

Dr. Ötvös László

Az interjút készítette Bartha Ákos

Szerkesztette: Kádár Judit

Debrecen, 2013. augusztus-október

„Nem ti választottatok ki engem, hanem én választottalak ki titeket”. (János 15:16)

Szeretném, hogyha látható lenne az az út, amelyen már az általános iskolától elkezdve a gimnáziumon keresztül és a katonaságon át a teológián keresztül engem a Mindenható Isten vezetett. A nehézségeket úgy tudtam átélni, hogy éreztem az Ő segítségét. Szépen eligazított engem, és én le tudtam érettségizni, kitöltöttem a katonaidőt, el tudtam végezni a teológiát, s lelkeszi szolgálatot végezhettem. Egyértelmű az én számomra, hogy mindebben a Mindenható Istennek a vezetése és gondviselő kegyelme munkálkodott. Ugyanúgy átéltem én is a megtérés élményét, mint ahogy a bethánista diáktársaim átélték, csak én a gyülekezeten belül éltem át, a hitvalló magatartásom pedig nem az ő túlzásaik alapján állt, hanem az én hitbeli meggyőződéselem alapján. Tudták rólam, hogy én hitvalló lelkipásztor vagyok, de olyan lelkipásztor, aki elfogadja, hogy az Isten azt a feladatot adta, hogy ebben a környezetben kell betölteni a küldetést a Biblia alapján, Jézus tanítványaként.

Család

Nagyszülők

A család a hagyomány szerint erdélyi származású. Ötvös János, az első ősünk, akiről tudunk, Bocskay István¹ kiváltságosai közé tartozott.

Hajdúnánási a közvetlen család mindkét ágról. Anyai nagyapám özvegyen maradt három gyerekkel. Újra megnősült, és ebből a házasságból született még öt gyerek, édesanyám is. Egy egyszerű család leányát vette el, a nagymama nem gazdaleány volt. Amikor Nagy nagyapám meghalt, a felesége még javakorabeli asszony volt, és

a gyerekek is már felnőttek és szárnyra keltek. Akkor ő újra férjhez ment, és ebből a házasságból lett még egy fiúgyerek. Népes család lett együtt: nagymamának 37 unokája volt, akiket – bennünket – nagyon szeretett. A tedeji gazdaságunk révén mi szomszédok voltunk, mert a két tanya egymás mellett volt, úgyhogy közvetlen kapcsolatban voltunk nagymamával. Engem különösen kedvelt, és én is kedveltem őt. Okos, erős, belevaló, a családját, unokáit szerető asszony volt nagyanyám. Második férje a mellettünk levő gazdaságot vezette, egy dűlő választotta el a két birtokot. Nálunk 100-110 hold, náluk 70 hold volt, azt ők ugyanúgy bérelték, mint édesapám.

A nagymama disznótorra vagy névnapra az egész unokasereget összehívta, ez egy népünnepély volt. Általában télen rendezte a nagy családi találkozót kinn a tanyán. Én emlékszem erre öt-hatéves koromból; már akkor felnőtt emberek voltak az unokák között. Ott volt egy tó – tél volt, be volt fagyva –, és amikor az ebéd megvolt, akkor a nagyfiúk, a felnőtt unokák a nagymamát megfogták, repítették ki a jégre. Nevetett, örült neki. Elesett, felemelték, mi meg szaladtunk a jégen körülötte.

Délután vagy estebéd felé nagymama az unokákat betelerelte az egyik szobába, és azt mondta: „Na most hozok valami nevezetes dolgot”. Hozott egy nagy kosár diót. „Ebből elvinni egyet sem lehet, de itt annyit esztek, amennyit akartok”. Törték is, ették is, és persze volt olyan szemfüles gyerek, aki a zsebébe is tett. Amikor elfogyott a kosár dió, akkor nagymama a zsebeket megnézte, és akinek a zsebében talált diót, nem fenyegette meg, hanem azt mondta: „Tebelőled ember leszl!” Engem nagyon szeretett, és azt is tudta, hogy én nagyon szeretek pásztorkodni. Egyik alkalommal átjött hozzánk – édesanyámhoz rendszeresen járt, s amikor gyerek született, gondozni kellett, mindig segített –, és azt mondta nekem: „Na, most hoztam neked valamit”. Hozott egy kis kulacsot. Erre neked nagy szükséged lesz – mondta –, mert amikor kihajtod a juhokat, ebben tudsz kivinni vizet magaddal”.

Egyik évben egy hónap alatt három fiúunokája született, erre nagyon büszke volt. Én egy voltam a három közül.

Apai nagyapám gazdálkodó ember volt. Két garnitúra cséplőgépe² volt, és bérceplést végzett a Lopóhalom területén, egy fél határrészt a két géppel cséplelt el. A gazdasága alapján tekintélyes ember volt, képviselő a városban és presbiter az egyházközségben. Szép lakásuk volt Nánáson. Nagyapának a Lopóhalomnál volt 30

hold földje, de azon túl még más helyen is volt – nem tudom, pontosan hol –, meg bérelt is, komoly gazdaságot vezetett.

Apa

Apámék hatan voltak testvérek, két fiú és négy lány. Az I. világháborúban, 18 éves korában behívták apámat, aki az olasz fronton két embert is megmentett a haláltól. Egyik visszavonuláskor ment a hadtest visszafelé, és eltalált embereket a golyó, ahogy menekültek. Az egyik sebesült honvéd kiabált: „Ne hagyjatok itt, ne hagyjatok itt, mert itt halok meg!” Apám erős fiatalember volt, felvette a vállára, úgy vitte ki a tűzvonalból, és a katona így menekült meg. Amikor aztán a II. világháború elkövetkezett, és apámat ismét behívták, a századparancsnok megismerte – az az ember volt, akit ő kimentett. A tisztiszolgájával megüzente neki, hogy holnap a kihallgatáson jelentkezzen. Amikor rá került a sor, azt mondta: Ötvös honvéd, ekkor és ekkor az irodámban jelentkezzen. Apám elment a megadott időben, a parancsnoki irodában jelentkezett. Azt mondja a századparancsnok: „Ötvös Miklós ülj le oda. Felismersz-e?” Apám kicsit gondolkodott: „Hát, ha parancsnok úr megmondja, akkor biztosan emlékszem rá” – „Engem mentettél meg! Úgyhogy ülj le, és egy kicsit beszéljünk”. Mindjárt rágyújtottak, közvetlen beszélgetés következett. „Mostantól kezdve a te katonai szolgálatod olyan lesz – mondja a parancsnok –, ahogyan te akarod. Ha akarsz, benn maradhatsz, ha akarsz, leszerelhetsz”. Ez már apám utolsó behívásakor történt, és úgy lett, ahogy a századparancsnok mondta, apám leszerelt és attól fogva nem hívták be.

Az első világháború után apám leszerelt, megnősült, és rögtön egy kis gazdaságot elindított. A másik megmentett atyafi öt-hat évvel ez után kereste fel. Hajdúnánáshoz közel volt az a kis birtok, előtte vezetett a dűlőút. Apám benn volt a tanyában, és egyszer látta, hogy a dűlőúton megáll egy autó, kiszáll belőle egy atyafi és indul a tanya felé. Apám elibe ment, hogy fogadja. Nem tudta, hogy kicsoda, de mindenesetre érdekes volt, hogy autóval jön hozzá. Kezet fogtak, és az atyafi kedvesen kérdezte, hogy megismeri-e. Hát nem ismeri, mondta apám, mire az bemutatkozott és azt mondta: „Engem mentettél meg az olasz fronton”. Ő egy nagyobb gazdaságban, az egri káptalan gazdaságában volt vezető személyiség, és azt mondta apámnak, hogy a legmesszebbmenőig támogatja, és ha gondolja, akkor

ebben a gazdaságban őt alkalmazza is. Apám megköszönte az ajánlatot és azt mondta, hogy majd megadja a választ. Akkor elment haza és – mert fiúi kötelességének érezte – az édesapjának elmondta ezt a jelenetet, hogy milyen nagy lehetőséget kapott, hogy egy nagygazdaságban dolgozhatna. Az öreg nagyapó azt mondta neki: „Fiam, Hajdúnánáson van gazdasági lehetőség, te álld meg a helyedet itt, és ők dolgozzanak ott!” Apám ebben maradt.

Tulajdonképpen nagyon szerényen kezdte meg a gazdaságot, két lóval és egy szekérrel. Annak ellenére, hogy nagyapa gazdaember volt, az induláskor nem adta szét a földet. Bizony ez mindenkivel így volt, apám ezt természetesnek is vette, és rögtön egy kis tanyát bérelt a Lopóhalmon, ami Hajdúnánáshoz közel egy kisebb gazdaság volt. Egy özvegyasszony – aki ismerős volt a családnak – a birtokát megbízható embernek akarta kiadni, és nagyapám azt mondta neki: az én fiam megbízható, ennek odaadhatja. Így történt a gazdaság beindulása. Nem kellett ahhoz semmi sem, csak az, hogy kiveszi a húsz holdat tanyával, két ló megvan, tehén megvan, feleség megvan... és itt kezdte meg apám a gazdálkodó életet.

Ha az általa megtett utat végiggondoljuk, látszik, hogy édesapám törekedett arra, hogy értelmes munkával eredményt érjen el. Egy fiatal házaspár elindul az életútján két lóval és egy szekérrel, és mire eltelik egy negyedszázad, jelentős gazdaság bontakozik ki. Ezt úgy lehet elképzelni, hogy szülői segítséggel olyan bérleti lehetőséghez jut a fiatal házaspár, ami elégséges az induláshoz, és ez a húszholdas kis gazdaság néhány év alatt odafejlődik a szorgalmas munka következtében, hogy szerszámokat tudnak venni, jószágokat tudnak beállítani, és bizonyos gazdasági lehetőség bontakozik ki: a termények eladása, jószágok nevelése, annak az értékesítése. Nem sok idő múlva már tehenet vettek, utána annak borja lett, aztán új jószágot állítottak be. A gazdaság szépen bontakozott és természetesen jövedelmezett is, úgyhogy pontosan tíz év után már olyan gazdasági felszereléssel rendelkezett édesapám, amivel, mikor erre lehetőség nyílt, a 110 holdas tedeji bérletes gazdaságba belekezdhetett.

Ebben az összefüggésben munkamegosztás jött létre abban, hogy mit csináljon a férj, mit csináljon a feleség, lehet-e átcsapásolni egyikből a másikba, és egyáltalán, ennek a rendszere hogyan alakuljon ki. A tehénvásárlásban olyan megegyezés volt öközöttük, hogy közösen vállalják ezt a munkát. Édesanyám szeretett elmenni a

vásárra – mindig Nánásra jártak vásárra –, és szeretett beleszólni abba, hogy melyiket válassza ki édesapám, melyiket vegye meg. Kiderült, hogy abban, amit édesapám jónak látott, meg amit édesanyám is annak látott, különbség van. Akkor apám azt mondta: „Nagy Klára, te menjél haza, bízd rám azt, amit én kiválasztok, és akkor azt fogadd el” – nem bántással mondta, hanem szép csendesen, anyuka ezt megértette és szép csendesen hazament. És nem azt a tehenet vette meg apám, amit anyuka kinézett, hanem amit ő választott, de ebből a vásárlásból olyan jó kerekedett ki, hogy amikor négy-öt év múlva odakerült a sor, hogy el kell adni azt a jószágot, édesanyám megsiratta, mert olyan kedves jószágává lett. Ezek apró dolgok, és azt mutatják, hogy ilyen nézeteltérés is támadhatott köztük, tekintettel arra, hogy mégiscsak más volt az ítélőképessége meg a jószágismerete édesapámnak, de szépen elrendeződött a dolog.

Tíz év múlva egy bérleti lehetőség adódott Hajdúnánás egy másik határrészében, Tedejen, amit apám kivett. Ez egy 110 holdas gazdaság volt, de akkorra ő már a gazdasági felszereléseket meg jószágokat annyira fejlesztette, hogy neki mert vágni ennek a munkának. Akkor volt a gazdasági válság, amikor Tedejre jött, de ő ezt áthidalta. A szerszám megvolt, a jószág megvolt, a bérlet megvolt, és csak utólag kellett fizetni. Amit tavasszal vetett, azt le tudta aratni, el is tudta adni. Volt egy debreceni bankár, akivel apám olyan jó kapcsolatba került, hogy azt mondta: „Bármikor jöhetsz, én leszek a kezesed” – úgyhogy ha apám bármilyen módon megszorult, odamehetett, és ha azt mondta, ennyi pénzre van szükségem, ő ezt megkapta.

Az első világháború után a két életmentésért apám megkapta a vitézi címet a kis ezüst és a nagy ezüst kitüntetése³ alapján, mert amikor Horthy kormányzó úr megalapította a vitézi széket, akkor eleve azokat avatták vitézzé, akik ilyen emberséges magatartást tanúsítottak. A hajdúnánási vitézek tartották egymással a kapcsolatot, és egy bizonyos idő után a cím mellé kaptak vitézi földet is.⁴ Itt azonban egy kis probléma történt, mert azt a földet, amit kijelöltek a nánási vitézek számára, a többiek mind elfogadták, apám viszont azt mondta, hogy ő nem tart rá igényt. 10-12 holdat adtak, amit azok a vitézek, akik gazdaságilag nem úgy álltak, mint apám, mind elfogadtak, mert 12 hold föld nem kis dolog volt. Apám bérletes gazdasága viszont jól ment, akkorra ő már vett újabb 20-25 hold földet, ez a kijelölt vitézi föld pedig attól olyan messzire volt, és olyan gyenge minőségű föld volt, hogy azt mondta, nem, ő

erre nem tart igényt. A nánási vitézek között volt olyan, aki a város jeles tagja volt, például a kántor, aki egyetemet végzett. Az is odament apámhoz, hogy „Miklós gazda, fogadja el!”, de apám azt mondta: „Kántor úr, én a gazdaságommal meg vagyok elégedve, ezt a földet én nem tartom szükségesnek”. Vele aztán volt konfliktusa apámnak, viszont amikor bekerültem a gimnáziumba, ez a kántor lett az énektanárom. Kitűnő tanuló voltam, de énekből majdnem megbuktatott engem a kántor úr. Itthon a családban úgy szoktuk mondani, hogy ezzel nem engem minősített, hanem apámat.

A tedeji gazdaságot apám megtartotta egészen 1946-ig. Ezt a bérletes gazdaságot vezette, és közben gyarapodott a saját gazdasága is, mert vett még földet. Mire a II. világháború után a tagosítás és a földek elvétele megtörtént, az összes bérleti gazdasága, meg az a föld, amit addig vett vagy örökölt, összesen 200 holdra tehető lett, amiből 110 hold volt bérletes. Tehát apám ez alatt a negyedszázad alatt a tedeji gazdaságból megvett 50 hold földet, és ehhez még jött az anyai, apai örökség, mert amikor a nagyapámék meghaltak, akkor a lopóhalmi tanyáról 12 hold idejött.

Apám tisztelte Horthyt, és a gazdaságával tulajdonképpen teljesen beleillett abba a gazdasági menetbe, ami a Trianon utáni kis Magyarország országgyűlését segítette. A mostoha nagyapám, Nyakó Imre viszont baloldali érzelmű, beállítottságú ember volt. Ami a gazdaságot illeti, ők teljesen hasonló módon gondolkodtak és gazdálkodtak, de politikai szempontból nagyapám inkább bírálta a Horthy korszakot és a kormányt. Ez a nagyapa gondolkodó ember volt. Ugye, én gyerek voltam – engem szeretett, én is tiszteltem őt –, és még nekem is a politikai nézetei alapján beszélt, de amikor a Szovjetunió megtámadta Finnországot,⁵ akkor annak ellenére, hogy baloldali gondolkodású volt, elítélte a Szovjetuniót és azt mondta, itt az oroszok és az egér küzd egymással szemben.

Jött a II. világháború, illetve a visszacsatolások. Apám még beleesett abba, hogy behívták katonának, és amíg felmentést nem kapott a katonatiszt által, akit megmentett, rendszeresen behívták. Míg apám oda volt egy fél évig, itthon a gazdaságot Miklós bátyám intézte – mi is végeztük a munkát anyukának a vezénylete mellett –, így nem roppant össze a gazdaság. Apám időnként hazajött, akkor megnézte a gazdaságot, megmondta mire vigyázzunk, és akkor ment a dolog.

Amikor az erdélyi bevonulás volt, apám egyszer jött hazafelé, és úgy elgondolkozott. „Mi lesz, ha ott maradok – mert támadás volt a magyar bevonulásokkor –, és az én gyerekeim azt sem fogják tudni, hogy nézek ki?” Nánáson leszállt a vonatról, és a fotóssal megbeszélte: „A következő vonattal gyere ki, fényképet akarok csináltatni”. Amikor hazajött, akkor rögtön mondta, hogy „Anyuka, tessék rendbe szedni, felöltöztetni mindenkit, mert rögtön itt lesz a fotós”. Anyuka egy kicsit csodálkozott, hogy ilyen gondolatai vannak apámnak, de utána megtudtuk, miért. Mire a fotós megjött, mi a tanya végében szépen egy nagy pokrócot kihúztunk, ez lett a háttér, és így lett rólunk egy családi kép, én azon kilencéves vagyok

A világháborúra való készülés idején pártok alakultak, és megalakult Nánáson – ahogy az országban is – az ellenzéki Kisgazda Párt 1930-ban,⁶ és a Parasztpárt is megalakult Makón, ott a dereglyén 1937-ben.⁷ A világháború után ezek a pártok megélénkültek, és apámban, aki addig nem volt párttag, felvetődött a kérdés, hogy hova, melyik pártba lépjen be. Hívták a Kisgazda Pártba, hívták a Parasztpártba. A családnak nemcsak emberorvosa volt, hanem állatorvosa is. Az egyik alkalommal, amikor a jószágokat intézte, apám megkérdezte tőle: „Doktor úr, mondjon már valamit, milyen pártba kellene nekem belépni!” Azt mondja: „Miklós gazda, hát a disznót, azt kik között gyógyítottuk, a parasztok vagy a kisgazdák között?” – „Na, ha a doktor úr azt mondja – így apám –, akkor a Parasztpártba lépek be”. Ennek az előzménye az volt, hogy apám szerény ember volt, de gazdálkodó, és tudta, hogy ő a maga minőségében kicsoda, voltak viszont olyan barátai, akik egyszerűbb emberek voltak, és ezek közül többen is a Parasztpártba léptek be a világháború előtt.

Az egyik parasztpárti barátja még a háború előtt meglátogatta őt Tedejen. Apám kedvesen, barátilag fogadta, megkínálta reggeli itallal, és mikor kifogyott az üvegből, azt mondja nekem: „Laci fiam, gyere, mert itt egy kis szükség van. Szaladj már át ide a fürdőbe!” Egy kilométerre volt hozzánk a fürdő, és ott volt minden: kocsmá, szálloda, fürdési lehetőség... ez egy komoly objektum volt. Kiürült az üveg, intézkedjek. Na, gondoltam magamban, megtréfálom apámat és a barátját. És akkor futva mentem oda, futva jöttem vissza. Meglepődtek. „Az apádat, a nádasból merítetted ezt az italt, hogy ilyen gyorsan megjöttél?” – „Hát – mondom – tessenek megkóstolni, hogy honnan van!” Rögtön meg is kóstolták. A barátja elkezdett mosolyogni: „Hát Miklós, úgy van ez, mint ahogy a búzatáblát látod: a kalász teljesen egyforma de van közöttük egy, amelyik kiemelkedik. Lehet, hogy a te fiad ilyen lesz”.

Ezek az emberek az én életemben különös emlékeket őriznek, mert például, amikor megtudták, hogy én gimnáziumba megyek – ugyanolyan gyerek voltam, mint azelőtt –, már a szomszéd gazda bácsi, amikor átjött, tréfásan de komolyan megkérdezte: „A fiatalurat hogyan szólíthatom már ezután?” – holott van olyan fénykép, amin ott állok a kaszával, a kalap a fejemben, a bátyám meg mellettem, ugyancsak kaszával. Nem tudnák abból megmondani, hogy én teológus vagyok, vagy érettségire készülő ember vagyok.

Nálunk Biblia volt, énekeskönyv volt, Szikszai⁸ volt. Édesanyám imádkozó, istenfélő asszony volt. Édesapám istenfélelme abban valósult meg, hogy minket szeretett, és engem, amikor arra került a sor, hogy teológiára megyek, a legmesszebbmenőig támogatott. A tedeji iskolába jártunk istentiszteletre, oda jártak zsoltáros irodalmi este is. Amikor Nánásra bekerültek, akkor anyuka rendszeresebben, apám inkább az ünnepek alkalmával járt templomba. De amikor én később ott prédikáltam, vagy ott tartottam Biblia-kiállítást, akkor mindig ott voltak, és ez nekem is, nekik is jó érzés volt. Én azt hiszem, apám – a maga kemény, katonás viselkedésével – legbelül élő kapcsolatban volt az Istennel. Amikor majd elvették a földet, akkor ő nyugodtan az Isten kezébe tudta letenni ezt a dolgot, és azt mondta: „Ő adta, ha így alakult, akkor ez engem nem befolyásol” – ő ezt így vészelte át. Ez egy jellegzetes keresztyén magatartás.

Amikor a háború vége volt, és mi kinn maradtunk a tanyán, az ott kóborló orosz katonák keresték a bort, és apám tudta, hogy erre vigyázni kell; egy szekérre feltette a hordó bort és kihúzta a nádasba. Amikor akarta, lement és hozott. Az egyik alkalommal volt két erőszakos orosz katona. „Bort!” Apám mondta, hogy nincs. Én láttam, idetette a géppisztolyt a vállára az orosz katona, és elsütötte. De apámnak a szeme sem rebbent meg, mondta, hogy nincs. Az orosz tisztelgett, levette a puskát apám válláról, aztán elment.

Voltak olyan oroszok is, akik bejöttek, hogy „Enni, enni!” Anyukánál mindig volt főve birkapörkölt, azt adott nekik. A birkapörkölt jó volt, vízzel kínálta, mert nem volt bor, elfogadták, és aztán rágyújtottak. Tisztféle volt az egyik, az megsodorta a cigarettát papírból és a szájába vette. Itt volt a zsebemben apámnak a gyújtója, mert én szereltem fel, én tettem bele a kovát, a benzint, gyakorlatilag mindent. Odaléptem, meggyújtottam. „Harasó” [*Jól van* – a szerk.] – mondta, megveregette a vállamat, a

gyűjtőt meg elvette, zsebre tette. Elmentek. Eszembe jutott, hogy mit kapok, de apám ott volt, végignézte. Egy szóval nem mondta, hogy te micsoda csavargó kölyök vagy, hanem elkezdett mosolyogni, a bajuszát megpederte, és azt mondta: „Jól eladtad a gyűjtőmat”.

Testvérek

Nyolcan voltunk testvérek, egy meghalt csecsemőkorban. Heten fel is nőttünk, szárnyra is bocsátottak. Ma négyen élünk a hét közül. Klári néném 1920-ban született, az utolsó testvérem 1937-ben, amikor már 17 éves volt a legnagyobb. Mi a szüleinket magáztuk, és a kisebb gyerekek is magázták a legnagyobb testvéreket. Amikor Klári néném férjhez ment, és a férje a családba becsatlakozott, nekünk gyerekeknek Anti bácsi volt a férje – a sógorom –, és inentől kezdve pláne Klári nénémnek kellett szólítani a fiatalasszonyt. A mi családjunkban később az volt a szokás, hogy a gyerekek tegeztek bennünket, de amikor hazamentünk, apám megpederte a bajuszát: „Hogy mondjátok az apátoknak meg az anyátoknak azt, hogy te?” Ez elképzelhetetlen volt neki, ő az édesapját, Ötvös nagypapát sosem tegezte. Mi őt „Apám”-nak hívtuk, édesanyámat meg „Anyuká”-nak neveztük.

Családi gazdaság

A tedeji tanyához tartozó 110 holdas földterület egyik részét egy dűlő, a másik részét a Hajdúnánás-Tiszavasvári kövesút határolta, attól mintegy két dűlő hosszan befelé terült el az egész terület. A Tiszalök-Hajdúnánás vasútvonal kettévágta a birtokot, tehát azon keresztül ment. A tanya épülete a kövesúttól és a vasúttól is lejjebb, úgyszólván ennek a területnek a közepén volt felépítve, és négy épületrészből állt, ami egy négyszöget alkotott. Az egyik helyen volt a lakórész, ez két szobából és egy előszobából, vagyis pitvarból állt. Kemence volt mindkét szobában, és a pitvar részből volt a fűtés. Ennek az épületnek a folytatásában volt egy kamra rész. A kamrában búzaszuszékok⁹ voltak, a betakarítás után a búzát ebben helyezték el. Az egész épület elülső részében egy oszlopos veranda volt verécével [*kerti kiskapuval – a szerk.*] teljesen bekerítve. Akár harminc ember is le tudott ülni, ha egy asztalt oda kitétek, olyan nagy volt a veranda.

A tanya másik szögén volt az istálló rész egy tető alá szerkesztve, ott volt lóistálló és juhistálló egy tető alatt, de külön-külön. Ennek a végében is volt egy lakrész, ott a gazdaságban résztvevő cseléd lakott. A lakrészsel szemben volt egy másik épületrész, az pedig a cséplőgépnél a színje volt egy cseréptető alá hozva, ahová a tüzesgép [*a cséplőgép gőzkazán része – a szerk.*] befért. Ennek az egyik végében volt még egy kis istállórész, oda borjúkat vagy juhokat zártak be, és a másik végében volt a baromfi ól, ahol tyúkok, libák, kacsák voltak. Ennek a résznek a padlása felett, benn a tető alatt volt a galambdúc. A gépszín fölött nem volt padlás, csak a juh ól és a baromfi ól tetején, oda a gépszínből lehetett létrán felmenni. A tanyaépületek negyedik épületegysége volt a góré az istállóval szemben, alatta pedig a disznóól.

Kapun lehetett bejönni a tanyaudvarra, ami csak a nyugat felé eső részen volt nyitva; ahol a gépszín volt meg a nagy istállónak és az ott lévő lakrésznek a vége, az be volt kerítve. A lakrész meg a góré benyúlt egy holdnyi gyümölcsöskertbe; az is szépen körül volt kerítve drótkerítéssel. A gyümölcsöskert közepén volt pázsit, azt kaszáltuk, a gyümölcsfák között pedig felszántottuk, és különböző vetemények voltak ott. Úgy kellett a veteményt rendezni, hogy gyümölcszedéskor ne tapossuk le. Volt krumpoli, bab, sárgarépa, petrezselyem, káposzta, karalábé, sőt még csemege tengeri is. A vasút felőli kertrészben, a disznóól környékén a fák alját lucernával vetette be apám, azt lekaszáltuk, és a disznóknak adtuk zölden.

A gépszínnél nagy kapuja volt, ahova a tüzesgéppel be lehetett menni. Azért kellett a padlásteret szabadon hagyni, mert a tüzesgép csövét le lehetett hajtani, de annak felül is voltak bizonyos alkatrészei, amit nem szereltek le, úgyhogy lehajtás után is egészen a tetőig ért, és jobb volt, hogy nem volt bepádlásolva a gépszín, hanem csak átfutó gerendák voltak, mert így ez a két gerenda között elfért. A kétfelé nyíló nagykapun ügyesen kellett beirányítani, mert a tüzesgép befért a színbe, de a cséplőgép-rész hosszában nem fért be. Ezt először egy kis fordulóval betolták az emberek, aztán bizonyos irányítással hátratólták, és így tulajdonképpen az épületnek a háttérébe került.

A tüzesgépet fűtötték, meleg vizet fejlesztettek benne, és ez a gőz hajtotta a cséplőgépet. Eleinte még bizony öt ló kellett ahhoz, hogy egyik tanyáról a másik tanyára elvontassák, de tíz év múlva – az én gyerekkoromban – ezt a tüzes kazánt átalakították magánjáróvá,¹⁰ tehát egy olyan szerkezetet alakítottak ki, amiben egy

nagy lendkerék volt, ami hajtotta magát a gépet. Erre a lendkerékre belülről egy fogaskereket tettek, a hátsó kerékhez egy másik fogaskereket, és egy lánchajtó szerkezetet tettek rá, így a tüzesgép önmagát hajtotta. Később egy másik gép lépett ennek a helyére, ami már nemcsak a gőz erejével hajtotta a cséplőgépet, hanem a hátsó kerekeit ugyanaz az erő meghajtotta és ment, sőt bírta vontatni a nagy cséplőgépet is. De amíg ez a magánjáró nem volt, addig az egész cséplőgépet vontatni kellett öt erős lóval különböző utakon, mert egyik tanya a másoktól másfél vagy két kilométerre volt. Azon a területen folytatott bérceplést apám, amit az iskola, az állomás, a fürdő határolt körül, lefelé négy kilométerre a templomdomb és megint két dűlő befelé a köves útig. Nagy terület volt.

Később a kazánt kivették a forgalomból, jöttek a traktorok. Nagyon praktikus volt, erős volt és sokkal egyszerűbb is, mert nem kellett hozzá a sok fűtőanyag. Akkor apám szépen kivette a tüzesgépet és vett egy traktort. A bátyám elvégezte a gépészeti tanfolyamot, és azután ő vezette a traktort, amivel a cséplőgépet vontatta egyik helyről a másokra. Ment a munka szépen. A második világháború előtti években – mikor én már iskolás gyerek voltam – már traktorunk volt, előtte 7-8 évig magánjáró, azt megelőzően pedig a vontató gép. Nemcsak apámnak volt tüzesgépe, hanem sok gazdának, és ezeket egy országos gépgyárból vették, magyar gyártmányúak voltak az én emlékezetem szerint.

Amikor aratásra került a sor, külön szállást kellett biztosítani az arató társaságnak,¹¹ mert mondjuk volt tíz pár, ami húsz embert jelentett feleséggel, a lányával vagy a családba tartozó másvalakivel együtt, akik szintén részt vettek az aratásban, például a marokszedők, azok lányok voltak. Ezeknek helyet kellett biztosítani. A lóistállót gyönyörűen kitakarították, mert ennek a színek a háta mögött lévő részen egy nagy nyári jászol volt, oda voltak kikötve nyáron a lovak, és akkor az istálló felszabadult. Ezt kitakarították, a hídlást is kitakarították gyönyörűen. A hídlás az a nagy gödör, ahova a vizelete a jószágoknak belefolyik. Ez ki volt téglázva és le volt deszkázva, ki lehetett a levét hordani, ki lehetett fertőtleníteni. És amikor ez megtörtént, a szalmát jó vastagon elterítették, jöttek a fekvő pokrócok, és ott egymás mellett aludtak az emberek az aratás ideje alatt. A jászol pedig ott volt rakodó résznek, tehát az élelmet oda rakták. Ezt egy versben megírtam, a címe: *A hófehér inges istálló.*

Járni tanuló gyermekként ödöng a vasveder kézről kézig, kotyog a hasába a megveszett citromlé. Ödöng a vasveder lábtól lábíg, és kitisztul a hídlás. Cseperedik a tengeri, átöltözik a lóistálló, hófehér inget vesz fel, és vendégül látja kaszás-kapás barátait, nyaranként, jászol a hátát a falnak támasztja, felfogja szuvas kötényét, hogy abba rakják a kenyeret, szalonnát, krumplit, tésztát, sót, paprikát, az ecetet, szódabikarbónát, orvosságként két deci pálinkát. A kutyák szerenádja után esténként a leterített szalma ezer tűvel véresre sértegette a menyecskét, bajjal altatja. Néha felszerken a macskaszemű vágy és felkuporodik a jászolperemre virrasztani, étlen-szomjan, reggelre meghalni. A szénatartó nem hajtja a répvágót, négykézlábra áll, hátára vet ágyat, rajta kolduséjszaka és a jövő virrasztanak.

Az aratóknak korán kellett kelni, mert a kötelet, amivel a kévéket bekötötték – azt is búzából csinálták –, nagyon korán kellett csinálni, hogy 6-7 órára, mire mentek már aratni, ezek a kötelek kész legyenek.

A részes munkások a maguk kenyerét ették. A lakást biztosította nekik apám a kaszálás, aratás idejére. Ha olyan megállapodás volt, hogy valaki benti kosztos volt, az mindig velünk étkezett, amikor viszont a szénakaszálás volt, akkor anyuka adott enni mindenkinek. Akkor csak férfiak jöttek, 5-6 ember, és a kilenc családtaghoz ők becsatlakoztak.

A lelkeszi szolgálat mellett néprajzzal is foglalkoztam, és ott mindezt leírtam. A gazdaságot anyanyelvi szinten ismertem, mert amíg gimnáziumba nem kerültem – de még utána is, amíg el nem kerültem, mint lelkesz –, ezt a munkát, amit apám a gazdaságban végzett, láttam és részt is vettem benne, hiszen minden gyereknek megvolt a maga feladata. A gépészetben nem vettem részt, csak ismertem, de a kévék behordásában és az asztag megrakásában már igen. Teológuskoromban nyaranként fele időt az apám gazdaságában dolgoztam, fele időben elmentem rakodómunkásnak, hogy szeptemberben egy kis pénz is legyen.

Négyen voltunk fiúk a családban, mert egy fiú csecsemőkorában meghalt. Kisebb gyerekeként a jószágoknak pásztorolása, etetése volt a dolgunk, de amikor már belenőtünk, akkor a tanyán dolgoztak az emberek, akiket apám beállított, mi pedig mentünk a másik tanyára, a másik gazdaságba – amit apám a bérelt földön felül vett –, és ott elvégeztük a szántást, vetést, aratást, behordást, és az ottani csépléseket lebonyolítottuk. Már a II. világháború előtti időszakban – meg alatta is, utána is – mi

egy aratócsoportot alakítottunk ki, tehát két kaszás, két marokszedő, egy kötélrakó volt a családból, egy meg bekötötte a kévét. Ez azt jelentette, hogy korán reggel, harmatos időben ment a kötélcsinálás, utána reggelizés és megindult a kaszálás. Ment a két kaszás, a szedő pedig ment utánuk. Az a marokszedő, aki az első kasza után ment, egy ölet rátett, a másik is ment és rátett, és két ilyen ölből lett egy kéve. A kévekötő pedig ment utána és kötötte be. Ez így ment délelőtt, délután.

A cséplésnek megvolt a házirendje, amit egy pontosan és jól működő munkacsapat végzett, és itt tulajdonképpen belépünk a gazdaságnak a menetébe is. Volt egy vállalkozó ember,¹² aki apámmal közvetlen, jó kapcsolatban volt, és akit apám megbízott, hogy a munkáscsapatot állítsa össze, mert ide kellett 22-23 ember. A vállalkozó tudta, hogy ez a 23 ember hogyan oszlik meg: kik a törekesek, kik a rudas hordók, kik a rudas gyűrők, kik azok, akik feldobálják a kévét a cséplőgépre, ki vágja a kévét, ki eteti a gépet, ki az, aki zsákol... Apám nem volt ott mindig, hanem ez a megbízott, a vállalkozó volt, aki a bandát irányította

Amikor egyik helyről a másikra elment a cséplőgép – általában úgy voltak az asztagok lerakva, hogy a cséplőgép közéjük állt –, akkor a gépet le kellett állítani, be kellett biztosítani, hogy a kereket lekössék, és megvolt a módja annak is, hogy a kazán vagy a traktor hogyan, milyen távolságra álljon tőle, hogy a hajtósíj a traktortól odaérjen, mert megvolt a hajtó része, a tárcsája ennek is. A munkások feldobták a kévét, beleszórták a gépbe, ebből kijött a szalma, az ún. törek, és kijött a szem tisztán egy másik oldalon. Volt egy rosta a gépben, ami az ocsút – a növények apró magvait, ami bekerült aratáskor – elválasztotta, a búza pedig szépen kifolyt belőle a másik oldalon. Megoszlott a felelősség, mert nyilván a vállalkozó a géphez nem értett, külön gépész volt, sőt, amíg a tüzesgép volt, addig külön gépész és külön fűtő is. De a vállalkozó is dolgozott, ő az etető volt, aki a búzakévét szépen, kalással lefelé tartva az előtte forgó gépbe beleengedte.

Kezdték a kévehányók, mindig két ember, dobták a kévét a kévevágónak. Ez felvette szépen és a kötőrészt – az is búzából volt – kicsit bevágta, de csak akkor vágta el teljesen, mikor az etető, aki közel állt hozzá, a forgódob fölött odanyúlt érte. Akkor a kévevágó átadta neki a búzakévét, és azt az etető szépen beleengedte a dobba. A búzaszemeket körülvevő finom kis héjakat a szalmától elválasztotta bent a szerkezet, és ugyanígy a búzát és a szemetet vagy az apróbb növényi magvakat, az ocsút. A

gép egyik végén a szalma jött, a közepén kijött a törek, a végén pedig a tiszta búza folyt bele a zsákokba. Amikor az egyik zsák tele volt, akkor megnyitották a zsilipet, a többi búza folyt a másik csövön, ezt a zsákot pedig bekötötték és vitték a mérlegre. 20-30 zsákot is összeraktak, és akkor jöttek a szekerek, vitték a zsákokat el, hozták az üres zsákokat. Ez megint egy külön társaság volt a gépes bandán belül, a zsákolók, akik ugyanúgy váltották egymást, mint a rudas hordók meg a törekesek. Egy etetett, egy zsákolt, egy meg pihent, és akkor cserélték egymást. Aki felment etetni, annak volt a legnehezebb.

Ketten hordták az asztagról a kévét, négyen pedig a rudast.¹³ Amikor a gépből alul kijött a szalma, volt ott két rudas gyűrő, aki gyűrte össze a szalmát. Tudniuk kellett, hogy mennyi szalma fér egy rudasba, és akkor azt úgy kellett összerendezniük. Akkor már ott volt két ember rúddal – a két rudas hordó –, alászúrták, vitték, és volt a kazalrakó, aki fogadta a rudast. Aki hátul ment, annak úgy kellett megfogni a két rúd végét, hogy fel tudja emelni, mert annak megfelelően kellett emelni, amilyen magasra jutottak. Volt, hogy három méter magasra kellett már vinni, amikor felemelkedett a kazal, és akkor a hátsó gyorsan felemelte és megtartotta hátulról, különben nem lehetett volna felvinni. A kazalrakó mondta például, hogy jobbra, és akkor a rudas hordó felment teljesen, odatette jobboldalt a kazalra, kihúzta a rudat és szépen lejött. És ugyanez a művelet megvolt a töreknél is: egy törekhordó alkalmatosságra kaparták rá a töreket, és amikor annyi volt, azt is ugyanígy vitte két hordó. Ugyanígy megvolt a törek kazalnak a rakója, és ugyanúgy megvolt a feljáró, mint a szalmánál, ugyanúgy kellett felvinni, kiönteni, lejönni. Volt úgy, hogy olyan kévét gépeltek, amelyben sok aszott volt, nem volt száz százalékos, és ez nagy port jelentett. Volt, amikor a töreket kaparó személy kendővel bekötötte a száját a portól. Itt is négy személy váltotta egymást tíz zsák után.

Ünnepélyes alkalom volt, amikor a gépelést, a csépelést befejezték. Általában úgy igazította apám a munkát, hogy nálunk volt az utolsó csépelés, és amikor befejeződött, az népünnepély volt. Apám nagy vacsorát adott a társaságnak. Két-három juhot vágott le, azt megfőzette, ital volt, anyuka a kenyeret megsütötte, aztán a nagy verandán az asztalt megterítették, és ott vendégül látta apám a munkás társaságot. Ezek általában befejezéskor – titokban vagy csendesen, de úgy, hogy nem vettük észre – egy szép nagy búzakoszorút¹⁴ csináltak, és azt ünnepélyesen hozták, amikor jöttek a vacsorára, és apám fogadta őket. Köszöntők hangzottak el –

a vállalkozó volt a szóvivő –, s akkor apám válaszolt a köszöntésre. A lényege ennek az volt, hogy a vállalkozó megköszönte apámnak, hogy most is biztosította a munkát, mondta, hogy ők igyekeztek mindent jól elvégezni, és a koszorút fogadja el emlékül. Apám ezt megköszönte és kifejezésre juttatta, hogy hogyan volt megelégedve a munkával. Kedves szava volt apámnak, hogy „Szerény tehetségemhez képest most megterítettem az asztalt számotokra, fogadjátok el ezt!” És minden szépen, ünnepélyesen – paraszti környezetben, de azért kellő emelkedettséggel – zajlott le. Természetesen kívánság szerint eledel volt, ital volt, még dalra is volt, amikor sor került. Éjfélbe nyúlóan ment ez az együttlét.

Amikor apám megnagyobbította, felújította a verandát, közepén, két tartóoszlop között megmaradt egy régi oszlop, erre akasztották fel a nagy búzakoszorút, és az ott volt szinte a másik tavaszig.

A cséplés díja kétfelé oszlott a gép tulajdonosa meg a gépes banda között. A géptulajdonos édesapám volt, ő egyezett meg a gazdával, akihez mentek csépelni, hogy az elcsépelte búza hány százaléka az övé és hány százalék a munkásoké. A gazda, akinél csépeltek, átadta a géptulajdonosnak az ő részét, és köteles volt a városba bevinni a munkások részét. Egy hét alatt három gazdánál csépeltek, és amikor a hét befejeződött, a három gazda a vállalkozó házához Hajdúnánásra elvitte a járandóságot – a kicsépelte búza megállapodott százalékát –, a munkások pedig odamentek vasárnap reggel zsákokkal, talicskával, szekerekkel, és szépen elosztották, megkapta mindenki a maga járandóságát. Ennek megvolt a maga beosztása, más kilót kapott mondjuk egy rudas hordó, mást egy etető, egy zsákoló és mást egy törekes, de ez egy mindenki által jóváhagyott elosztás volt. Megvolt a bérleti díj apám részéről a birtok tulajdonosa irányában, és azt is akkor rendezték el, amikor az aratás, a gépelés megvolt. Búzában volt meghatározva a bérleti díj, és azt apámnak kötelessége volt beszállítani Nánásra a földtulajdonoshoz.

Ez a gazdaságnak egy része volt, de apám gazdaságán belül az a csapat, aki a gépnél volt, más munkát is vállalt a gazdaságban, tehát itt összedolgozás volt. Ugyanez az ember, a vállalkozó volt az, aki – amikor a szénakaszálásra került sor – ennek a társaságnak a férfitagjait kihozta kaszálni, és ugyanez a vállalkozó osztotta be a családokat, amikor tavasszal a tengeriföldet felszántották, hogy a csutkatövet kiszedjék. Amit kiszedtek, az az övék volt, mert itt dolgoztak, és akkor apámnak volt

a kötelessége, hogy a csutkatövet beszállítsa Hajdúnánásra, annak a családnak a házához, akik kiszedték. Ugyanez a társaság családonként vállalkozott arra, hogy harmadában kapált tengert, répát, és ugyanez a társaság aratott.

Például a törekesek, ha egy családba tartoztak, a csutkatő-szedéshez meg a kapáláshoz kijöttek, de voltak olyanok, akik magánszemélyként kapcsolódtak be, és azok már nem biztos, hogy a további munkában is részt vettek. Például öt holdban cukorrépát termesztett apám, a Szerencsi Cukorgyárral szerződéses kapcsolatban volt. Akkor ezt valakinek kiadta, egy vállalkozó családnak, akik nem tartoztak a gépes bandához, és azok éveken keresztül mindig neki dolgoztak. Amikor elvetett apám, és kikelt a répa, azok jöttek – szállást kaptak, de a maguk kosztján voltak –, a sorja között gazolták, egyelték... ahogy szépen egymás után jöttek a feladatok, annak megfelelően dolgoztak.

Volt egy kiegészítő gazdaság, mert ott voltak a jószágok: tehének, ökrök, lovak, juhok, disznók, kacska, liba, tyúk, pulyka, galamb. Ami a kacsák, libák dolgát illeti, az anyuka feladata volt: hogy mennyit vesz, mennyit költ, mennyit keltet ki... Megvolt itt is a munkabeosztás. A libákat tépni kellett, és amikor tépésre került a sor, azok közül az asszonyok közül, akik a csoporthoz tartoztak, volt, akit anyuka meghívott, és akkor ezek kijöttek, és két nap alatt 30-40 libát megtéptek. Anyukának megvolt a külön kasszája. Nagyobb vásárlásnál persze apámnak elő kellett állni, de például a libák megtépeése és az eladás olyan dolog volt, amibe apám nem szólt bele. Persze megvolt annak is a rendje, és volt, amikor anyuka rögtön, amikor a liba meg volt tépve, el is adta.

Amikor a juhnyírásra került sor, azt apám csinálta, de volt, amikor segítséget hívott. 50-60 birkánk volt, de amikor volt 60 anyajuh, a tavaszi ellés után lett 40 bárány, és akkor hirtelen már 100 birka lett, de csak addig, míg le nem választottuk. A disznók száma 10-20 között volt, anyakocákkal nem foglalkozott apám, csak hizlalt. Megvolt ennek a kifutása, hogy az mikor hízik meg, s amikor meghízott, akkor ebből mennyit vágnak le, mennyit adnak el. A leadásnak megfelelően szállították be Nánásra az állomásra, és ott rakodták, vették át a disznókat. Volt 8-10 tehén, ígás ökör megint annyiforma, ló csak olyan öt-hat. Amikor még a gőzgépet húzatni kellett, akkor öt erős ígáslónak kellett lenni. Mindig voltak csikók, anyakancák, de azoknak a helyzete más volt, mert azokat is befogták, de erősebb munkára nem kényszerítették.

Nyaranként a jószágoknak egy részét kiadta apám legelőre. Például volt olyan gulyás, akinek egy lovat adott nyárára. Ez tulajdonképpen bizalmi dolog volt, apám odaadta, és nem kellett érte fizetni, ha legelőre adta, de a gulyás is nagyon jól járt, mert jó lóval tudott bejárni a vásárra 8-10 km-ről. Ősszel, amikor a gulyát behajtották, akkor ez a ló bejött, mert nyáron két-három lovas fogat elég volt, de amikor az őszi szántásra került sor, ott már többre is szükség volt.

A gazdaságnak nagyon érdekes része volt a lófogat, ökörfogat. Amikor telelt a jószág, a lószerszámokra nem volt szükség. Apámnak megvolt a szíjgyártó mestere, aki ilyenkor kijött – apám neki külön helyet biztosított, ahol megszállt, anyuka az étkezésről gondoskodott –, és heteken keresztül az összes lószerszámot átnézte, kijavította. Ugyanez volt a gépésszel kapcsolatosan. Amikor eljött az ideje – még tavasszal, amíg az aratás nem kezdődött meg –, a cséplőgépet teljesen szétszedte, a csapágait kiszedte, megvizsgálta, megszírozta, visszarakta, hogy amikor jön a gépelés ideje, akkorra minden készen legyen. Az is ott lakott kinn, őt is anyuka kosztolta. Volt egy másik meg egy harmadik téli vendég is, amikor a nádvágás jött, mert a birtoknak egy része nádas volt, és amikor befagyott a víz, akkor a jégen vágták a nádat. Ez is beletelt egy-két hétbe, attól függően, hogy mennyien csinálták, és a nádvágók is ott szálltak meg nálunk, őket is ott látta el élelemmel anyuka.

Mire felébredtünk már sült a kenyér. Ennek is megvolt a rendje, anyuka ezt nagyon jól tudta. Este bekovászolt, és akkor egy-másfél órára, ha tudott, lefeküdt, de hajnalra már felkelt, a bedagasztott kenyeret berakta a kosárba, és amikor a kenyér megkelt, addigra befűtötte a kemencét. Mikorra mi felkeltünk, már a friss kenyeret ki is vette a kemencéből.

Voltak vándor emberek, akik tudták, hogy itt van egy gazdaság. Eljöttek, anyuka megvendégelte őket, és apróbb feladatokat bízott rájuk, például, hogy a köves út melletti homokdombról hozzon egy zsák homokot, mert most szükség van rá. Volt, amelyik időközönként jött, nem mindig, de ismerős emberként. Volt, aki a fiával jött többször is, és húsz év múlva a fiára ráismertem. Aztán jött a drótos, az üveges hátán az üveggel – leginkább drótos tót volt –, és ha valami ablak betört, üvegre volt szükség, ezeket elintézte, anyuka pedig kifizette.

Gyermekkor

A tanya, apám bérletes gazdasága a tedeji vasútállomás szomszédságában volt. A Hajdúnánási-Tiszalök vasút vonal megállója volt ez, mellette volt az iskola és lejjebb, de ugyanazon a dűlőn jövet a híressé vált tedeji fürdő. Az én gyerekkorom itt bontakozott ki, ezen a nagyjából háromszor négy négyzetkilométeres területen. Ott születtem, az általános iskolát ott jártam, és még a gimnáziumba is két évig onnan jártam be Nánásra; mindez odakötött engem és meghatározta tulajdonképpen az életemet.

Tedej falu volt régebben, a török hódoltság idején¹⁵ – előtte, utána –, és én kikutattam, hogy temploma is volt a falunak, a török hódoltság idején semmisült meg. A templomdomb ismerős nekem, mert gyerekkoromban, amikor a jószágot hajtottuk a legelőre, mindig ott a templomdombnál mentünk, még a régi kövek is látszódtak. Néprajzi kutatásom során megtaláltam a tedeji község egyházának a kelyhét, és erről külön írtam egy kis cikket.

Rendszeresen bejártunk Nánásra, mert a terményt be kellett vinni, a nagy bevásárlásokat meg kellett ejteni. Petróleum, gyufa, só, paprika, ecet, lámpaüveg, ha eltört... ilyesmit a városban kellett venni. Az apai nagyszülők is ott laktak, hozzájuk is alkalmasint bementünk. Nagyapám évenként egyszer a családot, a gyerekeit összehívta, például Miklós napra, vagy ehhez hasonló nagyobb ünnepen.

Nem sokkal a születésem után, talán 1930-ban Hajdúnánáson, a Polgár utca 6 szám alatt apám vett egy lakást. Kétszobás ház volt, és az előszobából nyílt még egy kis pihenőszoba, abban volt a kemence, az egyik szobát ez fűtötte, a másikban meg cserépkályha volt. Ebben a kis pihenőben külön sparhert is volt, úgyhogy ott lehetett teát főzni, hurkát sütni, bort melegíteni. A villany is be volt vezetve az első perctől. Amikor a lánytestvéreim már nagyobbak voltak, akkor – hogy tánciskolába, bálba elmehessenek – apám betelepítette a lányokat meg anyukát a városi lakásba. Tőlem három kisebb gyerek volt, és ha anyuka bement a két nagylánnyal, akkor ez a két fiú és egy lány is ment velük. A két nagyfiú, én meg a bátyám kinn maradtunk a gazdaságban, apám pedig jövő-menő volt, és amikor ő bement a városba, mi kinn tartottuk a vonalat.

Amikor anyukáék elmentek a bálba, és a három kisebb gyerek otthon maradt, akkor volt egy néni, aki eljött hozzánk és felügyelt rájuk. Ő tartotta a kapcsolatot velem is, amikor én már gimnazista voltam Nánáson, mert akkor is alkalmasint átjött. Majdnem velünk szemben volt a családi házuk, két fia volt, azokkal lakott együtt. Engem nagyon szeretett, és én is respektáltam, mert okos, szerény öregasszony volt, aki a gyerekekhez nagyon jól értett. Az egyik fiának volt egy velem egykorú fia, őt nyaranként apám mindig kihozta a tanyára játszani, és hogy együtt dolgozzunk a jószágok körül. A nagyanyja, Kónya néni is kijött hozzánk. Amikor a barátom ősszel hazament, apám hazavitte, és adott búzát nekik meg pénzt, hogy vegyenek egy ruhát, s a fiú úgy menjen iskolába. Ez természetes dolog volt.

Még egy barátom volt, mégpedig az unokatestvérem, anyai nagyanyám egy másik unokája. Ő is ugyanolyan korú volt, mint én, a szomszédban volt a gazdaságuk. Mi hárman fiúk egy külön kis csapatot hoztunk létre, és különböző dolgokat csináltunk. Ez az unokatestvérem nagy madárbarát volt. Az ő szenvedélye az volt – és ebbe minket is beavatott –, hogy a kisgerlét kivette a fészekből, és kalitkában felnevelte. Volt egy kétkerekű kis kordéja apámnak, amibe lovat is be lehetett fogni, de mi csináltunk egy jármót, egy tehenet fogtunk be, azzal kimentünk a földre, és úgy hoztuk be a tengerit. Olyan is volt, hogy felöltöztünk pásztornak: faragtunk pásztorbotot, szereztünk régi kalapot, és úgy alakítottuk, mint a pásztorkalapot. És így mentünk a tehénnel ki.

Elemi iskola Tedejen

1930. szeptember 16-án születtem, és akkor az volt az iskolai rend, hogy a szeptember 15-ig születetteket veszik fel. Tekintettel arra, hogy én egy nappal később születtem, egy évet elveszítettem az elemi iskolából. Apám nem nagyon aggódott emiatt, mert hát addig is tudtam otthon segíteni meg pásztorkodni. Utána jött a hat év elemi iskola. Itt is lehetett volna már negyedikből menni gimnáziumba, lehetett volna menni ötödiktől, jöttek is a kérések a szüleim felé, hogy ezt a fiút engedjék tovább gimnáziumba, de apám azt mondta, hogy jó lesz neki a gazdaságban. Nem jött szóba a továbbtanulás, bár édesanyám nagyon szerette volna, és ő készítette is nekem az utat, hogy valamiképpen mégis gimnáziumba

mehessek. De ez akkor még nem ment, úgyhogy elvégeztem a hat osztályt, és csak utána jött a lehetőség.

Hat év alatt három tanító tanított. Az első három és fél évig egy nőtlen ember, aki az özvegy édesanyját és két lánytestvérét odavette magához, mert a tedeji általános iskolában szép tanítói lakás volt. A két lánytestvérének nem volt állása; az egyik érettségizett, a másik nem tudom, meddig jutott a tanulmányokban. A tanító kedvesen felkarolta az édesanyját és a két nőtestvérét, és az érettségizett nőtestvére a bátyja betegsége ideje alatt engedélyt kapott, hogy hivatalosan is helyettesítse, úgyhogy alkalmasint jött és tanított is.

Amikor negyedik osztályban félévkor a bizonyítványt kiadták, akkor is a lánytestvére helyettesített, és a tanítónk akkor azt üzenté a testvérével nekem, hogy amikor én a bizonyítványt átveszem, menjek be hozzá. Most is előttem van, ahogy a betegágyon fekvé fogadott. Azt mondta: „Na, nyisd ki a bizonyítványodat, olvasd a jegyeket!” Félévkor három jegyet adtak. Én olvastam: „ernyedetlen, kitűnő, kitűnő”. Azt mondta nekem: „Tudod-e, mit jelent, hogy ernyedetlen?” Gondolkoztam, de nem tudtam, hogy mit jelent, aztán az a gondolatom támadt, hogy valami jót jelent. „Úgy van – mondta –, de annyira jót, hogy ehhez a továbbiakban is ragaszkodnod kell, így kell tovább tanulni, ernyedetlen szorgalommal!” Hát aztán jó egészséget kívántam, a bizonyítványt bezártam, s elmentem. Most is emlékszem rá, hogy mit mondott a tanító bácsi.

Fél év múlva már meghalt, és akkor a nőtestvére befejezte a negyedik évet, sőt még az ötödik első felét is az ő segítségével végeztük el. Az ötödik osztály második félévében a városból járt ki motorral egy fiatalember, Tarpataki István, aki ízig-vérig pedagógus volt. Most is emlékszem rá, ahogy ott állt a pódiumon, amikor kijött és az első órát megtartotta. A szekrény tetején ott volt a pálca, azt levette, előttünk – ötven gyerek volt, osztatlan iskolában tanultunk – kétfelé törte és belevágta a szemétkosárba. „Erre nem lesz szükség” – mondta, mi gyerekek meg néztünk, hogy mit is jelent ez. Előzőleg attól a kedves tanítótól én is kaptam fenekést a pálcával, amit ez a tanító bácsi eltört. Ő ott nekünk kinyilvánította ünnepélyesen, hogy más módszerrel fog tanítani bennünket, a pálcára nem lesz szükség. Így is csinálta, és meg is tudta valósítani.

Motorral járt ki, mert a várostól hét kilométerre volt a tedeji iskola. Az egyik tavaszi napon kint játszottunk az iskolaudvaron, amikor a motorral bejött az udvarra. Mi fiúk persze rögtön körülvettük a motort, úgy fogadtuk őt. Azt mondta: „Figyeljete ide, nézzétek meg ezt a motort! – hát persze néztük, világos! – Itt a motorrész egyik oldala poros, a másik oldala nem. Mondjátok meg nekem, hogy mi a magyarázata ennek!” Mindenből pedagógiát csinált, ebből is. Hú, mi fiúk ott álltunk körül, gondolkoztunk. Egyszer nekem adódott egy gondolat. „Tanító úr, az a helyzet, hogy ahogy jött a motorral, erről fújt a szél, és itt lecsapódott, és ezért egyik felén nincs por, a másik felén van”. – „Na látjátok – mondta a fiúknak –, ez a magyarázat!” Ennek aztán nagy következménye lett a kettőnk viszonyát illetően, mert attól kezdve éntőlem kétszer annyit kívánt, mint a többiektől, de azt is kifejezésre juttatta, hogy ez miért van. Amikor megcsinálta az iskola tanulóinak a névsorát, az én nevem után nem azt írta, hogy ötödik osztályos, hanem azt, hogy „a tanító távollétében az iskoláért felelős”. És amikor ez a névsor megvolt, azt mondta: „Gyere csak ide, olvasd el, mi van ide írva!” Ez meg ez, mondom. – „Na, ehhez tartsd magad!”

Én egy évet késtem az általános iskolából, így 12 éves voltam ötödikes koromban. Konfirmálni 12 éves korban lehetett, nem számított, hogy ötödikes, hatodikos vagy ismétlős valaki. Tarpataki tanító úr kihívott egyszer tavasszal, és azt mondta: „Azt szeretném, hogyha a konfirmációra én készítenélek fel”. A tanyasi elemi iskolában a tanítók készítettek fel, és amikor megvolt a felkészülés, bementünk a templomba, és akkor a gyülekezeti közösségben volt a vizsga. „Tanító úr – mondtam –, az a helyzet, hogy egy hónap múlva a vizsga lesz”. Azt mondta nekem: „Hát te azt meg tudod tanulni” – és erre már én nem mondhattam, hogy nem tudom. Úgyhogy akkor nekifogtam és éjjel-nappal a kérdéseket – 129 kérdés a Káté könyve – tanultam. Ő szépen számon kérte, rendben van, mondta, megyünk, és az akkori hatodikosokkal engem besoroztatott, így mentünk be Hajdúnánásra, és így volt meg a konfirmációi vizsga.

Amikor az első verseim 1978-ban megjelentek egy antológiában, akkor ő még élt, és én tartozó kötelességemnek éreztem, hogy elvigyem neki. Idős ember volt már, de megismert. „Jaj – mondta –, sokat gondoltam rád, jó, hogy jöttél”. Mondtam: „Boldogan jöttem, mert hoztam valamit tanító úrnak”. – „Hát mit hoztál?” – „Az első verseskötetet, melyben szerepelek”. Akkor megfogta a kezemet, megszeretgetett, és azt mondta: „Nem csalatkoztam benned”.

Tarpataki tanító bácsi nálunk csak egy fél évig helyettesített. Ő Nánáson tanított, úgy járt ki hozzánk, amíg az elődje helyére nem találtak valakit. Amikor befejeződött az ötödik osztály, akkor Hajdúnánás tanyai gyülekezetébe kineveztek egy fiatal lelkészt, és az ő felesége tanító volt. Ők előzőleg a város egy másik részén működtek, ahol ugyancsak volt egy tanyai iskola. Tulajdonképpen előrelépés volt nekik, hogy a rét hátuljáról, az ott lévő iskolából a tedeji iskolába helyezték őket. A lelkésznek megmaradt az összes tanyai istentiszteleti helyen a szolgálat elvégzése, de így a városhoz közelebb kerültek, és mivel a tanító felesége is ott tanított nálunk, megkapták a szép tanítói lakást. Nehéz feladat volt az előző tanítónak esőben-hóban kijárni Tedejre, s az egyházközség és az iskolaszék szempontjából is jó volt, hogy ez a tanyagondozó lelkész ideköltözik, és a felesége itt lesz tanító. Nagyon komoly képzettségű asszony volt. Nikodémusz Margitnak hívták, Kállay Imre volt a férje, a lelkész.

Akkor én már 12-13. évemben járó fiúcska voltam. A szüleim éppen dolgoztak, amikor a hatodik beiratkozásra sor került, és akkor apám azt mondta: „Elmész, beiratkozol, aztán hozod utánunk az élelmet biciklivel”. Anyuka felpakolta a biciklire a kenyeret meg az innivalót, és én elmentem az iskolába, jelentkeztem a tanító néninél, hogy beiratkozni jöttem. Láttam, hogy figyelmesen hallgat, a szavaimat komolyan veszi; nagyon kedves asszony volt. Szépen beíratott engem, és azt mondta: „Kérdezek valamit: te vagy-e az a fiú, aki gimnáziumba akartál menni?” Mondtam, én nem tudom, hogy akartam volna. Ő mosolygott, és ezzel el volt intézve. De amíg én mentem 12 kilométert a biciklivel, vittem a kenyeret apáméknak, egyre csak azon gondolkodtam, hogy én tényleg akartam volna menni gimnáziumba.

Az történt, hogy Tarpataki tanító úr egy nagyon komoly levelet küldött a szüleimnek. Később ezt a levelet megtaláltam, a szövegére máig emlékszem. Azt írta a szüleimnek, hogy Isten ellen való bűn, ha ezt a gyereket nem engedik továbbtanulni. Mert amíg ő tanított minket, apámékkal felvette a kapcsolatot. Anyuka támogatta volna a továbbtanulásomat, apám viszont azt mondta, hogy nekem a gazdaságban van a helyem. A tanító, aki ezt a levelet írta, tájékoztatta az utódját, Nikodémusz Margitot, hogy vigyázzon, mert itt lesz egy olyan fiú, akinek gimnáziumba kell menni. Én szépen elvégeztem a hatodik osztályt. Kivételes feladatokat bízott rám a tanító néni, például anyák napján nekem festeni kellett, verset mondani kellett, március 15-én Petőfinek a Talpra magyar-ját kellett elszavalni.

A tanító néni a nép körében forgolódo és a népen gondolkozó személy volt, aki felhasználta a téli időt arra, hogy a tanyavilágban lakó embereket összegyűjtötte és zsolttáros irodalmi estet tartott, ahol nekem szavalni lehetett és kellett. Ez egy áhítattal kezdődött, éneket tanultunk, és még praktikus dolgokról is beszélt a tanító néni a szülőknek, akik ott összejöttek esténként, kéthetenként. Lámpával jöttek a tanyáról az atyafiak – a szüleim is szívesen mentek –, ropogott a hó, vittek bennünket, gyerekeket is.

Az iskolai foglalkozás úgy volt, hogy az első osztályt például kivitték az udvarba, és amíg a második osztályosok gyakorolták a szorzótáblát, a 3-4. osztálynak írásbeli feladatot adott, addig az 5-6. osztályt odagyűjtötte a katedra köré, és velük ott foglalkozott. Emlékszem egy alkalomra, amikor körülvettük a pódiumot, és nekünk magyarázott – mezítlábas gyerekek voltunk. Egyszer csak azt mondta: „Nagyon fontos dolgot akarok mondani. Olyan intelligens gyerek nem mond, hogy a fene egye meg”. Sok minden mást is megtanított, például azt, hogyan kell köszönni, illedelmesen viselkedni. Képzett, tudós tanító néni volt, de abban az időben ő hat évig nem kapott állást, mert nem volt hely. Akkor ő külön németórát tartott, tanítványokat fogadott, és tulajdonképpen a hat évet így hidalta át, mert kiváló nyelvismerte volt. Ami pedig engem illet, ő átvette az örökséget az előző tanítótól, hogy nekem gimnáziumba kell menni. Hogy aztán hogyan kereste fel a szüleimet, miket beszéltek, nem tudom, de mindenesetre benne volt az ő jó szándéka abban, hogy végül a gimnáziumba bekerültem.

„Átvészeltük a harcokat, a bevonulást, jöhettek vissza”

1944-ben Nánáson a lakás be volt zárva, mi kinn voltunk a tanyán. Mikor a front odaért hozzánk, az állomás, a fürdő, az iskola és a mi tanyánk volt a front közvetlen szomszédságában. Estefelé bejöttek a német katonák hozzánk és mondták, hogy itt holnap-holnapután nagyon komoly harc lesz, ezt tudomásul kell venni, és ennek megfelelően intézkedjünk. Ők azt tanácsolják, ürítsük ki a tanyát, mert esetleg olyan harc lesz, hogy kő kövön nem marad. Mit csináljunk? Apám katonaviselt ember volt, ő nem ijedt meg. A szomszéd akkor már másik bérlő volt, mert nagymama addigra meghalt, és ennek a bérlőnek a város egy tőlünk tíz kilométerre eső részén volt földbérlete, amit úgy hívtak, hogy Egyház rétje. Apám átment ehhez a szomszédhoz,

aki azt mondta, hogy ez a helyzet, ő is tudja, és jó lenne, ha elmennénk oda. Felszervekedett a család, apám pedig azt mondta: „Ti menjetek oda. A jószágokat behajtom abba a nagy gyümölcsösbe, az bezárható – ha megdöglenek, akkor megdöglenek –, én meg itt maradok. Ha életben maradok, életben maradok, ha nem, nem, de én itt maradok a tanyában, behúzódok, és majd meglátom, hogy mi a helyzet. Lezajlott az éjszaka meg a támadás, az oroszok bejöttek, a tanya épen maradt, a jószágok megmaradtak. Apám másnap vagy harmadnap jött ki arra a tanyára, ahol mi voltunk, és elmondta, hogy „a jószágok ott vannak, átvészeltük a harcokat, a bevonulást, jöhettek vissza”.

Amikor apám visszaindult, abban a pillanatban a tanya területén megjelentek az oroszok. Előző nap mi már a legelő dombos részén bunkert csináltunk, hogy ha menekülni kell, oda bemegyünk, de nem volt rá szükség. Másnap reggel felkeltünk s láttuk, hogy a bunker körül valami emberfélék mozognak, és ahogy virradt, hát már láttuk, hogy azok oroszok. A szekér volt ott, és ott volt a szekéren a csap. Azt megnyitottuk, ők meg boldogok voltak, ittak. Mi a szekérral eljöttünk, a bort elhoztuk, a szomszéd viszont ott maradt. Csakhogy elvitték a hírt a katonák a többieknek, hogy itt van bor, menjenek oda, és ezt a szomszéd atyafit számon kérték, hogy bort adjon, s mikor mondta, hogy nincs, elmentek a borral, ütlegelést is kapott, hogy eltagadja. Persze végül megmenekült, nem verték agyon.

Mi meg a szekérral mentünk vissza a tedeji tanyára. A templom félúton van a két tanya között, ott román katonák leállítottak bennünket: „Lepakolni!” A szomszéd felesége idősebb asszony volt, bekötött sebes lábakkal ült fenn a szekéren, mert őt is vittük haza, csak a férje maradt ott a másik tanyán. Ott siránkoztunk, mert persze megijedtünk. Apám nem ijedt meg, ő próbált nekik magyarázni: „Nézzék meg a lábát ennek az öregasszonynak! Most mit csináljunk vele, a hátunkon vigyük?” Egyszer csak megszólal az egyik román katona: „Nekem ne panaszkodjon, menjenek haza vele!” Ezt mondta magyarul, mivel a román katonák között volt egy magyar. Úgyhogy elengedtek bennünket, hazamentünk.

Az én baloldali nagyapán 1944-ben egy zsidó fiút rejtegetett. Még a II. világháború befejezése előtt az öregurat lefűlelték, bebörtönözték – ott volt börtönben Nánáson –, de az a zsidó fiú elmenekült. Nagyapa az oroszok bejövetelekor a börtönből szabadult, ő a szovjeteket magától értetődően felszabadítóként fogadta. Ez

egyértelmű volt az ő részéről, de ami a családi kapcsolatot illeti, azt ez nem befolyásolta. Tulajdonképpen a koalíciós időkben együtt is intézte a dolgokat a Kommunista Párt, Kisgazdapárt, Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt, megosztották egymás között a feladatot. Amikor aztán a tagosítás meg a téeszésítés volt, ott már nagypapa félrevonult; idős ember is volt, látta is, hogy mi megy, ebbe ő már nem kapcsolódott be.

Apám a romok eltakarításában, mint hazafias ember részt vett. Tildy Zoltán köztársasági elnöksége jól érintette, mert tudta, hogy becsületes magyar ember, és támogatta azt, amit a koalíció elgondolt. Apám parasztpárti volt, a koalícióra szavazott, és 1945-ben a koalíció győzött a Kisgazda Párt vezetésével, de a koalícióban benne volt a Parasztpárt is. Ők ezt szépen végigcsinálták.

Éjszakai aratás

A tanyáról 1946-ban beköltöztünk a városba, mert apám a tedeji bérletet leadta már akkor, de megmaradt a gazdaságnak az a része, ami kifejezetten az ő tulajdona volt. A téeszésítés és a kuláknak minősített embereknek a téeszbe való bekényszerítése már 1948-ban megkezdődött, és ez kemény esemény volt Nánáson, mert nem mentek szívesen az emberek a téeszbe, és apám is fenntartotta magának a jogot, hogy nem megy be. Az az igazság, hogy emiatt apámat másokkal együtt be is börtönözték Debrecenben és Nánáson is. Akkor már el volt döntve, hogy apám kulák.

Teológuskoromban egyszer hazamentem, és anyuka mondta, hogy elvitték apámat Debrecenbe, a börtönben van. Készítene egy csomagot, vigyem el neki. A nagyállomás mellett volt a börtön, ott volt fogva a papám, és akkor én oda természetes egyszerűséggel bementem. Éppen a reggeli sétát végezték a rabok, de érdekes módon őrséget nem is láttam. Ahogy ott megálltam, nem sok idő múlva feltűnt apám, és akkor elébe mehettem. Megdöbbenve mondta: „Hogy tudtál ide bejönni?” – „Hát – mondom – hoztam egy kis csomagot, és ezt akarom átadni”. – „Az apádat, add ide, és gyorsan menjél kifelé, mert félok, hogy baj lehet!” Úgyhogy csoda jellegű volt ez a találkozás, meg hogy átadhattam a csomagot, az isteni gondviselést ismerhetjük fel benne.

Nem sok ideig volt aztán börtönben apám, hazaengedték. Tulajdonképpen megfélemlítés volt, hogy ezeket az embereket meghurcolták, mert így készítették elő, hogy ha következik a téészesítés, akkor engedelmeskedjenek. Ez a lelki terror évekig tartott, amíg a téészesítés végbe nem ment. Azzal is zsarolták az embereket, hogy elvégezték az aratást, vagy nem végezték el, de például azt már nem tudták, hogy a zabot később kell aratni. A búzát, árpát már learattuk, de a zabot még tíz nappal később kellett aratni, mikor apámat ugyancsak bevitték a börtönbe, de ezúttal nem Debrecenbe, mert Hajdúnánáson is volt egy fogda. Azt mondták neki, hogy addig marad a fogdában, amíg az aratást be nem fejezik. Akkor apám megüzente nekünk, hogy intézkedjünk az aratással kapcsolatosan. Hát aztán mi intézkedtünk is: a bátyámmal befogtuk a lovakat a szekérbe, kimentünk az új osztásba, egész éjszaka kaszáltunk, és reggelre le volt aratva a zab. Amikor a csősz jött ellenőrizni, hogy mi van az aratással, mi már ott szalonnáztunk. A csősz meglepődött, de mondta, hogy akkor rendben van, fogta a biciklijét, ment be a városba jelenteni, hogy le van aratva a zab. Mi is befogtuk a lovakat a szekérbe, elindultunk a városba, és mire hazamentünk, apám már otthon volt. Ennyi volt a szava: „Jó, hogy elintéztétek ezt az aratást”. Mondtuk, igyekeztünk, hogy minél hamarabb meglegyen.

1956 után újrakezdték a téészesítést, és megint vitték apámat és más gazdákat a nánási fogdába. Éjszaka a fogdában voltak, nappal pedig a városházán győzködték őket, hogy lépjenek be. Apám négy vagy öt napig volt a fogdában, egyszer aztán mondták neki: „Na, vén gazember, most menj haza, és háromnapos élelemmel gyere vissza!” Apám nem szólt semmit, felállt, kijött a kihallgató szobából, de még az utcára ki sem ért, amikor az a gondolata támadt, hogy ennek nem jó következménye lesz. Visszament, és azt mondta: „Adjátok ide azt a papírt, hadd írjam alá!” – „Na, vén gazember, meggondoltad magad?” 50 hold föld volt a papíron, azt aláírta, elment, nem kellett visszajönni. Nem messze, a Polgár utca 6. számhoz közel volt egy kisvendéglő, ott megivott egy pohár pálinkát vagy kettőt, azzal hazament. Anyuka otthon várta. Apám – mintha vásárból, jó üzlet után ment volna haza – azt mondta: „Na, Nagy Klára, eladtam 50 hold földet, de ne aggódj, ennyi volt”. Így élte meg, ami ott vele történt.

Csakhogy 24 hold ebből kimaradt. Tavasszal jön apámnak a felszólítás, hogy a beszolgáltatást kell intézni, mert a nevében van még 24 hold föld. Akkor apám felment és kérdezte, hogy is van ez tulajdonképpen. Azt gondolta, hogy az 50 holdban

minden benne van, de nem volt benne minden, hanem csak egy része. Jó, rendben van, mondta, akkor a beszolgáltatás meglesz. Apám még örült is, hogy leadott ugyan 50 hold földet, de még ez a kis terület ott maradt a kis tanyával. Aztán a téeszbe ő ezzel a 24 holddal ment be, a bátyám a lopóhalmi birtokkal, az idősebb öcsém meg azzal a földdel, ami már a nevére volt íratva. A legfiatalabb öcsémnek a nevéen nem volt föld, ő úgy ment a téeszbe, mint téesztag.

A magyar protestáns parasztság mindenétől megfosztva bekerült a téeszekbe, de ezek az emberek nem veszítették el az emberségüket, nem veszítették el a keresztyén hitüket. Bár sok befolyás alá kerültek, de nagy egészében ezek az emberek azzal a lehetőséggel, amit kaptak, éltek. Ilyen volt a háztáji. A háztájiba kapott terményen jószágot neveltek otthon, lekötötték, leadták a téesznek; talán 30 százalék a téeszé lett, de másik 33 százalékot megkapott az, aki például meghizlalta a disznót és leadta, vagy a bikát leadta. A csodájára jártak a magyar parasztság háztáji gazdaságának a Szovjetunióból, meg a szomszédos országokból is. Az Istennek ugyanaz az ereje mutatkozott meg ebben, mint ami a XVI. században erőt adott, hogy a nádasokból előjőjenek az atyafiak, iskolát építsenek, házat építsenek, templomot építsenek.

Gimnáziumi évek Hajdúnánáson és Debrecenben

„Tudom, hogy nem adsz semmit a szavamra, de ezt ne dobd el!”

Édesapám iskolatársa volt a hajdúnánási gimnázium igazgatójának, és amikor egyszer véletlenül – most már mondhatjuk, hogy sorsszerűen – benn járt a városban, összetalálkozott az igazgatóval az utcán. Az igazgató feljogosítva érezte magát, hogy számon kérje, mert eljutott hozzá, hogy apám nem akarja, hogy a tehetséges fia gimnáziumba kerüljön. „Miklós, hogy van az, hogy nem akarsz engedni, talán azért, mert én vagyok az igazgató?” – „Szó sincs róla, de ha igazgató uram is azt mondja, hogy ennek a gyereknek tanulni kell, akkor hadd menjen, én nem akadályozom meg. Hogy lehet ezt elintézni?” – „Úgy, hogy itt a kulcs a zsebemben, megyünk is a gimnáziumba rögtön”. Bementek az igazgatói irodába, apám bediktálta az adatokat, és engem felvettek 1943-ban a hajdúnánási gimnázium első osztályába. Mikor apám hazajött a tanyára, késő délután volt már, és még nem ebédelt. Anyu odakészítette

az ebédet, és én is bementem, amikor apám a késői ebédet folytatta. Egyszer abbahagyta a leves evést, és azt mondta: „Be vagy íratva a gimnáziumba. De – azt mondja – nem kell tanulni, az eke szarva mindig visszavár”. Egyszer leírtam a prófétációt, hogy „aki az eke szarvára teszi a kezét, és hátratekint, nem alkalmas az Isten országára” [Lukács 9, 62]. De akkor tudomásul vettem, hogy ez így van, és 1943-ban bejáró diákként elvégeztem a gimnázium első osztályát.

Nikodémusz Margit tanító néni megbeszélte a szüleimmel, hogy ő felkészít engem a gimnázium második osztályából, és meg is tette. Ez már háborús idő volt, bombáztak, de én minden másnap mentem hozzá és megtanultam a latint, történelmet, földrajzot, magyart... a gimnázium második osztályos anyagát. Külön ajándéka volt Istennek, hogy ez a tanító néni ott volt, ezt vállalta, és engem úgy fel tudott készíteni, hogy megerősített abban, hogy ezt meg lehet csinálni. Amikor elérkezett a szeptember, ő bekísért a gimnáziumba, hogy fel vagyok készítve, mikorra tűzik ki a vizsgát. Addigra beadtuk már az ő segítségével a kérelmet a minisztériumba, hogy – tekintettel arra, hogy én egy évet veszítettem egy nap miatt, és még két évet veszítettem azáltal, hogy mehettem volna gimnáziumba negyedikből, de nem mentem –, engedélyezzék a számomra, hogy felkészüljek és levizsgázhassak. Csakhogy nem jött meg az engedély, márpedig anélkül nem tudtak levizsgáztatni. Bizony elérkezett a beiratkozás ideje is, és az engedély még mindig nem jött meg. Akkor az igazgató azt mondta, ha nem vagyok levizsgázva, be kell iratkozni a második osztályba. Elkezdtem tanulni a második osztályban, de úgy, hogy én tulajdonképpen felkészült anyagot hoztam már a fejemben. Végül megjött az engedély karácsony előtt, de akkor az igazgató azt mondta, most már nem tudunk mit csinálni, úgyhogy nem sikerült az előrelépés annak ellenére, hogy az előző évben – és a második évben is – mindenből kitűnő voltam.

A gimnázium első osztályában a magyartanár és a vallástanár felfigyeltek rám. A vallástanár azért, mert én már konfirmáltam – a többiek, akik nálam kisebbek voltak, még nem –, és amikor az istentiszteletre mentünk, akkor én már úrvacsorát vettem. A vallástanár megkérdezte egyik alkalommal, mikor az istentiszteletről jöttünk, és a vallásóra elkövetkezett: „Milyen érzésed volt az úrvacsora vétele után? Mondd el itt a többieknek!” Én akkor dadogósan elmondtam, hogy milyen szorongással és bűnbánat-kereséssel járultam az Úrasztalához, és hogy a feloldódás, a bűnbocsánat átélése milyen élményemmé vált. A vallástanár azt mondta, hogy „Nagyon jó, hogy

ezt elmondtad az osztálynak, valamivel meg is jutalmazlak” – azzal odamegyen a katedrához és a táskájában elkezdett keresgélni. Elővett egy angol nyelvű Újszövetséget és azt mondta: „Ezzel ajándékozlak meg”. Máig megvan az 500 kötetes Biblia-gyűjteményemben ez a becses Biblia.

Őmiatta bűnbánatban vagyok, mert az iskola államosítása után az én „haladó”, elkötelezett osztálytársaim, akiknek a társaságába én is bekerültem, egy faliújság-cikket szerkesztettek. A vallástanár angol nyelvtanár is volt, és megkérdezték tőle – mert nagy nyelvtelhetség volt ez a tanár –, hogy nem vállalná-e azt, hogy megtanulja, de már közben tanítja is nekünk az orosz. Elvállalta, és tulajdonképpen az történt, hogy ő egy-két órával volt előrébb az anyaggal, mikor minket tanított. És az én baloldali, „haladó” osztálytársaim - lehet, hogy egy kicsi provokáció is benne volt - elhírelték, hogy micsoda kételkedőség a vallástanár részéről, hogy ő eddig vallást tanított, most meg orosz tanít nekünk. Ezt le is írták ebben a faliújság-cikkben, és azt mondták nekem is, hogy írjam alá. Mondtam, nem írom alá. „Dehogynem – mondták –, ebből nem lesz probléma”. Végül én is aláírtam, de most is bánom, s még a halála után is megkövettem lélekben azért, hogy aláírtam. Lett következménye. Az osztálytársaim javaslatára eltanácsoltak a gimnáziumból a vallástanárt. Ez már 1949-ben volt.

Az én gondolkodásmódom meg elkötelezettségem természetesen látszott már gimnazista koromban is, és ahogyan az elhivatottságot megkaptam, ugyanúgy a magyar elkötelezettség is megvolt bennem. Egyszer tanulmányi versenyre jelentkeztem, és bár minden feltételnek megfeleltam, amikor odakerült a sor, hogy levizsgáztam, a diákvezetőség azzal az indoklással nem adta meg nekem a helyezést, hogy én nem vagyok olyan fejlett ideológiailag, mert én keresztyénnek vallom magamat. Ez egy nagyon nehezen feldolgozható dolog volt. Ehhez hasonló volt, amikor a budapesti VIT-re¹⁶ lehetett volna utazni. A VIT-re utazó iskolai csoportba engem először besoroltak, mint az osztály három legjobb tanulójának egyikét, ez egyértelmű dolog volt. Szépen megkaptuk az eligazítást, hogy mikor találkozunk az állomásnál a vonatindulás előtt, amikor megyünk Budapestre. Nagy meglepetés volt számomra, hogy amikor ott a csoport összegyűlt, a vezető azt mondta: „Te pedig nem jöhetsz a VIT-re”. Ezt ugyanaz az ifjúsági vezetőség döntötte el, akik a tanulmányi versenyen a teljesítményemet elbírálták, és ugyanazzal indokolták. Ez egy különleges pillanat volt. Mondtam: „Én ezt tudomásul veszem.

Nem így volt a felkészítés, nem ez volt az eddigi elgondolása az ifjúsági vezetőségnek meg egyáltalán a tanári karnak, de én most nem vitatkozom. Ugyanazzal a vonattal fel fogok utazni Budapestre, de nem veletek, és én is részt veszek a VIT-en”. Ott vita is indulhatott volna, mert a jelenlévő diákcsoport 90 százaléka egyetértett velem. Én ezt szépen megköszöntem és otthagytam őket, mert közben egy szempillantás alatt eszembe jutott, hogy a nővéremék egy budapesti fiút két nyáron keresztül Nánáson nyaraltattak, és én annak a családnak a címét tudom. Gondoltam, én felkeresem őket, és náluk majd szállást kapok. Így is történt: bekopogtam hozzájuk, mondtam, hogy a VIT-en részt akarok venni, de szállásom nincs, és azt kérem, fogadjanak be. Nagyon szívesen.

Az államosítás után egy kis bibliakör jött létre. Akik érdeklődtünk a Szentírás iránt, összebeszéltünk tizenketten, és megkértük a hajdúnánási lelkipásztort, hogy fogadjon minket mindennap hét órakor, és tartson nekünk bibliamagyarázatot – tulajdonképpen bibliaiskolának számított ez. Minden reggel hét órakor ott voltunk, háromnegyed nyolcig befejeződött a foglalkozás, és mentünk a gimnáziumba. Szeptemberben kezdtük, és ez így is ment november végéig, no de az akkor már államosított gimnázium tanári kara számára előbb-utóbb feltűnővé vált, hogy ez a tizenkét gyerek minden reggel nyolc óra előtt szépen, karonfogva bevonul a gimnáziumba. Ezt nem lehetett úgy megoldani, hogy kicsapnak bennünket, mert ez előtt írták alá a szabad vallásgyakorlat lehetőségét, tehát ezt csak valamilyen provokatív módon lehetett elintézni. Meg is találták rá az „ügyes” provokációt. Én az egyik osztály megbízott voltam a gimnáziumban azokkal a fiúkkal együtt, akik rábeszéltek, hogy írjam alá a vallástanár elleni újságcikket. Ők egyszer összehívtak egy osztálygyűlést, mégpedig pontosan akkor, amikor nekem vallásóráim voltak. Természetesen engem nem értesítettek. Másnap reggel előálltak azzal, hogy számomra fontosabb a vallásóra, mint a közösségi munka, és ezért engem dorgálásban részesítenek. Mondtam nekik: „Nem értesítettetek engem arról, hogy összehívjátok az osztálygyűlést!” – „Nem számít, nem voltál itt”. Mondtam: „Ha így gondoljátok, nem vitatkozom veletek. Mivel akartok megbüntetni?” – „A szégyenpadba ültetünk”. Ez nagy szó volt számomra is, meg nekik is kimondani. És kimondták. A tanár jóváhagyta, de nem foglalkozott vele, mert ez osztálydöntés volt.

Azt a napot az első padban ültem, ahol nem ült mellettem senki, mert kinevezték szégyenpadnak. Ők többre gondoltak, de egy nap lett belőle, mert akkor én

elhatároztam, hogy ide többet nem teszem be a lábamat. Másnap feljöttem a gimnáziumba táskával. Becsengettek, én nem mentem be az osztályba, mentem az igazgatói irodába. Az igazgató fogadott, én pedig mondtam neki: „Igazgató úr, tisztelettel kérem, hogy a bizonyítványomat adja ki, mert én a mai naptól kezdve nem akarok ebben a gimnáziumban tanulni, átadom a helyemet egy olyan személynek, aki érdemesebb rá, mint én vagyok”. Így, szépen elmondtam. Erre az igazgató – megjátszva a dühösséget – azt mondta, hogy diák számára a bizonyítványt kiadni nem lehet. „Felszólítom, hogy menjen be az osztályba”. Hát én természetes egyszerűséggel, de teljes határozottsággal feleltem: „Én pedig azt kérem az igazgató úrtól, adjon engedélyt arra, hogy most rögtön hazamenjek, és a szüleimet felhívjam, hogy a szülő kérésére kiadhassák a bizonyítványt”. Akkor már látta, hogy akármit mond, én nem csinálom meg. Az igazgatói iroda első részéből egy másikba is vezetett ajtó, oda belépett, az ajtót bezárta maga után, engem otthagytott, én meg szépen elmentem haza.

Mondom apámnak, hogy énvelem ez történt, és arra kérem, jöjjön fel, és a bizonyítványt kérje ki, mert én nem megyek a hajdúnánási gimnáziumba többet. Mosolygott a bajusza alatt, mintha csak emlékezett volna arra, amit nekem mondott: hogy nem kell tanulni. „Jól meggondoltad?” – mondtam, meggondoltam. Akkor azt mondta, hogy mehetünk. Megmosta a kezét, felvett egy kiskabátot, és felmentünk a gimnáziumba, de akkor nem az igazgató fogadott bennünket, hanem a helyettes igazgató. Ő a két nénémekkel is jó kapcsolatban volt, de ismerte apámat is meg engem is. Azt mondta: „Ötvös úr – vagy Miklós gazda, nem tudom, hogy szólította apámat –, a szülő kérésére ki kell adjuk a bizonyítványt, ki is adjuk, de nagyon sajnálom, mert nagyon meg voltam elégedve a fia tanulásával, szorgalmával, magaviseletével”. Apám röviden ismertette, hogy tulajdonképpen miért nem akar a fia itt továbbtanulni. Akkor az igazgatóhelyettes elővette a bizonyítványomat, és beírta... és itt előzte meg a Mindenható az én kicsapásomat, mert azt írta, hogy „minden gimnáziumba felvehető”.

A barátaim közül, akikkel a bibliakörben részt vettünk, az egyiket a tantestület a magyarországi gimnáziumok összeséből kizárta, vagyis olyan döntést hoztak, hogy őt sehová fel nem vehetik. Én megelőztem ezt az egészet azzal, hogy kivettem a bizonyítványomat, a társaim viszont tovább vitatkoztak a tanárokkal. Ezt a fiút provokálta az egyik tanár a keresztyénségében, mondván, micsoda keresztyén ő, ha

az egyházában ezek meg ezek történnek – és akkor az egyház bűneit felemlegette. Erre az én barátom, aki eggyel feljebb járt, mint én, azt mondta – és ez a szó eredményezte a kicsapását –, hogy „Tanár úr, azt, hogy én milyen keresztyén vagyok, nem a tanár úr dönti el, sem senki más nem döntheti el, hanem a Mindenható Isten dönti el”. Ez aztán a tanárt vérig sértette, úgyhogy ezt a fiút kicsapták minden gimnáziumból, bár végül enyhítették az ítéletet. Annak a lelkésznek, Balla Árpádnak a közreműködésével, aki tanított bennünket a bibliaiskolán, annyit enyhítettek, hogy ha felekezeti iskolába jelentkezik, oda magántanulónak felvehetik. Úgyhogy ő a Lónyayba¹⁷ jelentkezett, fel is vették, és végül ő is lelkész lett.

Zárójelben jegyzem meg, hogy amikor én a szégyenpadból mentem hazafelé, a tanári szoba ajtajában ott állt az a tanár, aki utóbb vérig sértődött az én iskolatársam szaván. Azt mondta: „Na várjál, én akarok neked mondani valamit”. Megálltam. „Tudom, hogy a szavamra nem adsz semmit, de valamit kérek tőled – és a fejemre mutatott. – Ezt ne dobd el!” Semmi mást nem mondott, csak belépett a tanári szobába, én pedig elmentem. Ez a tanár tulajdonképpen az egyház támogatásával szerezte meg a tanári oklevelét, mert mint tehetséges hajdúnánási parasztyereket, segítette az egyház. Ez a tanár sértődött vérig, amikor azt mondta a barátom, hogy „nem a tanár úr dönti el, hogy én milyen keresztyén vagyok”, nekem pedig azt mondta, hogy „tudom, hogy nem adsz semmit a szavamra, de ezt ne dobd el”.

Az ifjúsági gyülekezet gondnoka

Én másnap bejöttem Debrecenbe, és elmentem a Refibe. Az igazgató urat kerestem, de Varga Zsigmond, a helyettes igazgató fogadott, aki majd később újszövetséges professzor lett.¹⁸ Zsiga bácsi megkérdezte, na mi újság, én pedig elmondtam, hogy velem ez történt, és én most itt vagyok, jelentkezem, hogy felvegyenek engem ide a gimnáziumba. „Ülj le oda, ott van a szék – azt mondja –, itt a kis asztal, itt van a papír, írd le a kérelmet, két mondat legyen, hogy felvételt kérsz ide”. Megírtam, aláírtam. „Na, rendben van, menjél haza nyugodtan. Hétfőn gyere, akkorra meglesz a döntés”. Hétfőn bementem. „A 3. b osztályban van a helyed” – mondta nekem. Itt másfél évig tanultam – mert az átjövetel december 10-én volt –, és a következő év végén rendesen le is érettségiztem. Onnan mentem a teológiára.

Ez a kapcsolat Zsiga bácsival megmaradt aztán haláláig. Varga Zsigmondnak klasszika-filológia tanári diplomája volt, és mint tanár végezte el a teológiát úgy, hogy közben tanított. Egyszer kollokvált Makkai professzornál,¹⁹ aki Erdélyből jött át, és amikor Zsiga bácsi nagyszerűen megválaszolt egy kérdést, Makkai azt mondta: „Na, adja ide az indexét, beírom a kitűnőt. Igaz, hogy én a teológust kérdeztem, de a klasszika-filológus kitűnő választ adott, így megadom”. Amikor Makkai Sándor meghalt, akkor tulajdonképpen azt a bibliakört, amit ő vezetett Zsiga bácsi vette át, s abba engem rögtön behívott, amikor én debreceni diák lettem, úgyhogy innentől kezdve a lelki és szellemi kapcsolatom ővele végig megmaradt.

Hetedikes koromban kerültem a debreceni Református Gimnáziumba. Ott már egy összeszokott társaság, hét év óta együtt lévő 24-25 ifjú volt, és akkor bekerült közéjük egy „kakukktójás”. Jött a vallásóra, jött a magyaróra, jött a történelemóra. Ezek a tanárok rögtön kérdezték, hogy honnan jöttem, mit csinálok. A vallástanár például megkérdezte, hogyan jutottam hitre, meg egyáltalán mi közöm a Szentíráshoz. Jó szándékú volt, csak hogy azok az úri gimnazista társaim, akik hét év óta már összerázódtak, kicsit úgy néztek rám, mint egy fekete vagy pettyes báránnyra, vagy fehér hollóra. De persze egy fél év múlva már befogadtak. Aki mellettem ült, jó szándékú fiú volt, aki a hátam mögött ült, az kicsit mozgékony, de vele most is nagyon jó kapcsolatban vagyunk. A gimnáziumban egy alapítványt hoztunk létre, és annak az alapítványnak az ügyeit együtt vezetjük ezzel a fiúval, Tomay Dezsővel, aki a hátam mögött ült. A mellettem ülőt Irlanda Dezsőnek²⁰ hívták, ő papgyerek volt, és az öccse is teológus lett, annak idején Szabó Dániellel együtt tanácsolták el innen a teológiáról.²¹

Debrecenben egy ideig az ott lakó nővéreméknél laktam, és amikor onnan el kellett költözni, akkor egy albérletbe mentem. Érdekes volt, mert ez egy olyan család lakása volt az Eötvös utcán, akiket kötelezték rá, hogy a lakás egy leválasztott lakrészét kiadják. Egy idős asszony került oda, akinek nem volt bevétele, ezért a saját albérletének a konyháját kiadta diákoknak. Engem tulajdonképpen egy másik diák segített abban, hogy ezt megtaláljam, és aztán néhány hónapot ott töltöttem. Az akkori házigazdának ma is él a fia, és szintén teológus lett. Amikor aztán a nyolcadik osztályt elkezdtem, akkor a kollégiumba felvételt kértem, s meg is kaptam, tehát onnantól kezdve már benn laktam. Szobafőnök voltam, ami azt jelentette, hogy nyolc vagy kilenc elsőosztályos gimnazista volt az én szobámban, és én feleltem értük.

Jött a bennlakás, és jött a lelki életnek a kibontakozása: vallásóra, bibliakör... én például nyolcadikosként – vagy, ahogy akkor már mondták, negyedik gimnazistaként – két ifjúsági bibliakört is vezettem: egyet a lenti osztálynak és egyet az évfolyamtársak közül azoknak, akik ezt a bibliakört vállalták. Ma is tartom a kapcsolatot egy nyugdíjas tanárral, aki annak a bibliakörnek a tagja volt, amit én vezettem nyolcadikos koromban. Ő akkor gondolkodott azon, hogy teológiára jön, de végül tanár lett, azonban keresztyén emberként végezte a munkáját.

Hajdúnánásról utánam az egyik kedves barátomat is menesztették, és akkor ő eljött hozzám: „Lacikám segítsél, hogy valamiképpen bejussak ide a gimnáziumba!” És akkor volt egy kis segítség, hogy felvegyék, de mondtam: „Ha felvesznek, én engedélyt kérek az internátus igazgatójától, hogy egy ágyat betegyünk, és akkor odajössz az én szobámba. Akkor a lakás is megvan”. És sikerült is, felvették, odajött. Igen ám, de az elsőosztályosok ezt az én barátomat megtréfálták, mégpedig úgy, hogy az ágyából az ágydeszkákat kiszedték és egy nagy lavór vizet odatettek alája. Ő hazajött – le volt szépen terítve az ágy, nem vette észre –, beleült és puff neki, bele a vízbe. Én utána a szoba lakóit összehívtam, és azt mondtam az elsőosztályosoknak: „Én titeket nagyon szeretlek, de úgy képzeljétek el, hogy ha még egyszer megteszitek ezt a barátommal, akkor én a nyakatokat csavarom ki!” Ma is találkozok még a „brigádból”, a szobatársak közül olyannal, aki emlékszik arra, mit mondtam akkor nekik.

A Debreceni Kollégiumban volt ifjúsági gyülekezet, és ebbe a gimnazisták is beletartoztak, a teológusok is beletartoztak, sőt a Kollégiumban lévő intézetek munkatársai közül is voltak ott. Engem mint negyedikes diákot a gimnáziumi ifjúsági gyülekezet gondnokává választottak, ami azt is jelentette, hogy abban is számított a javaslatom, ki vezesse a bibliaköri csoportokat. A Kollégium internátusi részéből közvetlen átmenet volt az Oratóriumba, és amikor a felügyelő tanár a diákokat irányította, én mint az ifjúsági gyülekezetnek a gondnoka, ott voltam a felügyelő tanárral.. Ott különböző dolgok történtek, mert a diákok között volt, aki szívesen ment, volt, aki szeretett volna kimaradni, de a felügyelő tanár rendet kellett, hogy teremtsen, és a lustálkodókat egy kicsit fegyelmezte is, hogy menjen a dolog.

Ezek a bibliakörök nagyon fontosak voltak abból a szempontból is, hogy nem is egy bibliaköri tag volt, aki úgy gondolta, hogy a teológiára megy, és a beszélgetések

közben alakultak ki az azzal kapcsolatos gondolatai, hogy mi iránt érdeklődik valóban. Ezt ott megosztottuk, egymásról megtudtuk, és nemcsak ebben a bibliakörben volt arról tudomásunk, hogy melyikünk mi iránt érdeklődik, hanem kitekintettünk az alattunk és a fölöttünk járókra is. Például, akik verset írtak, azok tudták, hogy ki csinál még ilyet, és kinek tudják megmutatni. Néha féltünk attól, hogy mi lesz a vélemény, ha megmutatjuk a versünket, és akkor mondjuk nem volt ráírva a név. Az én egyik letisztázott versem például egy pepita füzetbe volt beleírva, és így adtam oda az egyik diáktársamnak, hogy vigye el a klasszika-filológia tanárhoz és mutassa meg neki, és mondja azt, hogy ez az egyik barátomnak a verse. Amikor hozta a hírt, hogy mi volt a tanár véleménye, az nagy szó volt nekem, mert hála Istennek olyan véleményt kaptam, hogy ezt lehet folytatni, a tanár észrevette, hogy van benne ígéret. Később, amikor már lelkész voltam, egyszer összetalálkoztunk ezzel a tanárral, és akkor ő nekem, a fiatal lelkésznek azt mondta, hogy „mostantól kezdve engem ne magázzál!” Ez egy óriási dolog volt, és akkor visszaemlékeztem arra, hogy én egykor inkognitóban adtam neki oda azt a verses füzetet.

Debreceni Református Teológiai Akadémia

„Tudjuk, hogy kiváló matematikából... ne menjen a teológiára!”

1951-ben érettségiztem, ami után engem rögtön elkaptak és behívtak katonának. Érettségi után azonnal beadtam a jelentkezésemet a Debreceni Református Teológiai Akadémiára, csak hogy az alatt az idő alatt, amíg a felvételi jelentkezést a Teológia elbírálhatta volna, engem behívtak, tehát még nem volt meg a felvételi, mikor a katonasághoz be kellett vonulnom. Nehéz helyzet volt. Az unokatestvérem, Nagy Antal²² – aki később Sárospatakon professzor lett – szintén megkapta a behívót. Ő akkor már egy éve teológus volt Debrecenben. Hogy minket akkor miért hívtak be, annak megvan a magyarázata: egyrészt a mi keresztyén mivoltunk, másrészt a gazdálkodó származás, tehát az, hogy kuláknak minősítették a szüleinket.

Összebeszélünk Antival, hogy bejövünk Debrecenbe, a Teológián felkeressük a dékánt és kérünk igazolást arról, hogy mi diákok vagyunk. Pákozdy László Márton²³ volt a dékán, őhöz mentünk, és mivel nyár volt, az otthonában kerestük fel.

Pákozdy professzor lakása a Fő utcán volt, ami az egyetemet és a Kollégiumot köti össze. Egy kis lépcső vezetett fel a dolgozószobába. Nagy munkában volt, amikor bekopogtunk. Meglepődött, hogy mentünk, de Nagy Anti, aki a seminaristája volt már akkor, rögtön mondta: „Professzor úr, az a helyzet, hogy megkaptuk a behívót, s szeretnénk igazolást kérni, hogy mi teológusok vagyunk”. Abban a pillanatban letette a tollat, mondta, menjünk fel azonnal. Mentünk föl a teológiára, ő írta a mentesítő levelet: „Nagy Antal a teológia hallgatója...” aláírta, lepecsételte. Jöttem én, Ötvös László. Azt mondja a professzor úr: „Hát azt nem írhatom, hogy fel van véve, mert még nem történt meg a felvétel. A kérvénye benn van, de...” – majd azt írja, hogy a felvételi folyamatban van. Pecsét, rendben van.

Antinak valóban nem kellett bevonulnia, engem azonban a társaimmal együtt elvittek Kecskemétre a munkaszolgálatos alakulathoz. Előzőleg, amikor a sorozás volt, engem behívtak, és azt mondták: „Tudjuk, hogy kiváló matematikából – hetedik gimnazistaként valóban itt írtam az országos versenyre a matematika dolgozatomat az egyetemen. – Felvételi nélkül fel van véve a természettudományi karra, ne menjen a teológiára!” Mondtam nekik, hogy én maradok a teológia mellett. És így hívtak be a „muszosokhoz”, ami azt jelentette, hogy fegyvert nem kaptunk, hanem építkezésen dolgoztunk. Ha azt mondom, hogy elfogadom a matematikai szakra való a felvételt, akkor nem vittek volna el. A kecskeméti repülőteret építettük, cementet hordtunk. Az épületek egy része, a repülőszázadnak a körlete már fel volt építve, mi egy másik körletet építettünk.

Tóth Endre beírta a hat jelest egyszerre

Jött a teológiára a felvételi vizsga, és nekem elküldték a kecskeméti laktanyába a felvételi behívót. Kihallgatásra jelentkeztem, eltávozást kértem. Elkezd nevetni a századparancsok, mit képzelek én, hogy engem a teológia felvételire elengednek, ez teljességgel lehetetlen. Úgyhogy én ott maradtam, és kérdés lett, hogy mi lesz a teológia felvételemmel. Pontosan nem tudom, mi történt a felvételi bizottság előtt, de Pákozdy professzor nyilván azt mondta, hogy ezt a fiút fel kell venni a teológiára akkor is, ha nem tudott eljönni, mert nem az ő akarata miatt nincs itt, hanem mert nem engedték el a katonaságtól. És felvettek úgy, hogy nem jelentem meg a felvételin. Igen ám, de jött a beiratkozás. Ez az én Anti barátom, miután beírta magát

a második évre, engem is beíratott, aztán kikérte az indexemet és felvette nekem az első évfolyamra szánt tárgyakat. Az ő indexével együtt mindig vitte a tanárokhoz az enyémet is, hogy leigazolják a félévemet, mondván, ez a szegény fiú oda van katonának, és várjuk minden pillanatban, hogy hazajöjjön – és a professzorok leigazolták a félévemet. De én nem szereltem le fél évre rá, így az én barátom szépen beírta a második félévet is, azt mondta a tanároknak, hogy most már biztosan jön haza – és a tanárok azt a félévet is leigazolták.

Mit ad Isten, menetközben a katonaságnál jött egy parancs, hogy akik teológusok, egyetemi hallgatók – tehát akik fel vannak véve, vagy tanulásból zökkentek ki –, azok jelentkezzenek. Én is jelentkeztem, és akkor megint jött a káderezés. A politikai tiszthez kellett bemenni az irodájába, és egy olyan társam ment be előttem, aki ugyancsak jelentkezett a teológiára és fel is vették. Egyszer csak sarokra kivágódik az ajtó, az én barátom majdnem szédelegve kijön, én meg mentem be. Füst, a pol. tiszt úgy rángott az idegességtől, hogy csak kapkodott a cigaretta után. Végre megtalálta a cigarettát, én meg – akkor már őrvezető voltam – odaléptem, ott volt a gyufa, és meggyújtottam az pol. tiszt cigarettáját. Ő paffra esett. Előzőleg ugyanis hitvitába keveredett az én barátom a pol. tiszttel, és talán még azt is mondta neki, hogy el fog kárhozni. Ez borította ki tulajdonképpen, és ezért lepte meg, hogy én meg bemegyek és a gyufával megkínálom. Akkor leültetett, megkínált engem is cigarettával, és elkezdünk beszélgetni. Mondtam neki, hogy én egy gazdálkodó családból való gyerek vagyok, nézze meg a kezemet. Itt betongerendákat hordozunk, az én kezem nem lett véres, úgyhogy én itt megálltam a helyem, de én arra kaptam elhívást, hogy a teológiára menjek. Na, mindennek az eredményeként a tiszt azt mondta: „Tulajdonképpen ezt meg lehet érteni, az egyik gazdálkodó lesz, a másik katona, a harmadik lelkes lesz, tanár lesz... Ha magának ez az elképzelése, és ilyen természetes egyszerűséggel vallja, hogy ott a helye, akkor menjen”. A minisztériumhoz már így terjesztett fel, és egyedül a századból, engem szereltek le.

1951. július 29-én vonultam be, és május 29-én szereltem le a következő évben – pontosan egy iskolai év alatt voltam katona. Leszerelés után rögtön jöttem a teológiára. Egyetlen napot hallgattam abból a két félévből, és a kollokviumos idő megkezdődött.

Amikor megjött a leszerelési parancs, a századparancsnok hívatott, és azt mondta, ad nekem eltávozást, hogy a civil ruháért hazamenjek. Mondtam, én nem kérek eltávozást, csak kimenőt. Hogyhogy? Ismerek valakit, feleltem. Ez az ismerős a puztavacsi lelkész volt, amikor kimenőt kaptam, első dolgom mindig az volt, hogy őt felkerestem. Gondoltam, hozzá elmegyek, és kérek tőle egy nadrágot és cipőt, mert ingem volt. A nadrág sikerült is, de a cipő nem, mert a lelkésznek a lába kisebb volt, mint az enyém. Addig keresgélünk, míg találtunk egy kerti cipőt, ami jól ki volt taposva, az éppen feljött, úgyhogy kipucoltuk egy kicsit, a szatyorba beletettük, és egy órán belül ott voltam a századparancsnoknál, hogy leszerelhetek, mert itt van a civil ruhám. Na, azt mondja, rendben van, de egy feladat még vár. Én már akkor élelmezési raktáros voltam a honvédségnél. Azt mondja: „Keressen egy olyan bajtársat, aki átveszi az élelmezési raktárt, mert én addig nem tudom leszerelni”. Mentem keresni valakit. Volt ott egy jogász, aki abbahagyta a jogi tanulmányait, azzal némi kapcsolatban voltunk. Mondtam neki: „Ha Istent ismersz, vedd át tőlem!” – „Szó sem lehet róla – mondta –, az nagy felelősség”. Hát jó, akkor mentem máshoz, de senki sem vállalta. Visszamentem ehhez a jogászhallgatóhoz. „Figyelj ide, nem szerelnék le, ha nem vállalod”. – „Na jól van”. Mire leszereltem, már este volt. Az éjszakát még ott töltöttem, és reggel indultam el, így értem haza. Másnap bementem a teológiára, és egy napot hallgattam.

Ez alatt az egy nap alatt volt egy nagyon fontos jelenet. Az újszövetségi szemináriumban Erdős Károly²⁴ professzor előadást tartott, és mivel az én indexemben is benne volt az újszövetségi szeminárium, bementem és részt vettem az órán. Utána udvariasságból Erdős professzor urat kikísértük a kapuhoz, ment haza. A négyszögű udvaron keresztül mentünk, és ott egyszer Kari bácsi odafordul hozzám: „Te vagy az a bagoly diák?” Az elsőéveseket így becézték, de ennek olyan volt a hangsúlya, mintha azt mondta volna, hogy Isten hozott, nagyon vártunk már. „Hát – mondom – hála Istennek, hogy bagoly diák lehetek!” Elkezdett mosolyogni, ő is boldog volt, és én is boldog voltam.

Akkor elkezdtem kollokválni, mert a két félévem ott volt leigazolva, de le kellett vizsgázni. Tóth Endre professzor úr volt a dékán.²⁵ Mondta: „Fiú, hozzám jössz legelőször kollokválni, de mind a hat tantárgyból kell, úgy készülj fel!” Mondtam, hogy nagyon köszönöm, úgy készülök. Kijelölte, hogy egy hét múlva menjek, s akkor szabályosan lekollokváltatott. Az első félévben is volt három egyháztörténeti tárgy, a

második félévben is. És ő beírta a hat jelest egyszerre, de tényleg, kérdezett is rendesen.

Pákozdy professzor úrnál is jelentkeztem rögtön, amikor leszereltem, ő fogadott is, és amikor megtudta, hogy én Tóth Endre professzor úrnál eredményesen kollokváltam a hat tárgyból, azt mondta: „A következő kollokvium énnálam lesz. Holnap jöjjön az indexével!” Nem értettem a dolgot, mert nála is három-három tárgyból kellett vizsgáznom. „Na, adja ide az indexét!” – mondta másnap. Hát én csak néztem, ő pedig mind a hat tárgyból beírta a jelest és azt mondta: „Amikor minden kollokviumot letett, akkor jön hozzám. De készüljön fel majd, mert most ezt csak azért csinálom így, hogy a professzor társaimnak ne szúrjon szemet, hogy maga két félévből kollokvál”. Egy hét alatt a két professzor. 12 félévi jegyemet írt be jelesre. Innentől kezdve a többi professzor nem mondhatta, hogy nem fogad kollokviumra, pedig tudom, hogy volt olyan, aki nem fogadott volna, vagy szót emelt volna a vizsgáztatás ellen, de ilyen körülmények közt nem lehetett ellene mondani semmit sem. Úgyhogy mire a kollokviumos idő letelt, és a következő félévre a beiratkozás ideje elérkezett, én egy tárgy kivételével mindenből lekollokváltam, és beiratkoztam a harmadik félévre. És mire következő januárban a harmadik félév kollokviumos időszaka is befejeződött, én egyenesben voltam, utolértem az évfolyamot.

Akkor vakmerő lépésre szántam el magamat: beadtam egy kérelmet, hogy évbeszámítást szeretnék kérni, ami azt jelentette, hogy adjanak egy újabb lehetőséget arra, hogy a másodév után én egy év alatt két évet végezhessenek el. Egy kis vakmerőség is motivált, de más dolog is volt a háttérben, amiről én akkor nem nagyon beszéltem, nevezetesen a szüleimnek a hátratétele, üldöztetése, a kuláksors. Apám meg a bátyámék kinn dolgoztak, édesanyám otthon volt. Jöttek a begyűjtők és mondták anyukának, hogy papot nevelni van pénzük, de a beszolgáltatást nem tudják teljesíteni – pedig nem maradtak el sosem. Én arra gondoltam, ha lehet, minél hamarabb elvégezném a teológiát, hogy őket tehermentesítsem. Megkaptam a választ: ezt nem lehet megcsinálni. Én ezt tudomásul vettem, bele is nyugodtam. De amikor az alapvizsga megvolt a hatodik félév után, akkor az esküdt felügyelő azzal jött, hogy a dékán úr azt üzeni, azonnal menjek be hozzá. Tóth Endre volt a dékán. „Na fiú, most add be a kérelmedet az évbeszámításra! Meg van beszélve a püspökkel, menni fog a dolog”. Én ugyanis eredetileg a családi körülményekre hivatkoztam, de a professzori kar, illetve Tóth

Endre dékán úr tudta, hogy itt más is van, a hátratékel. A családi körülmény egy kicsit fedőnév volt arra az üldöztetésre, amiben a szüleimnek része volt, és ezt ők tudták. Akkor újra beadtam a kérelmemet az évbeszámításra, ezt elfogadták, és elkezdődött egy másik nehéz év, amikor én a negyed-ötödévet egy év alatt végeztem el. A legvégén fennmaradt bizonyos kollokviumos kötelezettség, de a dékán úr tanácsára kérelmet adtam be, hogy haladékot kérek. Októberig kaptam, mert énnekem a kápláni vizsgáig mindent be kellett fejezni.

Ez azt jelentette, hogy nekem nyáron benn kellett lenni a teológián készülni. Otthon segítettem a szüleimnek egy hónapot, a többi időt benn töltöttem Debrecenben és készültem. Ebben nagy segítséget kaptam egyrészt a dékántól, Tóth Endre professzor úrtól azzal, hogy én nyugodtan készülhetek, mert megvan a haladék arra, hogy ezt elvégezzem. Másrészt Pákozdy professzor úr adott segítséget. Neki volt egy dolgozószobája, és ugyanazon a folyóson volt a lakása is. Ha csendességre vágyott, akkor a dolgozószobájába ment be, de azt szabaddá is tudta tenni. Ő akkor azt mondta nekem: „Kérem, a dolgozószobám szabad, oda beköltözhet. Bármikor jön, itt a kulcs, itt elvégezheti az előkészületet, innen mehet kollokválni”. Ez nagy segítség volt, mert nem kellett gondoskodnom arról, hogy hol szálljak meg, hol töltsöm az időmet, és egyáltalán a felkészüléshez nagy biztonságot adott.

A következő nyáron pedig a kápláni dolgozatomat megírtam, a kollokviumokat befejeztem, és szépen megvolt az első lelkészképesítő vizsgám. 1955-ben fejeztem be a teológiát, és már segédlelkészi idő volt az '56-os év Debrecenben, a Kossuth utcán.

A teológusévek alatt én Pákozdy professzor szemináriumában dolgoztam. Az ő testvérbátyja költő volt.²⁶ Hódmezővásárhelyi születésűek voltak mind a ketten, és a karácsonyi héten a bátyja mindig eljött az öccséhez. Pákozdy professzor úr külföldön tanult, ott ismerkedett meg a feleségével, és ez a német származású asszony hozta azt a tulajdonképpen protestáns szokást, hogy adventi koszorút készítsenek. Az adventi estéken mi, seminaristák is hivatalosak voltunk hozzájuk, és Pákozdy professzor fiatal felesége, a gyerekeik és a bátyja is ott volt, s beszélgetett velünk. Ő közben Hódmezővásárhelyről Debrecenbe költözött, és az Egyetemi Könyvtárnak lett az egyik fő munkatársa. Odaadtam neki a verseimet, és akkor már nyíltan tárgyaltunk mindenről. Én 21-22 éves ember voltam, ő pedig nagy tekintélyű költő, tudós ember,

és olyan dolgokról beszélt nekem, mint például az, hogy a keresztyénség és az ateizmus kérdéseiben hogyan lehet eligazodni. „Lacikám, idefigyelj – mondta –, ahhoz, hogy valaki elfogadja, hogy az anyag örök, hasonló „hit” kell, mint ahogy én elfogadom, hogy a Biblia Istene a Mindenható Isten. Lélektanilag. Az egy más kérdés, hogy melyiknek van olyan hitvalló sorozata, mint nemzedékről nemzedékre a Szentírás írói, a Szentírás értelmezői, akik ezt elfogadták. Ez egy más kérdés, ennek történelmi bizonyága van, és mi azokkal azonosítjuk magunkat, ők meg nem tudják”. A nagy bizonyágot, ami a Szentírásban van, hogy „a bizonyág fellege vesz körül” bennünket [Zsidók 12, 1], ezt kellett ott nekem megérteni, és ő ilyen természetes egyszerűséggel mondta, hogy semmiféle aggodalomra nincs okunk, és nincs okunk arra sem, hogy mi ezt a hitünket elrejtjük.

Különbségek és kísértések

A teológiára különböző családokból jöttünk: én gazdálkodó családból, egy másik társam mondjuk papfiú volt, és lehetséges, hogy érződött is a különbség, hogy én honnan jövök, és ő honnan jött. De mikor arra került a sor, hogy a teológiai tudományban ki hogyan áll helyt, és mennyire ismeri ezeket a mélységeket, akkor ott rögtön kiegyenlítődték a dolgok. Nemegyszer, nem is kétszer történt, hogy például, amikor egy papfiú társamnak én a teológiai összefüggésekről beszéltem, akkor ő nem restellte elővenni a teológiai jegyzetét: „Lacikám, ezt mondd el még egyszer, mert fel akarom használni majd az igehirdetésben”. Tehát amit ő hozott, mondjuk a lelkészi környezetből, azt, hogy így mondjam, én kipótoltam azzal, hogy ha nekem Isten ajándékot adott arra vonatkozólag, hogy a Bibliát szeressem, és annak a mélységeit ismerjem, akkor alkalmasint mélyebb ismeretekre tettem szert, mint ő. Aki ezt megértette, az természetesen társává fogadott, de aki csak arra volt tekintettel, hogy ő lelkészi családból jött, én pedig nem, az esetleg éreztette velem, hogy én honnan jövök. Persze volt ilyen is.

Volt például egy másik papfiú, mégpedig a patakiak között, akinek nagyon sokat segítettem a meditáció megírásában gyakorlati teológiából. Amikor ötödév végén a tabló elkészítésére került sor, ez a papfiú a megbeszélésen azt mondta: „Te pedig nem kerülhetsz rá a tablóra” – tekintettel arra, hogy az évbeszámítás miatt én előreléptem. Én nagyon határozottan és komolyan szembenéztem vele, és azt

mondtam neki: „Vagyok annyira ötödéves, mint te”. Akkor a sárospatakiak vezető személyisége, Benke György odaállt közénk: „Hallgass – mondta a társának –, mert Ötvös Lászlónak ott a helye. Vele azóta is jó barátságban, szellemi kapcsolatban vagyok. Benke György²⁷ egyébként a sárospataki teológiának lett a professzora, és lelkészi szolgálatot is végzett hosszú időn keresztül.

Volt olyan nálunk feljebb járó teológustársunk is, aki tudta, hogy mondjuk egy falusi vagy tanyasi környezetből jövő teológusnak milyen tájékozottságra van szüksége ahhoz, hogy majd a lelkészi szolgálatban helyt álljon, és ő segített bennünket, bevezetett sok mindenbe: a városban való forgolódásba, a különböző feladatok elvégzésébe, a ruhakészíttetés, palástkészíttetés dolgaiba, a felettes hatóságokhoz való viszonyba. Értékeltem és jó néven vettem a barátságát, s máig jó szívvel emlékszem vissza arra, hogy a barátságába fogadott egy ilyen fiú, aki tájékozott volt a városban, és nekem is segített.

Egy másik nagyon fontos kérdés az, hogy a professzorokhoz hogyan viszonyultunk. Nagyon fontos dolog volt, hogy kinek a szemináriumát választjuk, milyen irányban tájékozódunk. Már említettem, hogy az első kollokviumos időszakban énhozzám hogyan viszonyult a dékán úr és a bibliafordító Pákozdy professzor, akinek később a szeminaristája lettem. Az ő tudományát is, hogy így mondjam, tiszteletben kellett, hogy tartsam, ha a professzor ilyen jó szívvel viszonyult hozzám. Említettem, hogy a bátyjával való barátságot éppen az ő asztalánál, az ő társaságában találtam meg. Ahogy én a gazdasági élet rendjét megismerve jöttem a teológiára, és igyekeztem helyt állni – és hála Istennek meg is adta a Mindenható, hogy el tudtam végezni –, ugyanúgy a kitekintést is különböző irányokban meg kellett tennem, és ebben a professzorok vagy azok rokonai, családtagjai segítettek.

A professzorok között lehetett árnyalati differencia – esetleg még nézeteltérés is – abban, ahogy a saját szeminaristáikkal és másokkal bántak. Ezt egy kicsit érezni lehetett. Ha például Pákozdy szeminaristájaként olyan professzornál voltam kollokválni, akivel neki bizonyos kérdésekben nézeteltérése, véleménykülönbsége volt, akkor ott fel kellett készülni arra, hogy az a professzor esetleg érezteti, vagy valamilyen módon kifejezésre juttatja, hogy én kinek a szeminaristája vagyok. Volt olyan, hogy ha az egyik professzor egy diáknak kettést adott, vagy négyest adott,

akkor a másik professzor, akivel ő nézeteltérésben volt, az ő diákjának is ugyanazt a jegyet adta.

Természetesen minden professzor a maga tantárgyát tartotta a legfontosabbnak, ez egyértelmű. Mindenesetre én úgy ítélem meg, hogy minden teológiai stúdiumnak megvan a jelentősége, mert hiába mondjuk azt, hogy az Ószövetség fontos – hát persze, hogy fontos, hiszen a Biblia első részének a kérdéseivel foglalkozik –, na, de nem hanyagolható el az Újszövetség. Volt Ószövetségi, Újszövetségi Tanszék, ugyanakkor volt egy Biblika Teológiai Tanszék, amelyik tulajdonképpen a teljes Szentírásnak a teológiáját tanulmányozta. Tehát, aki a biblika teológiát adta elő, az teljes egészében át kellett, hogy lássa az Ószövetséget és az Újszövetséget, sőt meg kellett találnia azt a gondolatot, ami ezeket szervesen összekapcsolja. Mert nem sokkal azelőtt teljesen szétválasztották a két teológiát, és még a két szövetségnek az iratait is. Sőt az is megtörtént, hogy az Ószövetségen belül olyan kutatási irányt dolgozott ki a szövegkritikai teológia, ami egészen szétszabdalta az Ószövetséget, szinte össze sem lehetett szerkeszteni, vagy együtt sem lehetett gondolni, annyira szétszaggatták. Persze én örömmel vettem, hogy az a biblika teológia, amit Pákozdy professzor tanított, megtalálta azt a teológiai igazságot, amelyik nemhogy szétszakította volna a két szövetséget – vagy egy szövetségen belül a különböző könyveket –, hanem szervesen összekapcsolta és kimondta, hogy lehetetlen dolog az Ószövetséget úgy tanulmányozni, hogy ne legyünk tekintettel az Újszövetségre, és az Újszövetséget sem lehet az Ószövetség háttére nélkül igazán megérteni. Ez aztán minősítette azt a student is, aki ebben az iskolában tanult, vagy így tájékozódott, mert majdan, amikor a gyülekezetbe kimentek ezek a kispapok, akkor nemcsak az Újszövetséget kellett tanítaniuk, hanem az Ószövetséget is, és hogyan is taníthatná, ha nem tudja együtt látni a kettőt és ezt a szerves egységet.

A mi teológus idők előtt jött az a teológiai irányzat, amelyik – és ez egy nagyon nehéz kérdés volt – a náci ideológiát hozta, és egyszerűen az Ószövetség zsoltárait Hitlerjugend versekkel akarta helyettesíteni, így akarták tulajdonképpen a Szentírást az ő ideológiájuknak megfelelően átalakítani. Ekkor jött a Barmeni Hitvallás,²⁸ amelyben kimondták, hogy ez keresztyénellenes, mert mi, keresztyének a Szentírás alapján állunk. Ha ezt velünk meg akarják csinálni, mondták, akkor ez Biblia-ellenes és ezt szépen összefoglalták egy hitvallásban. Teológuskorunkban mi készítettük el a Barmeni Hitvallás fordítását, nekem ott van a jegyzeteimben az a fordítás, amit

most kiadtak. Ebben is nagy segítség volt az a biblikai teológiai útmutatás, hogy a Szentírást egységben lássuk, és olyan elkötelezettséget nyerjünk, hogy mi, keresztyének a Szentírás alapján állunk.

A mi időnkben pedig a történetfilozófia csempészte be magát azzal a céllal, hogy a Szentírás üzenetét alárendeljük a történetfilozófiának. Hogyha azt mondjuk, hogy a kommunista ideológia vagy tanítás helyes, akkor megvan a kísértés, hogy ez az elképzelés fölébe kerüljön a Szentírásnak, és ez mondja meg, hogy mit olvassunk ki a Szentírásból. Itt ugyanaz a józan látás kellett, mint a náci ideológiával kapcsolatosan, hogy ami a Szentírással nem egyezik, arról meg kell mondani, hogy ez nem az egyház tanítása, mert a Szentírás az, ami a tanításunknak az alapja. Mindkét esetben ott volt a figyelmeztetés, hogy valamilyen módon meg akarják megváltoztatni a Szentírás üzenetét, fölébe helyezni egy másik ideológiát. A mi időnkben más volt ez, de tulajdonképpen ugyanazt az eredményt érte el, ha valaki alávetette magát, csak az egyik esetben a náci ideológia, a másik esetben pedig a ateista ideológia jelentette a kísértést. Láttuk a veszélyét ennek, a professzorok is látták, és volt professzor, aki segítette a teológusokat abban, hogy erre legyenek felkészülve.

Egy példát mondok erre. Török István²⁹ professzor igen szigorúan kollokváltatott engem, amikor a katonaságtól leszereltem, és olyan éles vita alakult ki közöttünk, hogy majdnem megbuktatott. Én a szerény, de Istentől elhívott hitem szerint védtem az álláspontomat, és ő nem a tudásom hiánya miatt, hanem a meggyőződésem határozott védelme hallatán akart szinte megbuktatni. Az volt a kifogása, hogy hogyan lehetséges az, hogy egy elsőéves teológus – aki tulajdonképpen még nem is hallgatott előadásokat, mert oda volt katonának – ilyen határozott meggyőződéssel beszél az Isten dolgairól, az elhívásáról, arról, hogy ő hogyan készül a lelkeszi szolgálatra... Tulajdonképpen túlzásnak érezte ezt részemről, azt gondolta, hogy ez talán nem is helyénvaló egy ilyen teológus esetében, és ezt ő így minősítette. Ugyanez a teológus professzor később rájött, hogy amit én képviseltem, az tulajdonképpen helyes volt az én akkori helyzetemnek megfelelően, és én ennek a hitismeretében végeztem a további tanulmányaimat. Én nem vettem fel az ő szemináriumát, de ő rájött arra, hogy ezt nem kritizálni kell, hanem tudomásul kell venni, hogy ez az Isten ajándéka, ez a gyerek ezt megkapta, és ezt kell fejleszteni. Én nem kértem tőle, de ő azt mondta – és én ezt az ő irányomban való jó szándékú

véleményváltoztatásának tulajdonítom –, hogy két előadást készítsek el a racionalista teológiáról,³⁰ és ő a katedrát átadja, hogy két évfolyamon az ő óráját felhasználva tartsam meg az előadást ő helyette. Harmadéves voltam. Megírtam, megtartottam, ma is megvan a két előadás jegyzete.

És most jöttem rá, hogy Török István professzor tulajdonképpen az én hitbéli meggyőződésemet igyekezett segíteni, de ugyanakkor fel is hívta a figyelmemet a kísértésre, hogy bele nem essek abba a hibába, hogy – mint a történetfilozófia – az én hitbéli meggyőződésem fölibe kerüljön a Szentírásnak. Mert éppen a racionalista teológia helyes értelmezése révén lehet felkészülni arra, hogy ne engedjük, hogy az emberi gondolkozás, történetesen a történetfilozófia fölibe kerüljön a teológiai, bibliai ismeretnek. Különös dolog, hogy akkor kritikusan fogadta az én józan bibliai ismeretemet vagy hitbéli meggyőződésemet, és utána ugyanez a professzor segített engem abban, hogy azt a másik kísértést vegyem számításba, és arra figyeljek.

A sárospataki teológusok és a Bethánia Szövetség

A kormányzat és az egyház közötti tárgyalások és az egyezmény megkötése idején még megmaradt a négy teológia meg a debreceni és a budapesti középiskola, de menetközben úgy alakult a helyzet az állam és az egyház között, hogy minden középiskolát s mind a három teológiát államosították, és csak a Debreceni Kollégiumot hagyták meg a teológiájával és a középiskolájával. A Dóczyt is államosították.³¹ Ebbe az államosításba beleesett a sárospataki teológia is, de azt az engedelményt kapta az egyház, hogy az ottani teológusok átjöhetnek Debrecenbe. Innentől kezdve az évfolyamokon két teológuscsoportot képviseltek a sárospatakiak meg a debreceniek, de együtt hallgattuk az előadásokat és együtt kollokváltunk. A Debrecenbe átkerült teológus társaság azonban visszament Sárospatakra azzal a kéréssel, hogy a teológiát kapja vissza a kerület, de nem jártak sikerrel.³² Az értelmi szerző azt a büntetést kapta, hogy egy félévet elveszített, ami azt jelentette, hogy nem kollokválhatott le, csak a második félévben. Tehát tulajdonképpen mi együtt kollokváltunk és együtt alapvizsgáztunk, mert ő elveszített egy félévet, én meg kaptam, így aztán mi egy évfolyamra kerültünk.

Sárospatak bezárása nagy szomorúságot jelentett azoknak, akik onnan átjöttek, de ott volt a lehetőség, hogy ők törvényesen lelkészi oklevelet szerezzenek, nem volt semmi hátrátétel. Amikor visszajöttek, onnantól kezdve tudomásul vették ezt az állam és egyház közötti megállapodást, és a lelkükben ugyan lehetett keserűség – és volt is keserűség –, de tulajdonképpen láthatták, hogy ez olyan magas szintű megállapodás az állam meg az egyház között, hogy ezt mi, diákok nem tudjuk megváltoztatni.

A mi évfolyamunkon végig együtt volt a két csoport, és mire az ötödévet elvégeztük, akkorra már tudtunk egymásról, összekapcsoltak minket a közös felkészülés élményei, a hitbeli előbbre jutások és az a tudat, hogy tulajdonképpen nekünk ebben a társadalmi környezetben kell a lelkészi szolgálatunkat betölteni. Abban, hogy ki honnan jött, nem volt köztünk feszültség, a teológiai árnyalatot illetően viszont már igen, ebben lehetett és volt is köztünk vita. Abban az időben az egyik nagy szellemi vonulat a Magyar Református Egyházban a Bethánia Szövetség³³ szellemisége volt – voltak többen a sárospatakiak között is ilyen indíttatású ifjak –, ami az egyházon belül az ébredést, a megtérést és a lelki fejlődést, a lelki élet kibontakozását szolgálta. De a helyzet az, hogy nincs szükség rá, hogy külön szerveződése legyen ennek az egyházon belül.

Ez nagyon érdekes dolog, mert a Bethániát egy református lelkész alapította, és neki az volt az elgondolása, hogy a lelkipásztoroknak szükségük van olyan segítő munkatársakra, akik hitben élnek, az egyházi életet ismerik, élik, és a lelkipásztoroknak segítenek. Az ő alaptétele az volt, hogy „Az Egyházért és Krisztusért”.³⁴ Menet közben azonban az „Egyházért és Krisztusért” elve eltolódott. Beszéltek Krisztusról, de az egyházra már egy része a Bethániának úgy tekintett, mint hitetlen társaságra, akit ilyen értelemben meg lehet bélyegezni, vagy korholni lehet, meg ítéletet mondani fölötte. Láttam a vezető alapító lelkész, hogy itt egy olyan helyzet alakult ki, ami már nem az ő elképzelése szerint való, mert ő nem azért hozta létre a Bethániát, hogy csak korholjuk az anyaegyházat, hanem azért, hogy segítsük azokban a nehézségekben meg azokban a helyzetekben, melyekben benne van a népegyház, hogy abból élő egyház legyen. Ezt végezték is tulajdonképpen, de a fölényeskedés bizonyos rétegében a Szövetségnek elő-előtűnedezett, és akkor az alapító lemondott. Amikor temették, akkor a Bethánia új elnöke azt mondta a temetésen: „Elvitte a titkot, hogy miért mondott le”. Mert a hivatalos lemondás úgy

szólt, hogy őt a gyülekezeti munka annyira lefoglalja, hogy nem tudja ellátni a Szövetség vezetését, de érezte mindenki, hogy itt többről van szó. Tulajdonképpen arról volt szó, hogy akkor már olyan erős volt az egyházellenes hangulat és szemlélet a Szövetségen belül, hogy ő azt már nem tudta visszafordítani arra, hogy mindenki a Krisztusért és az Egyházért legyen, nem pedig ellene meg fölibe.

Amikor Bartha püspök a *Studia et Acta Ecclesiastica*³⁵ sorozatot beindította, a Bethániáról szóló fejezetet velem íratva meg. Én akkor megtaláltam ezt a temetési leírást, és megértettem belőle, hogy az alapító lelkész milyen titkot vitt el magával: már nem volt lelkiereje arra, hogy a Szövetséget visszahozza a normális kerékvágásba. Amikor a tanulmányomat írtam, akkor egy nehéz kérdésben kellett állást foglalnom, mert ha en bloc elítélem a Bethánia Szövetséget, akkor tulajdonképpen nem járok helyes úton, hiszen református lelkész alapította – és jó szándékkal alapította –, csak egy kis elhajlás történt benne. Arra szükség lett volna, hogy „az Egyházért és Krisztusért”, csak nem egészen ez történt.

Mikor jött az államosítás, jött az egyezmény, akkor tulajdonképpen egyik napról a másikra az egyházi iskolákat államosították, az egyház tevékenységét beszorították a templomba, a megyei újságokat, közösségeket, szervezeteket beszorították a gyülekezetekbe, így a Bethánia Szövetséget is. Ez nem ment simán, de nagyon érdekes, hogy azok a bethániás vezetők, akik átlátták, hogy mi volt a probléma a Szövetséggel, éveken, évtizedeken keresztül tudtak dolgozni az új keretek között, ugyanis a felosztatás során az volt az alap elgondolás, hogy a gyülekezetekbe beépülve folytathatják a munkát. Presbitérium, bibliakör, istentisztelet, gyülekezeti élet... nagyon sokrétű szolgálatot végeztek. Kapcsolatban voltam olyan szövetséges, magas vezetőséget betöltő emberrel, aki egy kis gyülekezetben volt évtizedeken keresztül, mint egyszerű presbiter, és a hátratétele következtében favágással foglalkozott.³⁶ Amikor viszont erre a lehetőség megnyílt, akkor megszólalt. Én leemeltem a kalapomat előtte, hogy ő a gyülekezetben így tudott tevékenykedni, és amikor annak a lehetősége megvolt, akkor tudott ezzel a lehetőséggel élni, és az Evangéliumot, illetve azt az evangéliumi lelkületet, amit ő a közvetlen környezetében a gyülekezet presbitériumával együtt megélt, nagyobb körben is tudta terjeszteni.

De a teológuséimben ez egy nehéz dolog volt, mert ebben az egész nagy küzdelemben ott voltunk mi, debreceni teológus diákok, és ott voltak a patakiak. A

debreceniek között is voltak, akik a Bethánia Szövetségben részt vettek – kevesebben voltak, de voltak természetesen. De amikor ez az egész lebonyolódott, akkor nekünk azt kellett tudomásul venni, hogy ebben a helyzetben és ilyen környezetben kell majd a lelkeszi szolgálatot végeznünk. Persze utólag már fel lehet tenni a kérdést, hogy mit tettek a lelkesek ez ellen, milyen tiltakozás vagy milyen megmozdulás volt a tekintetben, hogy az azzal kapcsolatos sérelmet kifejezésre juttassák, ami az egyházzal történt. Természetesen azt mindkét csoport elfogadta, és abban egyek voltunk teológiailag, hogy az egyház a hitét nem adhatja fel, de már abban, hogy az engedelmesség miként valósul meg, nézetkülönbség volt köztünk. Azok teológiai álláspontja, akik egyértelműen szembehelyezkedtek a renddel, amiben nekünk élni kellett, megkérdőjelezhető, de ugyanúgy megkérdőjelezhető azok szereplése is a másik oldalon – a mi oldalunkon –, akik az állam rendjét úgy fogadták el, hogy abból előnyt kovácsoltak maguknak, ezt ugyanúgy el kell ítélni. Itt Ravasz Lászlónak³⁷ a bölcsessége érvényes, aki azt mondta, hogy a pártállam idején a szükséges engedelmességet az egyháznak kötelessége megtenni. A szükséges engedelmességet! – karriert csinálni nem lehet belőle. Azt, hogy hol van a határvonal, mindenkinek magának kell eldönteni. Ebben éltem, és ebben élt az én egész generációm.

Meg kell mondanom, hogy teológuskoromban ezt én még nem láttam át, de kialakult bennem egy meggyőződés, és ezt tulajdonképpen Pákozdy professzor úr szemináriumán kaptam, meg az akkori professzori kar tagjainak a tanításából. Nabukodozonorról azt mondja a próféta, hogy „az én szolgám” – egy istentelen uralkodóról!³⁸ – egy másik esetben egy másik uralkodóról egyenesen azt, hogy „az én felkentem”. Ezt mi úgy fogadtuk el, hogy tulajdonképpen az Úr eszköze az a rend, az a hatalom, amiben mi benne vagyunk. De Isten kezében van, és addig marad meg, amíg Ő akarja, s amikor Ő úgy akarja, egy szempillantás alatt eltöri. Minket arra készítettek fel józanul, hogy mindez nem az Isten tudta és akarata nélkül történik, és nekünk nem az az elsődleges dolgunk, hogy támadjunk ellene azoknak, akik ezt csinálják – ellenükre is természetesen –, hanem első rendben az a feladatunk, hogy álljunk helyt a magunk hite mellett, és ez a hit hason. Ha most visszatekintek, akkor azt mondom, ez az erő tartotta meg az egyházat a pártállam negyven évében.

Ezzel a lelkülettel én egészen nyugodt lélekkel végeztem a szolgálatot; nem kerestem az ellentétet, de nem is csináltam karriert, és természetes egyszerűséggel viszonyultam egy-egy tanácselnökhöz vagy akár párttitkárhoz is.

Ütközések

A professzori karban voltak olyan emberek, akik – a szükséges engedelmesség lehetőségével élve – nem hadakoztak a pártvezetéssel, az állami vezetőséggel, és természetesen voltak olyan professzorok is, akik a szükséges engedelmesség mellett kifejezésre juttatták azt is, hogy ami az állami vezetésben domináns, az istentagadás, és az mégiscsak ellene van a keresztyénségnek. Akik a teológián, az egyházkerületben a vezető tisztségeket betöltötték, azok bírták az állami vezetésnek a bizalmát. Azok a gyülekezetek, melyekben ők munkálkodtak, és azok a diákok, akik az ő tanításukra és szellemi vezetésükre szorultak, vagy hozzájuk voltak beosztva, ennek a helyzetnek megfelelően kellett, hogy elfogadják ezeket az embereket. Itt valóban voltak ütközések, mert ha egy teológus diák a lelkiismerete szerint úgy érezte, hogy itt már ellent kellett volna mondani az egyházi vezetőségnek, s mondjuk ezt bíráló formájában elmondta, akkor ott bizony ütközés volt. A mi időnkben több diákot azért, mert ilyen körülmények között bírálták a vezetőséget, eltanácsoltak a teológiáról.

Ilyen volt Szabó Dániel eltávolítása – de rajta kívül még hatvan teológus neve merült föl különböző módon –, mert ő és két-három társa lelkiismeretük szerint úgy mentek végig az úton, hogy az egyházi kormányzat tevékenységét bírálták, aminek a dolog természete szerint ez lett a következménye.³⁹ Mi egy időben voltunk teológusok, és amikor ő az egyik miskolci szállodának a portása lett, én ugyanennek a szállodának a közelségében levő Kakas-templomban voltam püspöki másodlelkész. Ő elvégezte azt a főiskolát, ami a munkájához tartozott, de a keresztyén misszióját végezte, én meg ide kerültem, és én is végeztem a missziómat a magam területén. De én őt megkerestem, és közvetlen kapcsolatban maradtunk. Tisztában voltunk vele mindketten, hogy őt most a Mindenható Isten ebben a helyzetben használja fel, engem pedig abban a helyzetben, amiben vagyok, és mindketten keresztyén emberek vagyunk.

1977-78 körül én például felkerestem az akkori Hazafias Népfront városi vezetőjét, és az isteni gondviselés ebben is ott munkált, mert később tudtam meg, hogy ez a Hazafias Népfront vezető a népi írók egyik személyisége, a tokaji írotáborot például ő alapította.⁴⁰ Egyébként nagyon szívesen fogadott, rögtön megajándékozott egy Hazafias Népfront kötettel, és feltárult a beszélgetésünkben, hogy én keresztyén ember vagyok, és azt az elkötelezettséget, amit a népi írók vállaltak, én is magaménak vallom, mert tudom, hogy amit a népi írók végeztek, az tulajdonképpen ahhoz hasonlítható, mint ami a reformáció korában történt.

Az ütközést meg az ütközés megélését a maga korába helyezve kell értékelni vagy mérlegelni. Én nem mondom azt, hogy az egyházkormányzat a maga tevékenységében nem követett el olyan túllépéseket, amire a bíráló ifjak rámutattak, de azt is tudomásul kell venni – és ezt lehet, hogy ők nem tudták akkor, én sem tudtam –, hogy az a püspök, aki jóváhagyta, hogy ők nem végezhetnek lelkeszi szolgálatot, illetve a lelkeszi tanulmányaikat nem fejezhetik be, a püspökké választása után mindjárt Kínába meghívást kapott.⁴¹ Megkapta a pártállamtól a felhatalmazást, hogy kimehessen Kínába, a kínai keresztyéneket erősítse és tárgyaljon a kínai vezetőkkel, hogy ne öldököljék a keresztyéneket Kínában, mert ez embertelenség, és ezt civilizált emberek, akármilyen pártállásúak, nem tehetik meg. És ennek következménye lett – bár most szidjuk Péter János püspököt⁴² –, mert az a kínai egyházi vezető, aki akkor fogadta őt, 1957-ben eljött Magyarországra, hogy megköszönje a segítséget, amit a Magyarországi Református Egyház és a Tiszántúli Egyházkerület nekik adott. És Ting püspök⁴³ a Kossuth utcai templomban – akkor én már ott segédlelkész voltam – a szószéken felállt a hófehér papi öltözetben, és prédikált a gyülekezetnek. Azt mondta: „Atyámfiai, a keresztyén élet, az egy nagyon fontos és nem könnyű feladat, de minket Kínában, ha nem úgy élünk, mint ahogy hirdetjük, akkor kinevetnek. Ha azt tesznek velünk, amit tettek, és mi nem Krisztus módjára járunk el, akkor kinevetnek bennünket, de ha látják, hogy mi keresztyének vagyunk, úgy élünk és az üldöztetést is krisztusi módon hordozzuk, akkor ennek bizonyágtétele van, és ennek következménye van”. Ez nagy dolog volt 1957-ben. Az 56-os forradalom után volt ő itt, és akkor beszélt a keresztyén élet komolyságáról, a missziójáról, küldetéséről, hatásáról, és miheztartás végett mondta nekünk ezt a tanítást.

Amikor Tóth Endre dékán úr harmadév után azt mondta nekem, hogy adjam be a kérelmet az évbeszámításra, és most meg fogom kapni, ő már tudta – én csak később tudtam meg –, hogy akkor már eldöntött dolog volt, hogy hány diákot csapnak ki a teológiáról a keresztyén meg a magyar elkötelezettsége miatt. Megvolt a lista. A dékán mondta az esküdtnék, hogy ha jönnek az emberek, akik ki vannak jelölve, hogy a kicsapásra ítéleteket viszik el, és majd jelentkeznek a seniornál vagy az esküdtnél, akkor abban a pillanatban küldjék őket hozzá – a dékán úr ott lakott a kollégiumon kívül egy kis egyszerű lakásban. „És amikor ezek eljönnek hozzám – mondta az esküdtnék –, akkor ezeket a diákokat értesítétek, hogy azonnal hagyják el a kollégiumot, hogy amikor tőlem visszajönnek, akkor már őket ne találják ott”. Én később tudtam meg, hogy ezek között a diákok között én is ott voltam. De aztán jött Nagy Imre, jött az enyhülés,⁴⁴ és a mi esetünkben a kizárás elmaradt.

De én akkor nem tudtam azt, amit a dékán úr tudott. Azért mondta ő, hogy én most adjam be a kérvényt, hogy mielőbb végezzem el a teológiát, mert ha már elvégzem, megkapom a lelkeszi diplomámat, akkor tehetnek kisebb gyülekezetbe, nagyobb gyülekezetbe, fegyelmi alá állíthatnak, de már lelkesz vagyok. Ha viszont nem tudom befejezni a teológiai tanulmányokat, akkor elesik húsz év munkája. Ezt a dékán tudta, és ezek mind ott zajlottak, ezt éltük át, de olyan módon, hogy csak később tudtuk meg az összefüggéseket, a háttérben zajló dolgokat. Ezt az esetet is csak később tudtam meg.

Ugye, én családi dolgokra hivatkoztam a kérvényben, ezt a kizárási ügyet csak a dékán tudta, és ezért támogatott engem annak ellenére, hogy egészen kivételes volt, hogy ezt megadják. De ő ezt az akkori püspökkel megbeszélte, és úgy döntöttek, hogy ennek a diáknak ez megadható. Érdekes volt, mert amikor én beadtam a kérelmemet, akkor a dékán úr azt mondta, hogy minden professzorhoz menjek el, és kérjem a támogatásukat. Én ezt meg is tettem, és mindegyik professzor azt mondta, rendben van, támogatjuk. Egy professzor viszont ezt mondta: „Ha mindenki támogatja, én akkor sem támogatom – ezt nekem így megmondta –, mert neked, nem azt kellene kérni, hogy minél hamarabb kikerülj a teológiáról, hanem azt, hogy még a teológia elvégzése után is egy évig benn maradj”. Van abban logika, hogy én maradjak bent és képezem magam tovább, csak ő nem tudta azt, ami a háttérben zajlott velem meg még néhány diákkal kapcsolatban. Azt csak a dékán meg a püspök tudta.

Segédlelkészi évek (1955-1958)

Hajdúnánás, Ibrány, Debrecen

Amikor a kápláni vizsgánk megvolt, egy kérelmet kellett beadnunk, hogy ki hova szeretne kerülni segédlelkészként. Én beírtam, hogy Hajdúnánásra szeretnék kerülni. Ennek megvolt a családi és a teológiai oka. A jegyesem is odavalósi volt, és az én szüleim is Hajdúnánáson éltek, emellett viszont igen fontos volt nekem, hogy az ottani lelkipásztor, Virágh Sándor⁴⁵ – aki külmisszióból jött haza, és Budapesten is dolgozott a hazajövele után, mielőtt ebbe a nagy gyülekezetbe került – teológuskorom utolsó évében előadásokat tartott a teológián, mégpedig Pákozdy professzor úrnak a tanszékén. Az utolsó szemináriumi dolgozatomat éppen nála írtam Pákozdy professzor szeminaristájaként. Így aztán nekem is jó volt, hogy oda pályázok, és ővele is meg volt ez beszélve, mondta, hogy szívesen fogad.

Csakhogy amikor odakerült a sor, hogy már a kirendelés megtörténjen, engem nem Nánásra rendeltek ki, hanem Ibrányba. Ennek a rövid magyarázata pedig az, hogy egy olyan évfolyamtársam került Nánásra, aki, hogy így mondjam, további nevelésre volt ítélve, ugyanis ő jó képességű, de bethánista indíttatású volt. Előzőleg már megvolt a döntés, hogy én Nánásra kerülök, de az utolsó pillanatban úgy döntött a püspök úr, hogy ezt a teológus társamat kell Virágh Sándor mellé rendelni, engem pedig Ibrányba tenni. Én akárhová kerülök, az maradok, aki vagyok, velem tehát nincs probléma, a társam mellé viszont szükséges a külmisszióból hazajött és tekintélyes teológiai tudománnyal rendelkező lelkipásztor, aki a missziói lelkületében őt megerősíti, de az ott adódó kísértések feldolgozása tekintetében is segítséget fog nyújtani neki.

Mikor Virágh Sándor meglátta a kirendelést, azt mondta, megyünk a püspök úrhoz. El is mentünk a püspök úrhoz, és a lelkipásztor elérte, hogy arra az időre ott maradhatok Nánáson, amíg a templomfelújítás befejezésével kapcsolatos hálaadó istentiszteletet lebonyolítom, mert én ismerős vagyok Nánáson, Virágh Sándor viszont új ember ott, akinek nagy segítséget jelent, ha egy olyan segédlelkész kerül oda, aki ezt a gyülekezetet ismeri. De amikor ez megtörténik, mondta a püspök, akkor nekem menni kell Ibrányba. Így is történt.

Hajdúnánáson csak két hónapig szolgáltam, de olyasmi történt itt, ami aztán az én egész további lelkeszi szolgálatomat befolyásolta, sőt meg is határozta. Amikor a templom felújítása megtörtént, a hálaadó istentisztelet a reformáció ünnepével esett egybe, és mi akkor a lelkipásztorral leültünk és azon tanakodtunk, mivel lehetne ezt az alkalmat különlegessé tenni a hajdúnánási gyülekezetben. Vagy én mondtam, vagy ő, hogy jó lenne Biblia-kiállítást rendezni, de hát nincs elég Biblia. Mondja a lelkész: „Én hoztam haza külföldről, amikor a misszióból hazajöttem”. Nekem is volt akkor már öt-hat Bibliám, és a családban is volt. Mondtam, hirdessük ki ezt a gyülekezetben. Kihirdettük, és hatalmas anyag gyűlt össze. A gyülekezeti terem közepébe egy nagy asztalt odahelyeztünk, és arra kronológiai sorrendben szépen ráraktam a Bibliákat. Mikor vége volt a hálaadó istentiszteletnek, Virágh Sándor kihirdette, hogy a kiállítás itt van, aki akarja, megnézheti. Én a sarokból, figyeltem, vártam, milyen hatás lesz. Még könnyet is láttam az idős hajdú férfiak szemében, ahogy nézegették az agyonolvasott Bibliákat meg énekeskönyveket, és megelevenedett esetleg némelyikükben, hogyan tanította az anyja, hogyan vette elő a nagymama a Bibliát, és hogyan olvasta neki... És én akkor kaptam a második elhívást, hogy ezt az élményt kell adni a gyülekezet tagjainak, hogy átéljék, mit jelent számukra a Biblia.

Azután én szépen elmentem Ibrányba, az évfolyamtársam pedig idejött Hajdúnánásra. Az ibrányiak nagyobb részt reformátusok, de nagyon érdekes gyülekezet volt, mert amikor megkezdtem a szolgálatot, ott egy olyan kegyességtörténeti mozzanattal találkoztam – az úgynevezett „ibrányi szektával” –, ami akkor már tulajdonképpen nem fungált, de azt megelőzőleg a harmincas évektől mintegy húsz éven keresztül egy intenzív kegyességi életformát bontakoztatott ki.⁴⁶ Ennek én már csak a hatásával vagy a maradványával találkoztam, de ez egy egyháztörténeti jelentőségű vagy hatású szekta volt, egy ős-kommunista szekta. Teljesen magyar és teljesen ibrányi közösség volt, aminek meg is írtam a rövid történetét egy kis tanulmányomban. Ők egy közösséget alkottak, együtt volt az étkezésük, együtt volt a munkájuk, imádság... ezt ők a Szentírásból próbálták kiolvasni. Mindenesetre odáig jutottak, hogy elkezdték az almafák kiirtását az ő bibliai szemléletük alapján, félreértve természetesen a pünkösdi utáni ősgyülekezeti kijelentés-történeti eseményt – kihagyva belőle a pneumatikus jelentőséget –, az eredendő bűnnel kapcsolatosan pedig azt a félreértést hangoztatták, hogy mivel az

alma levétele által történt tulajdonképpen az eredendő bűnnek a megélése, ezért az almát ki kell irtani, és akkor megoldódik az eredendő bűn kérdése. El is kezdték kivágni az almafákat.

Aztán ez a közösség tulajdonképpen befulladt, mert sem a közös élet nem ment, sem az nem volt semmi módon igazolható, amit az almafákkal csináltak. De hát ott maradtak a gyerekek és azoknak a gyerekei, úgyhogy ennek a szektának az örökségével úgy találkoztam, hogy azoknak a szülőknek a gyerekei, akik annak idején ezt a szektát alapították meg abban részt vettek, esküvőre jelentkeztek, azoknak az unokáit konfirmáltam, vagy – akik nem konfirmáltak, mert nem voltak megkeresztelve – jöttek, hogy kereszteljem meg őket. Jött egy fiatal házasságkötésre bejelentkezni, és akkor mondta, hogy nincs megkeresztelve, nincs megkonfirmálva. Én megkérdeztem, hogy miért, és azt felelte erre, hogy az ő szülei részt vettek a szektában, és ezért aztán ő ebből kimaradt. Én igyekeztem utánajárni annak, hogy mi itt a helyzet, ezt kik csinálták, miért csinálták, hol tévedtek, és azokat a utódokat, akikkel ottan találkoztam, szépen visszahozni a gyülekezet életébe, elmondani, hogy mi az a bibliai alap, amit a szüleik félreértettek. Elmondtam nekik, hogy mi a pünkösdi utáni gyülekezeti életet nagyon fontosnak tartjuk, és az almának az esetét is nagyon fontosnak tartjuk, csak ezt nem így kell értelmezni.

Odamentem 1955 novemberében és következő márciusban jött a püspöki kirendelés Debrecenbe, tehát nem egészen egy fél évig voltam Ibrányban segédlelkész. A kirendelésem pedig úgy történt, hogy Kulcsár Dezső,⁴⁷ a Kossuth utcai gyülekezet lelkipásztora kérte a püspöki titkárt, hogy számára egy megfelelő embert nézzen ki, a püspöki titkár pedig – aki engem családi és egyéb személyes dolgok miatt már ismert, és a teológiai szemléletemet is ismerte – rögtön engem javasolt a püspök úrnak. Megjött a kirendelés, mire Szabad Károly⁴⁸ bácsi, az ibrányi lelkipásztor azt mondta: „Lacikám megyek a püspök úrhoz, hogy téged rendeljen ide vissza, mert nagyon meg vagyok elégedve a szolgálatoddal”. Mondtam: „Károly bácsi, ne tessék menni sehova!” – el lehet képzelni, hogy mit jelentett Ibrányból Debrecenbe kerülni egy segédlelkésznek. Károly bácsi ezt átlátta, úgyhogy szépen elbúcsúztunk, én bejöttem Debrecenbe, s itt aztán megkezdtem a szolgálatot. Ez 1956 márciusában volt.

Érdekes volt, mert Dezső bácsi tudta, hogy én ki vagyok, én viszont nem nagyon ismertem őt, bár tudtam, hogy tekintélyes igehirdető, és hogy a debreceni Kossuth utcai gyülekezet – a festett templomával meg a hagyományaival – egy kiemelt gyülekezet. Egy tudományos teológiai előtanulmányt kellett elkészíteni ahhoz, hogy azt a templomot kifessék. Ezt a tanulmányt Baja Mihály, az akkori lelkész és Csikesz Sándor teológiai professzor, későbbi rektor készítette el, és ennek a lényege az volt, hogy lehet festeni bibliai történeteket, de sem Istent, sem embert ábrázolni nem szabad. Ha valaki bemegy a Kossuth utcai csodálatos, festett templomba, láthatja, hogy ez így is van.⁴⁹

Mikor én oda bekerültem, arra előre fel voltam már készítve, hogy mindennap kell, hogy prédikáljak, tehát nem könnyű segédlelkészi szolgálat lesz ez. Bementem a templomba megtartani az első reggeli istentiszteletet. Dezső bácsi nem mondta, hogy ő is be akar jönni velem, meg akar hallgatni, hanem amikor elkezdtem az istentiszteletet, bejött utánam és leült egy oszlop takarásában, én észre sem vettem. De mikor vége van az istentiszteletnek, látom, hogy Dezső bácsi ott volt. Azt mondta: "Nagyon örülök, hogy meghallgattalak. Egy nyelvet beszélünk". Ennyi volt az ő értékelése, és innentől kezdve mi valóban egy nyelvet beszélünk, mármint ami a teológiai értelmezést és a gyülekezeti elkötelezettséget illeti. Amikor ő elment két hétre vagy egy hónapra szabadságra, akkor nekem mindent átadott, és amikor visszajött, én a naplómát szépen elővettem, és beszámoltam neki, hogy ezt így intéztem el, azt úgy intéztem el, ezt temettem el, azt eskettem... és ő tudomásul vette az én beszámolómat.

1957-ben a forradalom eredményeképpen két debreceni gimnáziumban és három általános iskolában is beindult a vallástanítás. Ezt nekem kellett végezni, úgyhogy a segédlelkészi szolgálatom mellett vallástanári tevékenységet is folytattam. Két katolikus gimnáziumban – a piaristáknál és a Svetichben – tartottam vallásórát, mert ott voltak református gyerekek, és ez a lehetőség megvolt. Amikor lelki gyakorlatot tartottak a katolikus gimnáziumban, akkor a protestáns gyerekek számára csendesnapot tartottunk: Bibliát olvastunk, lelki kérdésekről beszélgettünk. Emellett a gyülekezetben természetesen tartottunk ifjúsági bibliakört – ez egy kicsit még népesebb is lett a forradalom után –, a vasárnapi iskola létszáma pedig úgy megnövekedett, hogy két csoportban kellett tartani, mert nem fértünk be a terembe.

Az iskolai vallásoktatás, ez az eredménye a forradalomnak egy ideig megmaradt. Mikor én Újlétrára kikerültem, akkor ott még erre lehetőség volt, de ez aztán – a vasárnapi iskolával és az ifjúsági körrel együtt – átjött a gyülekezeti körbe, és akkor fokozatosan újra kiszorultunk az iskolákból. De nem mindenütt, mert volt, ahol tulajdonképpen a pártállam egész ideje alatt volt a gyülekezetekben iskolai vallásoktatás.

Úgyhogy én egy csodálatosan kibontakozó, nagy szolgálati lehetőséget kaptam a Kossuth utcán: gyülekezeti lelkesi szolgálat, mindennapi prédikáció, minden negyedik vasárnap a nagy gyülekezetben való szolgálat, amit Dezső bácsi átadott, és kivétel nélkül minden vasárnap délután. Ő elvégezte a három vasárnap délelőtti istentiszteletet, a negyediket pedig nekem adta, és emellett volt még presbiteri bibliakör, bibliakör, ifjúsági kör – olyan ifjúsági kör bontakozott ott ki, hogy jegyzőkönyvet vezettünk, jegyzőt választottunk, ifjúsági kör vezetőt választottunk – és a konfirmáció előkészítésnek a feladata. Volt olyan konfirmációi csoportunk, amiben ötvennél többen voltak. A konfirmáció előkészítést is nagyobb részt én tartottam, tehát az én feladatomból volt az ifjúsági munka egészében. A presbiteri bibliakört Dezső bácsi vezette, de ha ő nem volt itthon, vagy bármilyen elfoglaltsága volt, alkalmasint azt is én tartottam.

1956 márciusában jöttem a Kossuth utcába, és '58 márciusában fejeztem be az itteni szolgálatot, amikor önálló gyülekezeti lelkipásztorkodásra hívtak el. Tehát így alakult az én segédlelkési szolgálatom: Hajdúnánáson a templomfelújítás és a Biblia-kiállítás, Ibrányban a szekta történetjének feldolgozása meg a leszármazottak utókezelése, itt pedig a népes ifjúsági munka.

Esküvő és forradalom

Amikor megismerkedtem a leendő feleségemmel, mindketten diákok voltunk, ő 17, én 19 éves. Akkor még előttem volt a gimnáziumból két év, a teológiából öt év. Egyszer, amikor hazakísértem, azt mondtam neki: „Azt kérem, légy a feleségem” – ez nagy meglepetés volt egy 17 éves lánynak. Nem válaszolt ugyan nyíltan a kérésemre, de olyan biztatást éreztem a szavából meg a mosolyából, amiből kitűnt, hogy ezt ő is jónak látja.

Aztán szépen eltelt hét év. Abban az időben nem kaptunk nősülésre engedélyt, csak a papi vizsga után. Ez 56-ban lett meg, és éppen a forradalom előtt tűztük ki az esküvő időpontját, mégpedig november harmadikára. Én október 28. és november 3. között kaptam egy hetet, mert így tudták megoldani a helyettesítésemet a Kossuth utcán Debrecenben, ahol akkor már segédlelkész voltam. Amikor eldördült a fegyver a Kossuth utcán, amikor belelőttek a tüntetőkbe,⁵⁰ én akkor a Kossuth utcai templomban prédikáltam. Ameddig még nem voltam nő, Varga Zsigmond újszövetséges professzor segítségével a Kollégiumban kaptam szállást, ami nagy kiváltság volt. Mentem a Kossuth utcáról haza. Egy orosz tank állt a Püspöki Hivatal és a Nagytemplom között, és a kis orosz katona éppen a vörös csillagot kapargatta lefelé a tankról.

Nehezen sikerült Debrecenből Nánásra hazamenni a forradalom napjaiban, vonatok akkor már nem jártak. Én a csokorral meg a bőrönddel felmentem az Aranybika elibe és kérdeztem, hogy Nánás felé indul-e valami. Mondták, hogy a buszmegállóból menni fog Miskolc felé, az biztos arra megyen. Szaladtam a busz után a táskával meg a csokorral, már mozgott, csukódott az ajtó, de aztán még felvettek. Mondtam, hogy én Nánásra akarok menni – „Hát a böszörményi megállónál kiteszük, és onnan úgy megy, ahogy akar”. Böszörménynél letettek, bementem a Fő térre, és ott összetalálkoztam egy nánási atyafival, aki könyvkötő volt, csak a forradalom ideje alatt a só szállításnál segített teherkocsival. Ismertem, mert a Bibliámat és az énekeskönyvemét ő kötötte be, amikor mentem Debrecenbe a teológiára. Ők éppen Böszörményből mentek Nánásra, vitték a sót, úgyhogy elhoztak engem, Nánáson letettek, és úgy mentem a leendő feleségemért.

Anyósom, édesanyám még októberben azt mondta: „Jaj, gyerekek, el kellene halasztani az esküvőt, hát itt van ez a forradalom!” Mondtam anyukának, hét évig készültünk, most már ki van tűzve az időpont, ne halasszuk el. Szépen meg is volt családi körben 3-án az esküvő Nánáson, 4-én pedig már lőtték Debrecenben a postát.⁵¹

Amikor az esküvő megvolt, két-három napot még otthon töltöttünk, és úgy jöttünk vissza Debrecenbe, mert már megvolt a lakás, ahova költöztünk. S akkor jöttünk Debrecenbe, indult az élet. Én folytattam a szolgálatot, feleségemnek állása volt, és

a lakás is megvolt, amit én béreltem. Aztán mi már gyakorta nem is jöttünk haza Nánásra, csak időközönként.

Átéltük a forradalmi eseményeket, és amikor aztán kiderült, hogy az történt, ami történt, hogy a forradalmat megsemmisítették, akkor volt gyülekezet, amelyik tudomásul vette, volt amelyik tiltakozott, de amíg a forradalom tartott, folyt a támogatás. Például Újlétán a presbitérium maga szervezte a teherkocsit, és vitte az élelmet Pestre.

„Nem emelem fel a kezemet az Úr felkentjére” [1Sám 26, 23]

A mindenható Isten egyszerre dolgozik, hogy úgy mondjam, az egyházban és az életben. Azokkal a mozgalmakkal párhuzamosan, amik az '56-os forradalmat megelőzték, az egyházi életben is bizonyos mozgás indult meg. És amikor elérkezett a forradalom, ez a mozgalom⁵² – amelyik az egyházi élet elhajlásai ellen és az egyházi élet evangéliumi küldetésének megtalálása és megerősítése céljából jött létre – találkozott azzal a munkájával az Istennek, amelyben egy szerény tüntetés forradalommá bontakozott ki a diktatúra ellen. Ugyanaz a mindenható Isten végezte mindkettőt. Persze nem láttuk ezt ilyen világosan, hanem részt vettünk és láttuk az eseményeket, és amikor ez megtörtént, akkor nyílt ki a szemünk és gondolkodtunk el azon, hogy igaza volt annak a mozgalomnak, amelyik az egyházi életet a világi hatalmasságok kiszolgálásától óvta, és az egyházi élet bibliai alapjaihoz való ragaszkodást hangsúlyozta.

Érzékeltük az egyházpolitikai változásokat, például az, amikor Kiss Roland⁵³ lemondott, nagyon komolyan érintett bennünket. De embere válogatta a vélekedést és a személyes kapcsolódást is. Nagyon fontos kérdés ez az egyház életében, és tulajdonképpen talán még most sincsen megoldva minden egyes vonatkozásban azoknak a személyeknek az értékelése, akik akkor vezető személyiségek voltak, és szembeálló módon vettek részt az akkori eseményekben. Volt olyan egyházi személyiség, aki a mostani megítélés szerint teljesen kiszolgáló teológusnak minősül, de nem biztos, hogy csak ennyit tett.

A tiszántúli püspökről már beszéltünk, és felmerül ilyen szempontból Ravasz Lászlónak az értékelése is, hogy hogyan értékeljük azt a józanságot, amit őtőle

tanulhattunk meg, aki nyíltan kimondta a pártállam időszakában, hogy nem lehet kilépni abból a társadalmi rendből, amiben benne vagyunk, és van szükséges engedelmisség az ő irányukban is. Az pedig, hogy a lelkészek és az akkori teológusok – vagyis az eljövendő lelkészek – az eseményekben hogyan vettek részt, attól függött, hogy a két vonulat közül, mint teológus melyikhez hogyan kapcsolódtak.

Amikor a forradalmat leverték, utána folytatódott az egyházi élet; az egyiket félreállították, illetve betöltötte a szolgálatát és elvégezte a feladatát, a másik is befejezte és elvégezte, és akkor jött az, aki jött. De nem helyes, ha egyik és másik vonulatban a személyeket illetően csak a negatív dolgokat mondjuk, hanem tulajdonképpen látni kellene azt, hogy az Isten bízott-e rá valamit. Lehet, hogy úgy végezte ezt el, hogy ahhoz emberi dolgok is kapcsolódtak, de azt is látni kell – egyik és másik esetben is –, hogy Isten feltétlenül bízott rájuk valamit, mert ezek felszentelt emberek voltak, akárhogyan is vesszük. És ezt nem lehet úgy megítélni – ahogy például a mai politikai szemlélet ítéli meg –, hogy ezeknek letelt az idejük, és innentől kezdve rúgjunk bele mindegyikbe. Ez egy olyan világi szemlélete a dolgoknak, amelyik nem biztos, hogy keresztyén, nem biztos, hogy biblikus. Mert a biblikus szemléletnek feltétlen látnia kell, hogy az Isten akaratából mit hajtott végre, és milyen óemberi dolgok kapcsolódtak hozzá. Le kell választani róla, ami óemberi volt, de amit az Isten bízott rá, és ő elvégezte, arra nem mondhatjuk, hogy nem végezte el, tehát nem mindenestül dobható el ezeknek az embereknek a munkája.

A gyülekezeti lekipásztörök között is volt, aki csak a negatív dolgokat látta, és volt, aki egy kicsit tájékozottabb volt, és azt mondta, én nem emelem fel a kezemet az Úr felkentjére. A próféta ezt egy olyan királlyal kapcsolatosan mondja, aki teljesen szembefordult az Istennel, és mégis ezt mondja a józan, prófétikus gondolkozású királyutód: "Hogyan emelhetted fel a kezéd az Úr felkentjére?" [1Sám 26, 9] – pedig az Úr már elvetette. A lekipásztörök közül volt, aki már akkor látta ezt – minden árnyalatában a teológiai folyamatoknak –, és van, aki még most sem látja.

Én is ezt mondtam: "Hogyan emelhetted fel a kezéd az Úr felkentjére?" – tehát én úgy látom, és akkor is úgy igyekeztem látni, hogy Istentől rendelt küldetése volt. Elvégezte, vagy nem végezte el? Tapadt-e hozzá óemberi dolog, karrierizmus vagy nem? Ha tapadt, arról el kell mondani, hogy ez az volt, de amit történetileg, egyháztörténetileg az Isten akarata szerint elvégzett, arra nem mondhatom, hogy azt

nem az Isten akarata szerint végezte. Ezt én például Péter Jánosra mondom, de Ravasz Lászlóról is elmondhatom, pedig ők ugye ellentétes oldalon álltak. De mind a két esetben ez a szemlélet a helyes – mondom én. Mindig a bibliai alapokra igyekeztem helyezkedni, és ennek alapján ítélni.

Újléta (1958-1966)

1958 tavaszán Kulcsár Dezső bácsi az egyik alkalommal azt mondta: "Na, Lacikám, parókiára javasolt téged a felettes hatóság, és éppen Debrecenben van egy gyülekezet, ami olyan helyzetbe került, hogy a lelkész nyugdíjba megyen. Arra gondoltunk, hogy téged oda javasolunk". Én mint az egyházpolitikában meg egyáltalán az élet dolgaiban naiv ember, azt mondtam: 'Dezső bácsi, én nem vagyok méltó arra, hogy Debrecenben lekipásztor legyek!' – „Jól van – mondta –, ha így van, akkor egy másik gyülekezethez javasolunk”. Így aztán nem debreceni, hanem újlétai lekipásztor lettem, de visszagondolva úgy látom, a mindenható Isten tudta, hogy nekem miért kell Újlétára kerülni. Az a kis kötet, az *Újlétai bibliás krónika*, amit éppen most adtam ki, meg is mutatja, hogy itt a mindenható Isten intézte a dolgokat, amikor az én naivitásomat felhasználta, és Újlétára küldött.

A százéves gyülekezet

Egy olyan kis gyülekezetbe kerültem, ahol az első istentiszteletet 1863-ban tartották egy tölgyfa alatt, ami máig ott áll a Kálló folyó partján. Az a terület, amiből majd Újléta község kiépült, egy nagy földbirtokos családnak a tulajdona volt, amelyik a kecskeméti banknál eladósodott. A bank rátette a kezét erre a birtokra, és tulajdonképpen kedvező áron adta el az ottani földeket. Ez eredetileg erdőség volt, eléggé elhanyagolt állapotban, annak megfelelően, hogy a tulajdonos gazdasága becsődölt, no de élelmes emberek a Hajdúságból, Szatmárból ezt megvették, és 1863-tól itt újra megindult az élet.

Az erdőt kiirtották, helyébe szőlőt ültettek, különböző veteményeket, kis házakat meg kunyhókat építettek... tehát óriási erőfeszítéssel éltek. És azon az 1863-as istentiszteleten a tölgyfa alatt, amire a nagylétai esperest hívták meg, elhatározták,

hogy az itteni életüket az Isten igéjével, az Ő nevében akarják élni. Megnyílt a Biblia, az esperes úr hirdette nekik az Igét és dicsérte, erősítette ezt az elhatározást: „Az a szándékotok, hogy ti ezt a munkát, amit itt kezdtetek, az Isten igéjével és az élő Istennel akarjátok folytatni. Ez nagyon fontos dolog!” És ezek az emberek, akik valóban ilyen érzéssel mentek oda, megerősítve érezték magukat, és rögtön elhatározták, hogy a legrövidebb időn belül iskolát építenek. Ez egyszerre két jótétemény lesz a számunkra, mondták: gyermekeinknek lesz hol tanulni, és nekünk lesz hol az istentiszteletet megtartani. Két éven belül felépítették az iskolát, 1865-ben már ott tanított a tanító, és amíg a templom fel nem épült 1892-ben, ebben az iskolában tartották az istentiszteletet. Olyan tanítót kért a gyülekezet – és az esperes úr segítségével olyat is kaptak –, aki lévítai szolgálatot végzett, vagyis minden istentiszteleti alkalmat megtarthatott a sákramentumok kivételével, azt a felügyelő lelkipásztor végezte. 1872-ben megválasztották az első lelkipásztort, ez már önálló lelkész volt, és a lévita kántorként és tanítóként ott maradt. Mire a lelkipásztort oda megválasztották, megerősödött a gyülekezet, felépítették a parókiát is.

Tehát 1872-ben már ott tart a gyülekezet, hogy iskola van, presbitérium van, lelkipásztor van, kántor és tanító van egy személyben, és akkor az esperes úr felügyelete mellett elhatározzák, hogy templomot építenek. Húsz évbe tellett, mire a kis gyülekezet felépítette a templomot, mert lépésről-lépésre gyűjtötték össze hozzá a pénzt. Magtárat építettek és kiadták kamatra, ebből is gyűlt a pénz, és püspök is melléjük állt, mert adott nekik egy olyan levelet, amivel a presbitérium tagjai kettésével az egész ország területén elmehettek a gyülekezetekbe, elmondhatták a terveiket, és adományokat fogadhattak el a püspök engedélyével. A presbiteri küldöttek, az adománygyűjtők Budapestre is eljutottak, Jókai Mórhoz is bekopogtattak. Jókai Mór szívesen fogadta őket: „Adjátok ide a füzetet!” – és beírta a nevét az adományozók közé. Ez a füzet az én kezemben nem volt, de az egyik elődömtől tudom, hogy a második világháborúig a lelkészi hivatalban őrizték. A második világháború során a füzet eltűnt. Más veszteségei is voltak az egyházközségnek, és én nem zárom ki a lehetőséget, hogy egyszer még előbukkan a füzet.

1958-at írtunk, amikor engem Újlétára javasoltak. Bemutatkoztam, a gyülekezet elfogadta, meghívtak és elkezdtem a szolgálatot. Újlétán nincs vasútállomás, busz egyszer jött a faluba meg egyszer ment, villany nem volt, orvos nem volt,

gyógyszertár nem volt. Vámospércs hét kilométerre van, ott volt a vasútállomás. Nagyléta tizenegynéhány kilométerre van, ott a busz, az orvos – akinek a feleségem később az írnoka lett – onnan jött hetente kétszer. Amikor a bemutatkozó szolgálatra mentünk a feleségemmel, először vonattal kimentünk Vámospércsre, és mivel nem volt busz a vonathoz, onnan gyalog mentünk Újlétára, de amikor már a beiktatásra került a sor, lovas kocsival jöttek értünk a vasútállomáshoz Vámospércsre. A debreceni Kossuth utcai gyülekezetből húsz ember jött a lekipásztor vezetésével, a Teológia képviselőjében Varga Zsigmond újszövetséges professzor, bibliafordító jött, és hozták a püspök úr áldó levelét, amit felolvastak a beiktatáson.

Megkezdődött a munka. Először is megnéztem, mi van a gyülekezet telekkönyvében arról, hogy mi az egyházközség tulajdona. Kiderült, hogy a templomkert fele ki van kerítve, és a tanácselnöknek az udvara oda nyúlik végig el, holott a telekkönyvben az áll, hogy ez az egyházközség tulajdona most is. Felvetődött a kérdés: miért kerítették ki, és miért van ez harminc éve így? Mikor az atyafiaktól megkérdeztem, ők azt mondták, hogy ez tulajdonképpen valóban az egyházközség tulajdona, csak hát a templomépítés során itt egy kutat ástak. Amikor a templom felépült, a kút még megvolt, de a szomszéd telken, az akkori jegyző udvarán volt egy bikaistálló, s akkor, hogy a bikáknak az ivóvizet ne kelljen a kerítésen átvinni, ezt a részt kikerítették, és az egyházközség hozzájárult, hogy azt a jegyzőék használják. Ez aztán így maradt, bár a kutat később betömték, a bikaistállót pedig kivitték a faluszélre. Erre én elmentem a tanácselnökhöz: „Elnök úr, az a helyzet, hogy ez a kertrész az egyházközségé, ezt visszakérnénk”. – „Hát arról szó sem lehet!” – azt mondja.

Akkor én szerényen felálltam és eljöttem. Jöttek aztán a jogász barátaim, kérdeztem tőlük, hogy az elbirtoklás hogyan van. Mondták, hogy ahhoz negyven évig birtokban kell lenni – hát ez nem volt benne negyven évig. Megnéztem a presbitérium jegyzőkönyveket, és megtaláltam, amit a presbiterek elmondtak, hogy a presbitérium hozzájárult, hogy a bikákra tekintettel a kutat használhatják. No, én felszerelkeztem, egy hónap múlva megint elmentem a tanácselnökhöz. „Elnök úr, itt van a bizonyosság, hogy az istálló itt volt, a kút itt volt, és azért kerítették ki – a telekkönyvi szemlét is vittem neki –, de most már a kút be van tömve, úgyhogy én azt kérem, hogy akkor ezt rendezzük, és kapja vissza az egyházközség a kikerített területet”. Elgondolkozott a tanácselnök, láttam, hogy mélyen gondolkodik. Egyszer azt mondja: „Na, hát tiszteletes úr, ha így áll a dolog, akkor menjünk, és ezt tegyük rendbe! Tessék

odaállni, én a másik helyre állok, és tessék mondani, hogy idébb álljak vagy odébb álljak, hogy a kerítés egyenesbe jöjjön”. Akkor ott egy karót leszúrt, elkészöntünk. Ez volt a földmérés, el volt intézve.

Másnap, mikor istentiszteletre jöttek, mondtam a presbitereknek: „Atyámfiak, el van rendezve a telek” – hát az atyák meg voltak döbbenve. Hogy az örömük vagy a meglepetésük volt-e a nagyobb, nem tudom, de mindenesetre mondtam nekik, hogy holnap ásóval, fejszével jöjjenek, mert a kerítést elbontjuk és kiegyenesítjük. Minden presbiter ott volt, kalákában szépen megcsináltuk. A terület a templom végiben még egyszer annyi lett, úgyhogy ott tormatermesztés indult, mivel a község a szőlő mellett a tormatermesztésnek volt az egyik fészke. Zárójelben megemlítem, hogy most a templom mellett ott van a gyülekezeti terem és a parókia, vagyis most ott egyetlen nagy kert van, és az egész be van ültetve gyönyörű szépen tormával. Az én időmben csak a templomkert részen volt torma, a parókia kertjében gyümölcsfák voltak, málna volt, kukoricát, krumplit termeltünk.

Egyébként engem többször feljelentett a tanácselnök, kereste az alkalmat. Amikor ünnepre készülünk, a gyülekezet rendje szerint a konfirmandusok a szüleikkel – a konfirmációra vagy az ünnepre készülve – a templom környezetét rendbe teszik. A konfirmandusok és a szülők, a lelkész meg a lelkész felesége mind ott dolgoztunk együtt, és a tanácselnök, ezt látta. Abban a pillanatban jelentette sürgős jelentéssel az Állami Egyházügyi Hivatalnak,⁵⁴ hogy a lelkész a gyerekeket a saját kertjében dolgoztatja. Természetesen az Egyházügyi Hivatal vezetője engem azonnal, még az ünnep szombatján hívatott és elmondta, hogy ilyen feljelentés érkezett hozzá, neki intézkedni kell. Tudja, hogy a lelkésznek szombaton, az ünnepre készülve feladata van, de ez nem tűr halasztást. Mondtam neki, hogy először is nem én, hanem a régi egyházi rend szabja meg, hogy a szülők a gyerekekkel a templom környékét rendbe hozzák. Másrészt nem a papnak a kertjében dolgoztak – abban az értelemben semmiképpen, ahogy engem feljelentettek –, hanem a templomkertben. Mondta az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, hogy hát ezt eleve így gondolta. „Különben – mondja, átlátva a helyzetet – én azt mondom, a szocializmus nem lesz gyengébb az által, ha a templomkertet rendben tartják. Menjen haza szépen és csinálja úgy, ahogy eddig!”

Amikor ennek a tanácselnöknek az édesapja a halálos ágyán volt, táviratban hívta a fiát, hogy ha még életben akarja látni, menjen azonnal. Senki sem vitte el, és olyan nehéz lett volna közlekedni – már nem érte volna el a buszt –, hogy akkor ez a tanácselnök eljött hozzám és segítséget kért, mert nekem akkor már volt kocsim. Természetesen segítettem. Ott voltam az elköszönésnél az öreg paraszt bácsi halálos ágyánál. Amikor ez a tanácselnök meghalt, a felesége beköltözött Debrecenbe, és éppen abba a házba költözött, ahol az én nővérem lakott. Mikor megtudta, hogy annak a papnak a testvére lakik itt, elhírelte, hogy olyan pappal még nem találkozott, akit feljelentettek és azután képes volt azt megtenni, amit ez a pap az ő férjével csinált. Ilyennel nem.

„Tűröm fű, kicsapni!”

Újlétán volt téesz, de volt téeszcsopot is. Emlékezetem szerint a téesz maga is termelt tormát, a téeszcsébe belépett atyafiak pedig a háztájiban folytatták a tormatermesztést, és aki ide sem lépett be, az magángazdaként termelte a tormát. Ez a visszakapott része a templomkertnek folyópart volt, pontosan tormatermesztésre alkalmas terület, és akkor énnekem is be kellett csatlakoznom a tormatermesztésbe, volt is kedvem hozzá. A templomkert meg a parókiakert termése a jövedelemhez hozzátartozott, hogy úgy mondjam, lelkeszként ez volt a „háztáji”.

Megvan a maga termelési módja a tormának. Először is hatvan centi mélyen kell évente megfordítani a földet, gazdagon trágyázni, utána felbakhátolni [*kapával földhányást húzni – a szerk.*] és a huszonnyolc-harminccentis dugványokat a bakhátba beültetni. Ez a ceruza vastagságú dugvány vastagszik meg őszre, és akkor a bakhátot lebuktatjuk vagy kiszántjuk. A dugvány addigra, mint egy vastag sárgarépa, úgy megvastagszik, de vékony oldalgyökerei meg fargyökerei is vannak, amit szépen levágnak, és külön tesznek, mert ez lesz a következő évi dugvány. Ahhoz, hogy én ezt csinálni tudjam, ki kellett egészíteni a gazdasági ismereteimet a szántógéppel, amire szükség volt, hogy hatvan centire megforgassa a talajt. Kellett segítséget kérni, hogy felbakhátoljuk, meg kellett vennem Nagylétán a dugványokat, a trágyát, és azt oda behordani, elteríteni. A trágya nagy érték volt Újlétán, mert sokan termeltek tormát, és oda sok trágya kellett.

Az értékesítés pedig úgy ment, hogy a régi iskola helyett később egy modern, szép épületet építettek, és azt a szerény kis vályog iskolaépületet felvásárló irodának minősítették át. Ez egy szövetkezeti vállalkozás volt, a Földműves Szövetkezeté, ami a „Hangyának” volt az utódja. A megtermelt tormát átvették, kifizették és gondoskodtak arról, hogy ez elkerüljön Magyarországon különböző éttermekbe, konzervgyárakba, vagy éppen Angliába, Franciaországba... ez így működött. Azt már nem tudom pontosan, hogy előre kellett-e szerződést kötni, de mindenesetre ott felvásárolták, ahogy a málnát, a gyümölcsöket, a zöldséget is felvásárolták, tehát az egy jól jövedelmező szövetkezeti vállalkozás keretében ment.

Ötvös Lászlóné: A parókián villany nem volt, fürdőszoba nem volt, orvos hetente egyszer járt ki, busz egyszer jött be a városba. Én úgy gondoltam, hogy csak olyan helyre megyek, ahol ez mind megvan, de nem olyan helyre sikerült. Másfél évig, míg be nem vezették a villanyt, petróleumlámpa volt felakasztva a falra. A gyülekezeti házban később gázlámpánk lett, ún. maxim lámpa, azt állandóan fűjtatni kellett. Az már nagy lépés volt, hogy a gyülekezeti házban nem petróleumlámpát alkalmaztunk, hanem gázlámpát.

Ötvös László: A gyülekezeti teremnek volt egy nevezetes bútordarabja, a kemence. A terem végében volt egy kis nyári konyha, onnan fűtötték a kemencét, és ott kenyeret sütött a feleségem. Volt szemben egy néni, aki sokat segített nekünk. Például a kovászt az induláshoz onnan kértük, mert be kell kovászolni, de még nem volt mivel. Persze amikor egyszer már kisült a kenyér, abból maradt kovász, és akkor már nem kellett kérni.

Ötvös Lászlóné: Az emberek érdekesek voltak, mert annyira csodálkoztak mindenben: hogy a papné tud kenyeret sütni, hogy a tiszteletes fűt, kaszál a templomkertben, a parókia udvarán... – honnan tanulták?

Ötvös László: Az, hogy értettem a földműveléshez, nekem természetes volt, ők viszont ezt, hogy úgy mondjam, talán egy kicsit csodálták. Kaszáltam a parókia kertjében, és az egyik atyafi odaszólt nekem: „Tiszteletes úr, a sarkát leengedni!” Én értettem, hogy mire mondja – ez volt a vezényszó a kaszálásnál, hogy a sarkát a kaszának le kell engedni, az a rendes kaszálás –, de úgy tettem, mintha nem érteném. Letettem a kaszát és elkezdtem a sarkammal vacakolni. „Ne úgy!” – azt mondja. „Ja persze – mondom –, most már emlékszem, hiszen hát megtanítottak

bennünket, kispapokat a teológián, hogy hogyan kell kaszálni”. Akkor elcsodálkozott – hát a kollégiumban kaszálni tanítják a kispapokat? Aztán elhírelte a faluban, úgyhogy három-négy nap múlva vissza is került a hír a parókiára, hogy a lelkészeket a teológián megtanítják kaszálni.

Az előtt, hogy a teológiára jelentkeztem, otthon a gazdaságban mindig részt vettem, tehát a gazdaságot "anyanyelvi" szinten ismertem. Ugyanakkor elhívás-szerűen végeztem el a teológiát, vagyis természetes egyszerűséggel ment a két dolog egymás mellett. Ez aztán észre is vevődött. Egyszer mentem legációba,⁵⁵ és olyan gyülekezetet választottam, ahol történetesen az állomás messze volt a falutól. A lelkipásztor kiküldött egy lovas szekeret, hogy a legátust vigye be, és amíg a két-három kilométeres úton bementünk, addig a gazdával jól elbeszélgettünk. Megérkeztünk, és már szálltam le a szekérről, mikor az öreg gazda azt mondta: „Tiszteletes úr, én nem értek valamit”. – „Mit nem ért?” Azt mondta: „Olyan értelmesnek tetszik látszani, és mégis teológiára megyen”. Mondom, éppen azért megyek teológiára. Szóval az öreg atyafi érezte, hogy én értem azt, amit ő csinál, de ugyanakkor az én szavam azt is tükrözte, hogy teológusnak tartom magam. Ő úgy gondolkozott, hogy ha én egy ilyen jó adottságú ifjú vagyok, miért nem választok mást, miért ezt az üldözött pályát választom. Hát, ha ilyen adottsága van, gondolta ez az én jó szándékú atyámfia, azt jobban fel kellene használni, és nem egy ilyen nehéz feladatot vállalni, ami amúgy is kockázatos.

Felszentelt lelkészként sem felejtettem el, hogy honnan jöttem, és azt sem, amit ott megtanultam. Ez nagy segítség volt, mert így jobban megértettem az embereket. Mikor ők jöttek nekem segíteni – például a parókiakertet szántani –, akkor én tudtam, hogy ennek mi a rendje. Tudtam azt, hogy a parasztemberek nem nyolc órakor kelnek fel, hanem korán reggel, és ilyenkor én nem papucsban ugrok ki az ágyból, hanem ott vagyok, akármilyen hajnalon jönnek, és már nyitom a kaput nekik, és természetesen megkérdezem, hogy egy pohár pálinkával megkínálhatom-e őket, hogy érezzék, én tudom és értékelem, hogy ők nekem segítenek. Azt a megértést, amit én a fölműves gyülekezeti tagjaim irányában mutattam, ők megbecsülték és viszonzták, de az énirántam való érzéseiket, szeretetüket a feleségem irányában meg a gyermekeim irányában mutatták meg, például azzal, hogy ha disznót vágtak, akkor nekünk kóstolót hoztak. Így alakult ki ez a kapcsolatrendszer. Amit én a paraszti munkából tudtam és elvégeztem, az a lelkeszi szolgálatomnak még

segítségére is vált, mert amit a szószékről hirdettem, azt komolyan vették, mert tudták, hogy ki az, aki mondja.

A kaszálás tanulásánál van még egy vezényszó: „*Tűröm fű, kicsapni!*” Ez azt jelenti, hogy kaszálni nem lehet idegesen meg kapkodva, hanem nyugodtan kell – ez a „tűröm fű”. A „kicsapni” pedig azt jelenti, hogy úgy kellett a kaszát csapni, hogy az élén fű ne maradjon, mert ha rajta marad, a következő csapásnál már kicsúszik a kasza, és a fű ott marad kaszálatlanul. Ezt egy versbe bele is foglaltam, amikor kiadásra került a sor, a lektor mondta: „Jól megfárasztottál! A növényhatározó lexikonokat mind áttanulmányoztam, és nem találtam meg, amit te leírtál a versben, hogy *tűröm fű*”. – „Jaj – mondom –, ez nem a füvet jelenti, amit kaszálunk, hanem azt jelenti, hogy *tűrő fej*, vagyis a türelem!” Egyszer interjúvoltak, és akkor elmondtam, hogy amit én a kaszáláskor megtanultam, hogy „*tűröm fű, kicsapni*” – vagyis türelmesen, biztosan, nyugodtan munkálkodni, és érteni ahhoz, amit csinálok –, az mindenre vonatkozik. A művészetre, a teológiára és a tudományra is vonatkozik, hogy türelmesen, komolyan kell művelni, és érteni kell hozzá, mert különben nem megy a dolog. Nagyon elcsodálkoztak, amikor az interjúban ezt így elmondtam a teológiára meg a filozófiára vonatkozóan.

Gyülekezetépítés

Amikor Újlétán az egyházközség iratait átvettem, láttam, hogy a gyülekezet pecsétjében egy nyitott Biblia van, és abba egy Ige beírva: a Jelenések könyve utolsó fejezetének utolsó verse, az Úr visszajövetelének textusa. Egyértelmű volt, hogy azt, amivel én indultam Hajdúnánáson, és amit folytattam Ibrányban és a Kossuth utcán is, azt itt folytathatom tovább, hiszen a nyitott Biblia itt van. Ismét bebizonyosodott, hogy nem volt véletlen, hogy idekerültem. A gyülekezeti munkatervbe rögtön belevettük, és inentől kezdve minden évben megrendeztük a Biblia-kiállítást a Biblia vasárnapján az újlétai gyülekezetben. A *Reformátusok Lapjába* is beküldtem az alkalom hírét, és ők ezt mindig hírelték. A lap eljutott az öt világrészen élő magyar reformátusokhoz, így ők is megtudták, hogy Újlétán minden esztendőben megrendezzük a kiállítást, és akik a Biblia iránt érdeklődtek, számon tartották, és hamarosan már keresték is, hogy a Biblia vasárnapján lesz-e nálunk Biblia-kiállítás, mi lesz a témája...

1967-ben, amikor a debreceni zsinat négyszáz éves évfordulója volt,⁵⁶ a püspök úr beosztott minket, 18-20 fiatal lelkészt, hogy a külföldről jövő vendégeket vezessük, segítsük. Hozzám egy amerikai, a Bethlen Intézet vezetője került, és mikor bemutatkoztam neki, rögtön mondta: „Te vagy az újlétai lelkész! Hát hogy álltok a Biblia-kiállítással? Mindig várjuk, hogy milyen témát dolgoztok ki, milyen kiállítást szerveztek”. Akkor bennem az a különös élmény erősödött meg, hogy amit mi természetes egyszerűséggel csinálunk – ha Biblia vasárnapja van, Biblia-kiállítás legyen –, az milyen nagy élmény másoknak is. Nyolc évig voltam újlétai lelkész, és ötven Bibliát adtam el ez alatt az idő alatt.

Az egyik konfirmandus csoportom egy olyan terítőt készített, amin egy-egy motívumot egy-egy gyerek horgolt meg, és utána egy édesanya ezt összeszerkesztette egy terítőnek. A másik konfirmandus csoport pedig azt mondta, hogy mi Bibliát veszünk az Úrasztalára. Nagyon örültem neki, és beírtam velük a nevüket. 1962-ben konfirmált csoport volt, húsznál több konfirmandus gyerek neve van beírva. Kitettem az Úrasztalára, hogy tessenek megnézni, itt vannak beírva ezek az ifjak, akik konfirmáltak 1962-ben, és ezt a Bibliát vették az Úrasztalára.

Az én elődeim, Örsy János és Szathmáry Sándor hitre jutott, hithordozó lelkipásztorok voltak, és úgy vezették a gyülekezeti életet az ébredés ideje alatt, hogy ott élő, imádkozó bibliakör jött létre.⁵⁷ Amikor odakerültem, én ezt boldogan, hálaáldással vettem tudomásul, hiszen én is átéltem azokat az újjászületési ajándékokat, amit ők, csak én diákként éltem át, ők meg már felnőttkorban. És összetalálkoztunk ebben az élményben a gyülekezettel: szeretetvendégség, szilveszteri alkalom, az istentiszteletek, bűnbánati alkalmak, Biblia-kiállítás, a gyülekezeti terem rendezése... Például szilveszterkor a templom elé kimentünk, énekeltünk, harangot húztunk, és utána egy kis szeretetvendégség volt. Tehát gyönyörűen bontakozott az élet.

Újlétai bibliás krónika

2013-ban volt az első újlétai istentisztelet százötven éves évfordulója. Ebből az alkalomból engem hívtak vissza prédikálni, és hogy üres kézzel ne menjek, megírtam az *Újlétai bibliás krónikát*. Amikor visszamentem, azt mondtam a gyülekezetnek:

"Atyámfiái a mindenható Isten kegyelmes volt hozzánk, mindeddig megsegített titeket is, engem is. Ötven év múlva visszahívtatok, és itt vagyok az Istent dicsőíteni."

Hogyan született az *Újlétei bibliás krónika*? Azt a lelkipásztort, aki a közvetlen elődöm volt, megkérdeztem, volna-e kedve visszaemlékezni arra az időre, amit itt töltött, és ő szépen leírta az emlékeit. Az utánam következő egyik lelkipásztortól is megkérdeztem, hogy volna-e kedve leírni az itt töltött évek emlékeit – nagyon boldogan megcsinálta ő is. Én is visszaemlékeztem, hogy mi minden történt velem az alatt a nyolc év alatt, amíg ott voltam, és így összeállt egy kis kötet, aminek a címe ez lett: "*Újlétei bibliás krónika, história, eklézsia, poétika*". A *História* című fejezet a község történeti múltja: a lelkipásztorok visszaemlékezései, vallomása és a jelenlegi polgármester visszatekintése a község történetére. Egy tanító még az iskolára is visszaemlékezett. Én beleírtam a Debreceni Egyházmegye történetét, és benne az Újlétei Református Egyházközség történetét a lévitákkal, az akkori esperes lelkipásztor pályaképével és a lelkipásztorokkal 1872-től mostanáig. Még egy nagyobb tanulmányt is írtam a kötetbe a gyülekezet kegyességtörténetéről, tehát arról, hogy a Biblia-misszió hogyan bontakozott ki a gyülekezetben. Az *Eklézsia* fejezethez hozzájön a mostani lelkipásztor munkássága, mert egy nagyon nagy ajándékot, negyvenegy millió forintos vissza nem térítendő támogatást kapott a kis gyülekezet, hogy a templomot, a parókiát felújítsák, rendbe tegyék. Most fejeződött be egy évvel ezelőtt a munka. Abban a nyolc évben, amit ott eltöltöttem, a parókiát felújítottuk, a gyülekezeti termet felújítottuk, a templomot meszeltük, rendben tartottuk. Ötven év után érkezett el az idő, hogy nagyobb felújítást kellett a templomon elvégezni, és ezt tudta most megcsinálni az én utódom.

A *Poétika* fejezet pedig arról szól, hogy a község milyen egyházi írókkal volt kapcsolatban, és a lelkipásztorok közül ki az – mint én is és egyik elődöm is –, aki a szépirodalom iránt is érdeklődött. Másik elődöm, Szathmáry Sándor⁵⁸ pedig a *Glaube in der Zweite Welt* svájci könyvkiadó magyarországi szerkesztője, hetvenkilenc kötetet szerkesztett meg eddig. Amikor ezt a kis krónikát terveztem, és mondtam neki, hogy a visszaemlékezését írja meg ő is, azt mondta, megírja, és a krónikát beszerkeszti a Nemzetközi Theológiai Könyvsorozatba. Mondtam neki: „Sanyikám, ezt nem lehet, hát ez egy szerény kis dolog”. – „Nem, ezt nem így kell felfogni – mondta –, hanem úgy, hogy a pártállam idején hogyan élt egy magyarországi gyülekezet. Ebből minden közösség, amelyik a pártállam idején református

gyülekezetként élt, bármikor olvassa is, ezt fogja kiolvasni, s ezért én be fogom szerkeszteni”. Úgyhogy a kis krónika valóban bekerült ebbe a nagy könyvsorozatba.⁵⁹

1963-ban volt az első istentisztelet százéves évfordulója. Én a gyülekezet tagjainak meg a presbitériumnak megmondtam, hogy ezt meg kell valamiképpen ünnepelni, ennek emléket kell állítani, mert ez nagy dolog, hogy száz évvel ezelőtt az első istentisztelet elindult itt, és most itt van ez a szép kis gyülekezet, templom, parókia. Állítsunk ebből az alkalomból emléktáblát! Nagy örömmel vették. A feleségem nánási, és a szülei szomszédságában volt egy kőfaragó. Az emléktábla elkészítését ő jutányos áron vállalta, úgyhogy ezt nála rendeltem meg, és szépen el is készítette, rávéste az évszámokat: 1863-1963 és ezt az Igét, „Mindedig megsegített minket az Isten” [1Sámuel 7, 12]. Akkor én már motoros ember voltam, és úgy hoztuk el ezt az emléktáblát Hajdúnánásról, hogy a feleségem hátul ült a motoron az ölében hozta, és így került a tábla a templom belső falára, a szószék mellé, a Mózes szék fölébe.

Az évfordulás megemlékezésnek volt még egy előzménye. Egyik lelkipásztor elődöm, annak a Kiss Ferencnek a fia volt, aki a Magyarországi Református Egyház Szeretetszövetségét megalapította.⁶⁰ Az öreg professzor, aki tíz év alatt ötven szeretetotthont hozott létre, nagyon szeretett Újlétára kimenni a fiához. Amikor én odakerültem, a templomkertben láttam egy földtalapzatot szépen kialakítva, gyönyörűen körbeültetve fenyőfával. Kérdezem a presbiter atyafiaktól, hogy mi ez a talapzat itt, és akkor mondták a presbiterek, hogy az öreg professzor a fia lelkére kötötte, hogy amikor az első istentisztelet százéves évfordulója lesz, ide egy emlékművet kell állítani. Arra nekünk nem volt lehetőségünk, hogy emlékművet állítsunk, helyette az emléktáblát helyeztük el, de megőriztük ezt az emléket is.

1959-ben megválasztottak engem a Debreceni Egyházmegye diakóniai előadójának, és én ott rögtön találkoztam Kiss Ferenc művével, szellemével. A pártállam ugyan minden református egyesületi csoportot beteretelt a templomon belülre, de volt egy egyházi tevékenység, aminek bizonyos mértékig kedvezett, ez pedig a diakóniai szolgálat volt. A fogyatékos gyerekekről, az öregekről való gondoskodás a legrázósabb időben is egyházi és gyülekezeti munka maradhatott, mert a pártállam tudta nagyon jól, hogy ha mi ezer fogyatékoskal foglalkozunk, akkor tulajdonképpen neki segítünk, ezért hagyták, hogy az egyház hadd foglalkozzon velük, ha neki ez

szívügye. Azt persze nem értették, hogy a diakóniai szolgálattal mi az igazi teológiát, az igazi bibliai rendet követjük, Krisztust követjük, s hogy ez hozzátartozik az egyház életéhez. Ők csak azt nézték, hogy levesszük róluk a terhet, hadd folyjon a munka.

Kiss Ferenc, a Debreceni Egyetem első rektora tudós és egyházi író volt, aki naptárt, újságot és olyan könyvsorozatot adott ki, amit filléres összegből vehettek meg az egész ország területén. Így az *Újlétai krónika Poétika* fejezetébe belekerült, hogy Kiss Ferencnek, a rektornak, tudósnak és egyházi írónak milyen kapcsolata volt Újlétával. De ugyanígy az is belekerült, mit keresett itt Veres Péter, amikor üldözték Balmazújvároson. Az akkori újlétai gondnok az unokaöccse volt Veres Péternek – mert egyik felmenője Balmazújvárosról idejött, amikor alapították a községet –, és ezt én megtudtam, s a kötetbe bevettem ezt is.

Az újlétai szolgálatom javarészt bent folyt a faluban, de három helyen a tanyavilágban is tartottam istentiszteletet, az egyik helyen egy tanyasi iskolában. Ötven évvel később Tóth Máté Miklós megírta a Károli Gáspár monodrámáját, és 2008-ban a Csokonai Színházban ezt előadták.⁶¹ Valaki kitalálta – lehet, hogy én is súgtam neki –, hogy mi lenne, ha az ősbemutatóval egy időben a Csokonai Színház előtereiben egy Biblia-kiállítást rendeznénk, nekem itt van a több száz kötetes gyűjteményem, csak oda kell vinni. A direktor is, Miklós is nagy örömmel vették a lehetőséget, és meg is rendeztük a kiállítást. A Csokonai Színház mindenese, aki sofőr is volt egy személyben, engem és a Bibliákat autóval szállított el oda, és ő hozott vissza akkor is, amikor két-három hónap múlva lebontottuk a kiállítást. Ahogy jöttünk visszafele és kedvesen beszélgettünk, megkérdeztem tőle, hova valósi. Azt mondja, újlétai. Mondom, ne vicceljen már, újlétai? Azt mondja: „Hát a tiszteletes úr keresztelt engem is meg a húgomat is”. Volt nálam egy verseskötetem, azt odaadtam neki ennek az emlékére meg hálából a segítségért. Nagy örömmel elfogadta, és megmutatta a húgának, aki tanár és emellett most már nyolckötetes író. És amikor ez az író – akit annak idején én kereszteltem meg – meglátta a kötetet, elhatározta, hogy egy írói találkozást, egy népi találkozót szervez.

Az író édesanyja pedig annak a tanyasi iskolának volt a gondnoka, ahol én nyolc éven keresztül, minden hónapban istentiszteletet tartottam, mégpedig azon a tanyán, ahol az író a gyerekkorát töltötte. Azt mondta, hogy ott tartjuk ezt a népi találkozót. Ebből egy nagy ünnepély lett, százhetven ember jött el, akik valamilyen kapcsolatban

voltak ezzel a vidékkel. Az egykor ott élt gazdálkodó embereknek a leszármazottai úgy jöttek oda vissza, hogy utána lovas szekéren elmentek és a régi tanyájukat meglátogatták. Az író pedig, aki keresztyén ember, azt mondta: „Ezt a találkozót csak úgy lehet megtartani, ha előtte istentiszteletet tartunk, amire más lelkeszt nem lehet meghívni, csak azt, aki engem keresztelt”. Eddig két ilyen alkalmat tartottunk, most volt a harmadik, és az *Újlétai krónika Poétika* fejezetébe ez is belekerült.

Hajdúbagos (1966-1977)

Tudományos munkát én a gyülekezeti szolgálat mellett addig is végeztem, de mindenképpen szerettem volna a tudománnyal egy kicsit részletesebben foglalkozni. A Debreceni Kollégium akkori főigazgatója, Módis László⁶² úgy látta, hogy én alkalmas volnék arra, hogy a Nagykönyvtárnak vagy a Levéltárnak a munkatársa legyek. Elhatározta, hogy ad nekem egy komoly feladatot, és ha a munkám megfelel a várakozásának, akkor a lelkeszi szolgálat mellett majd a felügyelete alá tartozó intézmények valamelyikében fogok tevékenykedni, ahol a tudománnyal mélyebben foglalkozhatok. A feladatot nekem oda is adta, és egyhavi időt biztosított arra, hogy elvégezzem.

Az egy hónap letelte előtt néhány nappal az esperes meg egy tanácsbíró – Kulcsár Dezső és Zsíros József – kijöttek Újlétára, és azt mondták, hogy egy lehetőséget hoztak a püspök úr jóváhagyásával: ők engem ajánlani akarnak Hajdúbagosra. Vagy azt mondom, hogy igen, vagy azt, hogy nem, de amíg választ nem adok arra, hogy elvállalom-e a jelölést, ők innen nem mennek el. Kulcsár Dezső bácsi, aki nagyon természetesen fogalmazó ember volt, azt mondta a feleségemnek: "Erzsike, maga addig a csirkepörköltöt főzze meg, amíg mi ezt megbeszéljük!" – ő megfőzte, és akkorra el is dőlt a kérdés, megadtam a választ, hogy megyek. Na, de ezzel egyszerre azt is kimondtam, hogy az a lehetőség, ami két-három nap múlva aktuális lesz – hogy én a főigazgatóval tárgyaljak a tudományos munkáról –, elesik, mert Hajdúbagoson nekem hatalmas feladatot kell megoldani: a második világháborúban találatot kapott tornyot és templomot teljesen újjá kell építeni. Ez kizárja, hogy én a tudományos terveimet megvalósíthassam, de azt mondtam, ha az egyházi vezetőség engem alkalmasnak talál arra, hogy ezt a nagy munkát elvégezzem, akkor rendben van, menjen a dolog.

Mikor Dezső bácsiék elmentek, utána mi elmentünk a feleségemmel megnézni, hogy áll Hajdúbagoson a helyzet. Hát bizony siralmas volt. A találatól a torony egyharmada levegőbe repült, illetve meggyulladt, és az égő torony rábukott a templomhajóra, amitől kiégett a teljes belső szerkezet. Most jutottak el odáig, hogy a toronyra egy kalapot tettek, de a sérülés még ott volt, a torony egyáltalán nem volt ép. A belső részben a padok már megvoltak, de a templomot kívül-belül pucolni kellett. A paróka fala annyira meg volt rongálódva, hogy a vályog látszott a vakolás alatt. Én nem, de a feleségem sírva jött el onnan. Azt mondta: „Hát ezt elvállalni? Hát ez...!” Mondtam: „A mindenható Isten meg fog bennünket segíteni!”. Tizenegy évig szolgáltam Hajdúbagoson.

A beiktatásom majdnem egy évet késett, úgyhogy az egyik presbiter a köszöntőjében azt mondta, „ez volt az inas idő a tiszteletes úrnak”. Mindenesetre, mivel Sinai Miklós püspök ott született Hajdúbagoson⁶³ – én ezt már tudtam, mikor oda akartunk menni –, Sinai Miklósnak a Bibliáját a családtól megszereztem, és a beiktatásra egy Biblia-kiállítást rendeztem.

Amint Hajdúbagosra kerültem, én mindjárt a templomfelújításra koncentráltam. Ott tulajdonképpen isteni csoda ment végbe. Megmondtam a híveknek, hogy úgy kell elgondolni a dolgot, hogy egy évig készülünk rá, utána két év alatt elvégezzük. Az egy év arra szükséges, hogy az induláshoz az összeget összegyűjtsük. És az a kis gyülekezet egy év alatt negyedmilliót tett le az Úrasztalára, és utána a két építési év alatt megint egy-egy negyedmilliót tettek le. Úgyhogy 1970-ben megvolt a felszentelés, és akkor már a belső padok rendben voltak, a templom kívül-belül bepucolva, a toronysüveg megépítve... úgy állt, ahogy eredetileg volt. Országos ünnepség volt ott, Bartha Tibor püspök úr is eljött a templomszentelésre. A felszentelés után egy állandó Biblia-kiállítást hoztunk létre az egyik oldalhajójában a templomnak. Három nagy vitrint ajándékozott nekünk a múzeum igazgatója, abba rendeztük bele az első kiállításon szereplő Bibliákat, köztük a Sinai Biblia másolatát. Sinai Miklós munkásságáról én akkorra már tanulmányt írtam, cikket írtam.

Még fel volt állványozva az egész torony, mikor én erről csináltam egy felvételt és elvittem a *Hajdú-Bihari Naplóhoz*. Mondtam, itt ez a kis község, a szülőfaluja, hajdani gyülekezete Sinai Miklósnak, aki nagytekintélyű tudós ember, a Kollégium tanára volt harminc évig, amikor megválasztották püspöknek. A *Hajdú-Bihari Napló* elfogadta ezt

a fényképet, közölték, de a szerkesztő azt mondta, hogy ehhez kellene egy kis szöveg is. Mondtam, hogy én diktálom, csak írja, és valóban lediktáltam, meg is jelent.

Ezzel párhuzamosan megindult a gyülekezet történetének a feldolgozása. A *Reformátusok Lapja* egy pályázatot hirdetett arról, hogy a gyülekezetekben hogyan indult meg az élet a háború után. Leírtam a pályázatban, hogyan égett ki a templom, hogyan mentették ki a kelyheket meg a tányérokat, és hogyan osztottak úrvacsorát, mikor a romba dőlt templom helyett a művelődési házban tartották az istentiszteletet. Mikor már tető alá került a hajó, és a kalapot rátették a toronyra, felhomokolták a templomot, falusi székeket, lócákat vittek be, és onnantól kezdve az istentiszteletet ott tartották. Amikor teológuskoromban legátus voltam Hajdúbagoson, 1953-ban ebben a templomban prédikáltam, és emlékszem, hogy egy parasztasztal volt, ott osztottuk az úrvacsorát, és a székek is ott voltak meg a homok. Országos kiemelt első díjat kaptam ezért az írásműért.

A tanácselnök az asztalra ütött

Hajdúbagos 2500 lelkes gyülekezet volt a 60-as évek második felében. Miután odaérkeztünk, a gyülekezeti élet szépen kibontakozott. Rendszeresen tartottunk szeretetvendégséget, négyet évente böjt időszakban. Akkor a presbitereket szépen a szolgálatra felkértem, körzetekre felosztottuk a gyülekezetet, és ők vitték az áldozatos borítékokat a gyülekezet tagjainak, a szeretetvendégségeken pedig mindenki beszámolt a körzetéről.

Tartozó kötelességemnek éreztem, hogy bemutatkozzak a község előljáróinak is. Bejelentkeztem a tanácselnökhöz, és a párttitkár is eljött, hármásban beszélgettünk. Mondtam, én jó lélekkel akarok itt dolgozni, mert nekem megvan a küldetésem, kirendelése, engem ide megválasztottak. A párttitkár azt mondta: „Tiszteletes úr, mindenki végezze a maga munkáját a maga helyén, akkor nem lesz semmi baj”. És ez többnyire így is volt az ő részéről. A tanácselnök részéről viszont nem, mert ahol lehetett, ő akadékoskodott, sőt volt olyan is, amikor provokált valósággal – én meg tudomásul vettem, hogy provokációról van szó. Például kitűzték a községi ünnepély időpontját, egy állami ünnepélyét, és pont rátették az istentisztelet időpontjára, így

amikor ők kezdtek, éppen akkor húzták meg a bemenő harangozást. A harangozó észrevette, hogy ott gyülekeznek az állami ünnepségre, leállt a haranggal és lejött, hogy mit csináljon. Mondtam, akkor most mi bemegyünk az istentiszteletre. Utána engem a tanácselnök behívott, hogy micsoda dolog, hogy ráharangozok az állami rendezvényre. Mondtam: „Szóltak nekem, hogy ekkor lesz? Ha szóltak volna, vagy azt mondom, hogy tegyék más időpontra – mikor az istentiszteletnek már vége van, vagy előbbre –, vagy legrosszabb esetben kihirdetem előre, hogy harangozás nélkül lesz az istentisztelet”. Erre a tanácselnök az asztalra ütött, én meg felálltam szépen és otthagytam.

Ebből nagy botrány lett, mert a tanácselnök azt szerette volna, ha engem onnan elrendelnek, hogy ezzel rontsa a gyülekezeti élet rendes menetét. Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője telefonon felhívott és megkérdezte, hogy ha a tanácselnök hívat engem, hogy ezt tisztázzuk, elmegyek-e. Mondtam, el fogok menni, de azt is megmondtam, hogy nekem előzőleg nem szóltak, vagyis én nem vagyok felelős azért, ami történt. És akkor elmentem a tanácselnökhöz és tisztáztuk, hogy ezért én nem vagyok felelős. Ő ezt tudomásul vette. Azonban mindenképpen kereste az alkalmat, hogy az egyházi tevékenységet rontsa, és volt ott egy pedagógus is, aki hajlandó volt rá, hogy a feljelentéseket megtegye. A gyülekezeti munka normálisan, az akkori lehetőségeknek megfelelően folyt, mégis időről időre kerestek olyasmit, amivel engem meg lehet támadni. Azt mondták, hogy én a konfirmandusok szüleit erőszakosan beszélem rá, hogy a konfirmáció előkészítésére eljöjjenek – ez például egy feljelentés volt. A másik amiatt volt, hogy a szeretetvendégségeken teát adtunk, és a teába rum ízesítőt tettünk. Feljelentés: én a konfirmandus gyerekekkel, meg akik ott vannak, rumos teát itatok, ami nem engedhető meg. Egy másik alkalommal a rendőr, aki jó szándékú ember volt, bejött és azt mondta: „Tiszteletes úr, már valamit bizalmasan elmondok. Nagyon vigyázzon a Trabantjával, mert itt lesben állnak, hogy a kipufogó hogy működik, és ha emiatt feljelentik, akkor ebből botrány lesz, úgyhogy vizsgálta meg!”

Ezek az akkori szolgálatnak a terhei voltak. Az ilyen emberek az egyház emberének a cselekedeteiben keresték azokat a pontokat, amit fel lehet nagyítani, és ezzel a lelkész rossz hírét lehet kelteni, vagy az egyházi vezetőségnek feljelenteni, hogy eljárást indítsanak ellene. Ezt a gyülekezet tudta, tehát ez mind olyan dolog volt, ami a gyülekezet életét rontotta. A község engem az Állami Egyházügyi Hivatalnak

jelentett fel, és volt, amikor az Egyházi Hivatallal kellett tárgyalnom ezekben az ügyekben, de a hivatalos fegyelmezési ügyek az esperesre meg az egyházi felettes hatóságra tartoztak. Az írta meg a levelet, hogy ilyen meg ilyen feljelentés érkezett, és nekem írásban kellett válaszolni az esperesnek, hogy az, hogy mi rumos ízesítőt tettünk a teába tizedannyi alkoholt jelent, mint ha három korty bort isznak az úrvacsoravételkor – ha ez bűn, akkor szüntessék meg az úrvacsoraosztást. Ezzel tulajdonképpen el volt intézve a dolog, mert az egyházi felettes hatóság jelentette az Állami Egyházi Hivatalnak, hogy kérem szépen, itt nem lehet a lelkipásztort ezért számon kérni és fegyelmit indítani ellene.

A tanácselnök már idősebb ember volt, és amikor nyugdíjba ment, az a párttitkár lett a tanácselnök, aki azt mondta, „Tiszteletes úr, mindenki végezze a maga dolgát, és akkor nem lesz semmi baj”, úgyhogy utána a mi kapcsolatunk elmélyült, normális volt. Amikor később mi egy kötetet adtunk ki a gyülekezet történetéről, a templom háborús sérüléséről és a felújításáról, ő azt is támogatta.

A főbírói szék

A török kiűzése után az I. Rákóczi György által kiváltságolt Hajdúbagost meg a derecskei uradalmat – amihez a község tartozott – a Korona úgy képzelte el, hogy mivel ő üldözte ki a törököket, az uradalom hajdú kiváltságai elvesznek, azzal a birtokot odaadta az Esterházy-családnak.⁶⁴ Csakhogy ezt a derecskei uradalom községei nem fogadták el, és perelték a Koronát, mondván, ők nem úgy kapták a kiváltságot, hogy ezt el lehet veszíteni. Bajza József volt a védőügyvédje a derecskei uradalomnak, de Bajza később lemondott erről a jogvédelemi tisztségről, és akkor másik jogászt kellett keresni, ez pedig Domby Márton, az én egykori lelkészfelődjöm lett, aki jogot is végzett.⁶⁵ Az ő emlékére egy emléktáblát tettünk a templom homlokzatára, amit a felújítás utáni hálaadó istentiszteleten lepleztünk le. A másik oldalon volt egykor Sinai Miklós püspök emléktáblája, ami leesett a világháborús belövés után, és én a törmelék közül szedtem össze darabonként, azután pedig odakerült az új emléktábla is a homlokzatra.

Az irodalom iránti érdeklődésem következtében azt is kiderítettem, hogy Kazinczy Ferenc is járt Hajdúbagoson, Molnár Borbála⁶⁶ pedig ott van eltemetve. Külön munka

volt Kazinczy ottani szereplésének és Molnár Borbála történetének a kibogozása, aki Kazinczy levelezőtársa és költő volt a maga korában, Weöres Sándor is foglalkozott vele. A hajdani lelkeselőd Domby Mártonról pedig kiderült, hogy Csokonai életrajzát ő írta meg először Magyarországon. Egy írói lócát készítettünk a templomkertben, és az egyik művész, egy lelkész atyámfia, Nagy József Csokonai plakettet készített rá, mert itt is járt Csokonai.

Egyszer elgondolkoztam Petőfi versén, hogy tulajdonképpen hogyan is zajlott az le, mikor *„csapot, papot, mindent felejtett Csokonai Vitéz Mihály”*, mert ahogyan a versben, most is ott van az a borospince, és a parókia végénél a kerítésen most is ott van a kapu, ahol a vers szerint Csokonai átment a szomszédba. És véletlenül vagy gondviselészerűen, amikor én ezt az egészet végiggondoltam, átszóltam a szomszédba – éppen akkor bontották le a padlást, mert felújították a tetőt –, hogy ha valamit találnak a padláson, ne dobják el, mutassák meg nekem. Mit ad Isten, néhány nap múlva jön a szomszéd és hoz nekem egy erősen megviselt könyvet. Ahogy tanulmányozom, nézegetem, hát látom, hogy ez Hatvani István professzornak⁶⁷ a könyve arról, hogy a konfirmációt hogyan kell végezni az egyházban.

Petőfinek a községgel való kapcsolatát is kiderítettük, és megtaláltam azt a főbírói széket, amelyikben a hagyomány szerint Petőfi ült, de legalábbis látta. Ennek a főbírói székek az előkerülése egy külön történet. Egy alkalommal a tanácselnök megdorgált: „Te itt nagy kutatásokat végzel, aztán nem is tudom, hogy hol jársz ebben. Valamit mondanál nekem?” Mondom, hát hogyne, én úgy tudom, hogy itt van a főbírói szék. „Na, jól van – mondta –, akkor keresd ki, itt az engedély, a régi bútorok lerakata meg ott van a sarkon álló épületnek a végső szobájában”. Mondtam: „Jó, de akkor a kisbírói engedd a rendelkezésemre, hogy ott kipakoljunk!” Tele volt a nagyszoba régi bútorokkal, pókhálóval, de mikor kipakoltunk mindent az udvarra, leghátul ott volt a főbírói szék. A karján ott volt a táblának a helye, de az le volt feszítve, körbe volt festve, és látszott, hogy a szeget is kihúzták, amivel oda volt szegelve. Megyek a tanácselnökhöz, mondom: "Elnök uram, itt van a főbírói szék!" – „Jól van – mondta –, renováljátok, javítsátok, a költségekről ne gondolkozzatok!” Akkor szépen lefertőtlenítettük, rendbe hoztuk és az állandó kiállításba betettük.

Mikor a konfirmandusok jöttek, mondtam: "Na gyerekek, itt van a főbírói szék! Nézzétek, itt van egy táblának a helye, de nem tudom, mi lehetett itt ezen a táblán". Erre az egyik konfirmandus azt mondta: "Tiszteletes bácsi, én tudom, hogy mi volt ott!" – „Ne beszélj már – mondtam –, hát honnan tudod?” – „Hát a nagyapám, amikor az '56-os forradalom volt, feljött ide a községházára, és lefeszítette róla a táblát, mert az ő neve is rajta volt. Ott van feltéve a gerendába, ha el tetszik engem engedni, én elmegyek és elhozom”. Hozta a gyerek a szép vörösréz táblát, és rajta volt a felírás, hogy a főbírói szék emléktábláját 1939-ben készítették a szék százéves évfordulójára, ezeknek, meg ezeknek a községi vezetőknek az idején. Ennek a konfirmandusnak a nagyapja, akkor a község vezetői között volt, és valóban rajta volt a neve a táblán.

Megyek a tanácselnökhöz, mondom: "Megvan a főbírói szék, és megvan a százéves évfordulójára készített réztábla!" Megint azt mondta a tanácselnök: „Szépen restauráld, szerkeszd vissza! Ha a számlát hozod, akkor én azt elrendezem”. Úgyhogy behoztam Debrecenbe, az ötvösműhelybe, ahol lepucolták a betűket, letisztították gyönyörűen a táblát csillogósra, én meg felszegeztem, és azóta is ott van az egyházközség tulajdonában a főbírói szék.

Miskolc (1977-1981)

Mikor a Tiszáninneri Egyházkerület püspöke, Ráski Sándor⁶⁸ meghalt, rögtön beindult a tárgyalás, hogy ki legyen az utódja. A felettes egyházi hatóság és a világi hatóság abban állapodott meg, hogy Kürti Lászlót, a debreceni ószövetséges professzort, kollégiumi főigazgatót⁶⁹ fogják oda ajánlani. Aztán ez szépen le is zajlott, bár volt némi konfliktus a tiszáninneriek és a tiszántúliak közt. Kürti László főigazgatói irodáját Debrecenben a feleségem vezette, és amikor az előzetes tárgyalások alapján így alakult a helyzet, ő magához hívott bennünket és megkérdezte, hajlandók vagyunk-e, ha odakerül a sor, vele menni. Neki jó lenne, ha tudná előre, hogy mire számíthat, és úgy gondolja, hogy a püspöki hivatalt fogja vezetni a feleségem, én pedig majd lelkészi állást kapok Miskolcon. Biztonságot jelent az ő számára is, mondta, ha két munkatársa már meglesz, hiszen tudja nagyon jól, hogy a Tiszáninnen egy jellegzetes része a Magyarországi Református Egyháznak, oda bekerülni nem mindennapi dolog, különösen úgy, ha más kerületből

jön a püspök. Most nem vár azonnal választ, mondta, hanem gondoljuk meg, és néhány nap múlva térjünk vissza erre. Nem volt könnyű döntés a Tiszántúlról elmenni, hiszen Hajdúbagoson jól éreztük magunkat, és Debrecentől sem voltunk messze, ahol a debreceni szellemi körbe is beletaláltam magam. Végül úgy döntöttünk, hogy nem utasítjuk el a hívást, a lehetőséget, és megmondtuk Kürti László főigazgatónak, hogy ha odakerül a sor, számíthat ránk.

Ez meg is történt, Kürti Lászlót megválasztották először lelkipásztornak, aztán beindult a püspökválasztás, és közben beindult az én megválasztásom is Miskolcra. A belvárosi gyülekezetben eredetileg két lelkészi állás volt, de az egyik állás nem volt betöltve, ennek a szolgálatnak a végzésére a püspök segédlelkészt rendelt ki. A Magyarországi Református Egyházban akkor az volt a rend, hogy ha egyik kerületből valaki átment a másikba, akkor annak a kerületnek adni kellett helyette másvalakit, így tehát a püspök mellett szolgáló segédlelkész jött a Tiszántúltra, én pedig a Tiszántúlról mentem a Tiszáninnenre. A miskolci lelkészi állásomra vonatkozólag az a presbiteri határozat született, hogy az addig be nem töltött lelkészi állást betöltik és innentől kezdve a régi rend szerint két lelkész lesz a belvárosi egyházközségben, a püspöki lelkipásztor és a püspöki helyettes lelkész. Ez aztán le is zajlott, és 1977-től a feleségem a püspöki hivatalt vezette, én pedig püspöki másodlelkészként, lelkész elnökként vezettem a gyülekezetet. Ez a püspök szolgálatát megkönnyítette, mert ő bárhova mehetett, hiszen a felelős, a presbitériumot vezető lelkészelnök én lettem, tehát a szolgálat ilyen szempontból biztosítva volt. Amikor hazajött, akkor természetesen minden alkalommal, amikor ő azt jónak látta, leült velem és megkérdezte, hogy ez alatt a két hét alatt vagy egy hónap alatt mi történt, és hogyan folyik a gyülekezeti élet.

A miskolci parókia L-alakú épület volt, az utcára nézett a rövidebb oldala, és az udvarba benyúlt a hosszabb szárnya, ennek egy része volt az én lelkészi hivatalom. A bejárat ugyanaz volt a püspöki rezidenciába, és ugyanazon a kisajtón kellett bejönni a lelkészi hivatalba hozzám. Na most, itt egy kis zökkenő támadt, mert amikor bejött valaki, és véletlenül a főtiszteletű asszony is ott volt, akkor néha tőle kérdezték, hogy „Ötvös tiszteletes úr hol van?” – időnként félreértés meg kis feszültség támadt abból, hogy nem az ő férjét keresik. A lakásunk egy másik helyen volt, mert a püspöki másodlelkésznek nem volt parókiája, hanem amikor engem

megválasztottak, akkor külön vett a gyülekezet egy lakrészét egy szép kis villában, és ott laktunk, amíg én Miskolcon voltam lelkész.

Fontos munkaköre volt a feleségemnek a püspöki hivatalban. Ha Kürti ment valahova, a beszédét le kellett gépelni, vagy ha igehirdetésre készült, azt ő lediktálta a feleségemnek, és amikor indult, mindig kérdezte: „Erzsike, a beszéd hol van, megvan?” Kürti Lászlóval mi évfolyamtársak voltunk, de még több is volt ő, mint évfolyamtársam. Volt egy kis ötfős baráti körünk a teológián, amiből a rendszeres teológiai szemináriumban dolgoztak hárman – a későbbi püspök is –, ketten pedig a biblikai teológia szemináriumába dolgoztunk. De mind az öten baráti kapcsolatban voltunk, úgyhogy ha jött csomag, azt az asztalra kitettük, a baráti kör összejött, és elfogyasztottuk. Kürti László egyébként kiváló nyelvtelhetség volt, és már a teológián is kemény, szigorú életet folytatott, ami a nyelvtanulást illeti – mi együtt tanultunk, úgyhogy én ezt tudtam. Egy alkalommal – már mint püspök – Angliában volt szolgálati úton, és egy német vendég jött abba az angol gyülekezetbe, ahol vendégeskedett. Felvetődött a kérdés, ki tolmácsolja, és akkor ő azt mondta a vendéglátó angol lelkésznek, hogy ne csináljon problémát ebből, majd ő fordít. Így is lett, a német vendég mondta németül, Kürti meg angolra fordította.

Még a doktori szigorlatomon is jelen volt Kürti László. 1977-ben kerültem Miskolcra, és a következő évben volt a doktori vizsgám. Debrecenben írtam meg a doktori disszertációm.⁷⁰ Bejöttem a Levéltárba, leültem és éjfélig dolgoztam, ez másképp nem ment. Megkaptam az engedélyt, hogy én ott lehessenek, de olyan kéziratot is találtam, ami a Kollégiumban nem volt meg, csak a Kossuth Egyetem kéziratárában. Mikor megkaptam az engedélyt, hogy ezzel ott foglalkozhatok, bementem és így dolgoztam fel Balogh Ferenc⁷¹ naplóját, ami a mai napig is ott van a kéziratárban.

Amikor az előzetes doktori konzultáció megvolt és sikeres volt, a felettes hatóság döntött arról, hogy ezt vagy azt az embert engedik-e doktori szigorlatra. Ezt egy megbeszélés előzte meg az állami vezetőség meg az egyházi vezetőség között – az Egyházügyi Hivatal képviselője a püspök meg a Zsinat elnöke között – arról, hogy ki mehet, ki nem mehet doktori vizsgára. Debrecenben, ahol én doktoráltam, volt egy professzor, aki azt tanácsolta nekem, hogy amikor odakerül a sor, egy levelet tegyek a zsebébe a püspöknek, és kérem meg, hogy amikor majd Budapestre megy a Zsinat elnökéhez – aki egyébként a tiszántúli püspök volt –, akkor kérje azt, hogy

engedélyezzék a doktori vizsgát. Mindenesetre ez egy nagyon okos és nagyon fontos tanács volt, és ezt pontosan így csináltam. A püspök a Zsinat elnökével megbeszélte a dolgot, és mikor visszajött, azt mondta, hogy menni fog a vizsga.

A doktori szigorlat keretében Kürti László is kérdező volt – mint tiszáninnyi püspök és a közös igazgatótanácsnak a tagja –, sőt az ószövetségi résznél ő tette fel az egyik kérdést. Na, de hála Istennek, olyan kérdést tett fel, amire én a legszakszerűbb választ adtam, úgyhogy nem is forszírozta tovább. Az volt a kérdés, hogy a "börit" kifejezés – ami héberül azt jelenti, hogy szövetség – előfordul-e Ámos próféta könyvében, vagy nem. Én előzőleg egy nagy tanulmányt erre vonatkozólag áttanulmányoztam, és érdekelt is a szövetségnek a teológiája. Akkor én szép nyugodtan válaszoltam neki, hogy két helyen fordul elő, az egyik helyen a szövetségi teológia értelmében, a másik helyen pedig szerződés-kötésre vonatkozó hétköznapi értelemben. Kürti László ezt teljes válasznak elfogadta.

Kánoni látogatás⁷²

Amikor Miskolcra kerültem, volt ott négy korombeli lelkész házaspár, akik egy baráti kört alkottak. Tartották a kapcsolatot családilag is, összejöttek hol az egyik, hol a másik lelképásztornál, és a gyerekeik is bekapcsolódtak a társaságba. Az volt a különleges ebben, hogy volt közülük, aki Debrecenben végzett, sőt volt, aki évfolyamtársam volt. A miskolci befogadáshoz nagy segítség volt nekem, hogy mi nem szakítottuk meg a kapcsolatot, úgyhogy amikor odakerültünk, minket a feleségemmel együtt befogadott ez a négy lelkész házaspár. Akkor még nem tudták – persze én sem tudtam –, hogy visszajövök négy év múlva a Tiszántúlra, de amikor ennek az ideje is eljött, az egyik családi találkozón egy emlékkönyvet adtam nekik aláírni, és az egyik lelkész társam, azt írta bele, hogy "Tiszáninnenivé fogadunk!"

Egyikük évfolyamtársam volt, a másik az a lelkész volt, aki elsőik között hívott meg engem gyülekezeti Biblia-kiállításra, a harmadik pedig ónodi lelkész volt, aki ugyancsak többször hívott Biblia-kiállításra meg egyéb alkalmakkor is Ónodra. Ő foglalkozott Ónod történetével és egyháztörténettel is, ilyen tárgyú füzeteket adott ki, és később doktorált is egyháztörténetből.

A Tiszáninneri Egyházkerületben szokásban volt a kánoni látogatás, ez egy különleges rendszer volt. Két lelkész ment egész napos gyülekezetlátogatásra. Korán reggel kiment a látogató pár, és akkor jött a reggeli és az eligazítás, hogy mi lesz a program, mikor lesz az ebéd, mikor lesz a délutáni foglalkozás, mikor lesz az istentisztelet, mikor megyünk tovább... A négy lelkésztárs egyike, Horváth Barna⁷³ ilyen kánoni látogató volt – persze a többiek is –, és volt egy társa, egy fiatalember. Amikor megtörtént az én beiktatásom a belvárosi gyülekezetbe, akkor ez a lelkész azt mondta a társának: „Ne haragudj, de arra kérek, hogy válassz magad mellé másik lelkészt, mert én Ötvös Lászlót szeretném, hogy társam legyen” – és innentől kezdve négy éven keresztül mi ezzel a lelkipásztorral együtt mentünk kánoni látogatni.

Horváth Barna ugyancsak irodalmi érdeklődésű ember, komoly, biblikus igehirdető és rátermett egyházi vezető személyiség volt. Bibliás, ihletett volt a közös szolgálatunk.

Más dolgokat is elmeséltek arról, hogy milyen volt régen a kánoni látogatás. Egy hétig nem mentek haza, hanem egyik helyről mentek a másikra, azaz hogy nem is mentek, hanem vitették magukat. Egyik helyen kezdték reggel, délután befejezték, akkor a fogat jött és vitte őket a szomszéd faluba, és ott már megvolt a hely, ahol este megszálltak, és másnap reggel kezdték a munkát. Így mentek körbe a tájegységen, öt gyülekezetet meglátogattak öt nap alatt, aztán szombaton hazamentek, hogy az otthoni gyülekezeti dolgokat elrendezzék.

A Belvárosi Egyházközség

A gyülekezeti életre vonatkozólag a templomos szolgálat nagyon fontos feladat volt, teljes szellemi és lelki adottságaimnak megfelelően kellett végezni. Örömmel végeztem, sőt azt mondhatom, hogy nagy várakozással kezdtem neki, hiszen vidéki gyülekezetekben szolgáltam akkor már húsz éve, és már vágyott, készült a lelkem arra, hogy megtapasztaljam, egy nagyvárosi gyülekezetben tulajdonképpen hogyan is lehet igét hirdetni, hogyan lehet lelkészi szolgálatot, gyülekezetlátogatást, missziói munkát végezni.

Nagyon érdekes meglepetés ért, tudniillik több gyülekezet volt a Miskolci Nagyegyházközség területén, és ebben a belvárosi gyülekezet olyan terület volt, mint

egy háromszög, ahol a háromszög csúcsa benyúlt teljesen Miskolc szívébe; ezen a területen volt a posta, a gimnázium, három felekezeti temploma, a színház... tehát ez egy elit része volt a városnak. A háromszög két oldala viszont kinyúlt egészen a város széléig, sőt ki a város határán túlra. A belvárosi rész után egy olyan városrész következett – ez most is így van –, ami tulajdonképpen a szegénynegyedet jelentette, a proletár negyedet; ott az utcák is olyan keskenyek voltak, hogy autóval nem is lehetett bemenni. Ha én ott beteget látogattam vagy úrvacsorát vittem, és nem kerékpárral mentem, akkor gyalog kellett, hogy bemenjek az utcába. A lelkeszi szolgálat ilyen szempontból kettős volt: minősített szolgálat volt, hogy így mondjam, ha a belterületre gondolok, és egy missziós lelkületet kívánó feladatot jelentett a külterületeken.

A városban folyó építkezések következtében a gyülekezetnek az úgynevezett elit területen élő része ki volt téve az elköltöztetésnek. Egy-egy utcarészt lebontottak egészen, oda új, emeletes épületeket építettek, és azokat, akik ott éltek, a város másik szélire telepítették. Ezek az atyafiak nem szakították meg a kapcsolatot a gyülekezettel, hanem visszajártak ide, viszont a gyülekezeti lelkipásztornak családlátogatáskor gyakran a város túlsó szélére kellett kimennie hozzájuk. A másik nehézség az volt, hogy amikor felépült az új városrész, oda már nem az eredeti lakókat telepítették vissza, hanem egészen másokat, tehát olyan atyafiak jöttek be, akik közül azt sem tudtam, hogy ki katolikus, ki evangélikus, ki református. Meg kellett találni a lehetőséget, hogy a gyülekezethez ők miképpen kapcsolhatók, miképpen hívhatom meg őket. Mikor jöttek keresztelest bejelenteni, vagy esküvőt, vagy temetést, én rögtön felfigyeltem rá, hogy ők honnan vannak, és ha az utcánév alapján tudtam, hogy betelepítettek, mindjárt kérdeztem, hogy honnan jöttek ide. Volt, aki a város területéről, de volt, aki vidékről, mert idekerült hivatalba. Akkor már a kapcsolat megvolt, és amikor elmentem hozzájuk, már nem ismeretlenhez mentem, hanem bizonyos fokig ismerőshöz.

Ez volt az egyik út, a másik pedig az, hogy én minden lelkeszi szolgálatomnál – így miskolci lelkipásztor koromban is – azt a gyakorlatot vezettem be, és ennek híre is ment, hogy én a szószékről lejövök, amikor a kimenő éneket éneklük, a templomajtóban megállok, és mindenkivel kezét fogok. A kézfogásnál természetesen láttam, ha egyik-másik atyafival még nem találkoztam itt, és megvolt a lehetőségem, hogy azt mondjam neki: „Kedves atyámfia, honnan jött, hol lakik? Nagyon örülök,

hogy kezet foghatunk”. Ennyi volt az egész, és akkor már rögtön megvolt a kapcsolat. Ez szépen bontakozott. Nem egyszerre ment, és nem is erőszakosan, hanem szeretettel, olyan magatartásra törekedve, ahogy Jézus viszonyult az emberekhez. Persze nem sikerült azt úgy csinálni, mint ahogy Ő csinálta, de azért mégis érződött, hogy hogyan szól a másikhöz valaki, hogyan fogja meg a kezét...

Volt aztán egy szomorú tapasztalatom is az ismerkedés ideje alatt. A bibliakör egyik tagja egyszer bejött hozzám valami oknál fogva, és amikor az ügyét elintézte, még néhány szót váltottunk. Én akkor megkértem, hogy mondja már meg a nevét annak, aki mellette szokott ülni bibliakörön, mert én nem ismerem, de olyan kedves volt, és nagyon jó, hogy ott van. Hát hogy képzelek én olyat, hogy azt ő tudja, mondta nekem ez a gyülekezeti tag. Ezen én teljesen megdöbbentem, különös dolog volt ez az én számomra. Aztán fokozatosan ez oldódott, mert a gyülekezet tagjai megéreztek, hogy ők összetartoznak, és mivel a lelkipásztor is állandóan ezt forszírozta, erről kérdezett, mintegy indíttatva érezték magukat, hogy szót váltsanak egymással, vagyis ez a nagyvárosi hűvösség oldódjon egy kicsit. Azt, hogy teljesen sikerült-e vagy nem, én nem tudom, de hogy valami kis hatást elértünk, az biztos. Olyan kedves szeretetvendégségeket tartottunk aztán már később, hogy öröm volt részt venni benne. Szeretetvendégséget különleges alkalmakkor, például a konfirmáció vizsga után tartottunk, vagy ha az ifjaknak volt ilyen óhaja, illetve a presbitérium számára vagy a bibliakör számára.

A Belvárosi Egyházközségnek korábban nem volt gyülekezeti terme, de az előző püspök lelkipásztor, Ráski Sándor érezte, hogy ezt valamiképpen létre kellene hozni. A presbitérium hozzájárulásával a templom egy félkör alakú részét fallal leválasztották, és ott székekkel, padokkal szépen berendeztek egy gyülekezeti termet, ahova egy diszkrétén elhelyezett ajtón a templomból át lehetett menni. Egy idő után visszakapott az egyházközség egy épületet, és abban egy nagyobb, önálló gyülekezeti termet lehetett kialakítani, úgyhogy, mire én odakerültem, ebben a leválasztott részben különböző, a templomhoz tartozó dolgokat tároltak, de a bibliakört már nem ott tartották, hanem a külön kialakított gyülekezeti teremben, és a vasárnapi iskola, konfirmáció előkészítés, presbiteri gyűlés és az ifjúsági kör is ott volt. Az én számomra ez nagyon jó alkalom lett, mert arra kértem a püspök lelkipásztort, engedje meg, hogy ezt a leválasztott részt elrendezzem. Hát természetesen, mondta. A bútorokat és más fontosabb dolgokat, amelyek ott voltak,

szépen a falhoz odatoltam, és egy nagy asztalra állandó Biblia-kiállítást rendeztem be ebben a leválasztott teremben. Megtudták a városban is, és megtudták a vidéki gyülekezetek is, hogy itt egy állandó Biblia-kiállítás van, és jöttek megtekinteni. Nagyon kedves alkalmak voltak ezek. Iskolák jöttek, a bátrabb pedagógusok a diákokat is elhozták. Megmutattam nekik a Bibliát, és mondtam nekik, hogy ezek egyházi kiadványok, de a magyar nyelv is így formálódott, ezek által a könyvek által. Beszéltem nekik a Károli Bibliáról, a Szenci⁷⁴ zsoltárokról... hogy a Vizsolyi Biblia nélkül magyar nyelv nincsen, ahogy zsoltárköltészet sincs Szenci nélkül.

Az egyik gyülekezethez kimentem, rendeztem egy kisebb Biblia-kiállítást, mert oda a teljes anyagot nem tudtam elvinni, és egy év múlva a lekipásztoruk a gyülekezet vállalkozó tagjait behozta, hogy a teljes benti Biblia-kiállítást is megnézzék. És csoda történt, mert a lekipásztor elmondta, hogy „Úgy gondold el, hogy a nálunk rendezett Biblia-kiállításod után odajöttek hozzám a gyülekezet tagjai, hogy indítsunk egy bibliaolvasó kört a vezetésem mellett, mert elhatározták, hogy egy év alatt a teljes Szentírást elolvassuk. Most jutottunk a végére, a te ottani Biblia-kiállításod után egy évre a teljes Szentírást végigolvasta ez a társaság. Akik most itt vannak, azok közül mindenki részt vett ebben a bibliaolvasó körben. Elolvastuk a teljes Szentírást!” El lehet gondolni, milyen örömet éreztem akkor. Amit nekem ajándékba adott az Isten, hogy a Szentírástra oda kell fordítani az emberek figyelmét, annak ilyen következménye van, hogy rábeszélés nélkül odamennek az atyafiak a lekipásztorhoz, hogy indítsuk el ezt a bibliaolvasó kört.

Az ifjúsági kör

A gyülekezeti életnek a derekas része, a legfontosabb része az igehirdetés és a gyülekezet tagjaival való foglalkozás, a beteglátogatás, úrvacsora vétel vagy vitel, az esketés és a temetés volt. Az ifjúsággal való foglalkozás külön terület volt, mert volt vasárnapi iskola, volt ifjúsági kör, volt confirmáció előkészítés, és ez természetesen a gyülekezet lekipásztorának a feladata volt. Ha történetesen a püspök be akart jönni egy ifjúsági találkozóra, természetesen bejött – vagy direkt meghívtuk, ha egy külföldi útról hazajött, hogy az ifjúsági körben számoljon be a tapasztalatairól –, de az ifjúsági munka tulajdonképpen a lekipásztor feladata volt, és ezt szívesen végeztem. Ez egy külön fontos része volt az ottani szolgálatomnak, tudniillik a Miskolci Egyetem ugye

ott van a városban, és abban az időben, amikor odakerültem, csak a deszkateplomi gyülekezetben volt ifjúsági kör. Az egyetemi tanulmányokat folytató, ott élő ifjak közül többen bejöttek a gyülekezetekbe, egyenesen keresték az alkalmat, hogy közösségben éljenek az olyan indíttatású ifjak, akik otthon már megfelelő lelki hatást kaptak. Volt olyan, aki a már korábban meglévő deszkateplomi ifjúsági körbe kapcsolódott be, és voltak olyanok is, akik elmentek arra az istentiszteletre is, és eljöttek a mienkre is, azután kiválasztották, amelyik, hogy így mondjam, szimpatikusabb volt. Így aztán kialakult egy bizonyos idő után a mi ifjúsági körünk is szépen. A két ifjúsági kör közös alkalmakat is tartott, tehát nem rivalizáltunk, hanem inkább testvéri kapcsolatot ápoltunk. Erre kezdettől megvolt a lehetőség, mert Szilágyi Pista bácsi⁷⁵ – egy idősebb lelkipásztor, aki a Deszkateplomban vezette az ifjúsági kört – szívesen fogadott engem. Amikor odakerültem és elmentem hozzá bemutatkozni, elbeszélgettünk, és a beszélgetés során kiderült, hogy teológiailag, hitbeli dolgokban közel állunk egymáshoz.

Külön liturgiája volt nálunk az ifjúsági körnek, mert bizonyos rendszerességgel vendégeket hívtunk meg, ez mindig kedves alkalom volt. Ezek az ifjak, akik a mérnöki karra jártak, már megtalálták az élethez tartozó küldetésüket, de azt, hogy a keresztyénségüket is meg kívánják élni – majd a küldetésben, most a felkészülésben –, már nem nézték jó szemmel a pártállam idején. Ezek az ifjak tehát azt is vállalták, hogy az egyetemen erről nekik alkalmasint számot kell adni, mert megkérdezik őket. És megfelelték ezek a diákok. Az egyik alkalommal például éppen elkísértem a fiamat, amikor megkérdezték, hogy milyen a világnézete. És akkor az én fiam így fejezte ki magát: „Idealista” – ez azt jelenti, hogy hitvalló, keresztyén vagyok. Ő ezt keményen kimondta, de más egyetemi hallgatókkal is megtörtént ez, akik hozzá hasonlóan részt vettek a gyülekezeti életben és az ifjúsági közösségben. De a Miskolci Egyetem ilyen szempontból egy kicsit óvatosabb volt, úgyhogy nem tudok arról, hogy emiatt kicsaptak volna valakit, sőt tudom, hogy ha valaki megfelelt a felvételi követelményeknek, és mondjuk a Református Kollégium Gimnáziumából ment, akkor is felvették, ha megfelelt. Az én fiam is így tett oda felvételi vizsgát, amikor még hajdúbagosi voltam, úgyhogy amikor mi utánamentünk, akkor ő már Miskolcon volt egyetemista.

Tulajdonképpen nekem a miskolci szolgálatom alatt az Állami Egyházügyi Hivatallal nem volt problémám. Rögtön, amikor Miskolcra kerültem, kerestem a kapcsolatot az

irodalmi újsággal, és lehetséges, hogy ez egy kicsit az én személyemet meg is védte az Egyházügyi Hivatal vezetői előtt. Ez egy olyan lelkipásztor, gondolhatták – és ez egyébként a magatartásukból ki is derült –, aki kitekintéssel van a világi dolgokra is, tehát nem bigott, hanem gondolkozó ember.

Simándy Pál, az atyai barát

Miskolcon felvettem a kapcsolatot a Napjaink főszerkesztőjével, ami egy reprezentatív, nagyon komoly, országos hírű irodalmi folyóirat volt. Egyik alkalommal egy kis társaság volt a szerkesztőségben. A főszerkesztő helyet kínált, bemutatott, és bekapcsolódtam a beszélgetésbe. Szó került arról, hogy nekem volt egy atyai író barátom, és hogy ez a író, Gombos Ferenc – írói álnevéen Simándy Pál⁷⁶ – miképpen foglalkozott a Felvidékre emigrálva az ottani ifjakkal, hogyan tevékenykedett, és ki is volt tulajdonképpen. Meg kell jegyezni, hogy Simándy az evangélium által megérintett ember volt; Sárospatakon teológiát végzett, és a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség országos utazó titkára volt. Később vallástanár lett Budapesten, és nagyon komoly értekezést írt a vallástanítással kapcsolatos pedagógiai kérdésekről. A beszélgetés során én elmondtam a vendégeknek – nem tudva, kik ezek a vendégek –, hogy ez az én atyai barátom, amikor a Felvidékre emigrált, ott ő vezette az ifjúságot szellemileg, ő tanította meg az ifjaknak, kicsoda Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső. Mikor Szabó Dezső nevét kimondtam, a két vendég atyafi felszisszent: „Ó, arról szó sem lehet, micsoda dolog az, hogy Szabó Dezső!” – persze, hát ki sem lehetett mondani a pártállam idején Szabó Dezső nevét. Mondtam, én nem akarok vitatkozni, de bizonyítani tudom, hogy ez így volt. A főszerkesztő, látva a feszültséget, okosan, szépen másra terelte a szót, és ez a kérdés tulajdonképpen kikerült a megbeszélés tárgyai közül.

Mikor legközelebb találkoztunk, azt mondta a főszerkesztő: „Én utánanézttem, és neked volt igazad”. Megnézte Simándy Pálnak a munkásságát, és megtudta azt, hogy a '18-as forradalomban ő mint fiatal budapesti vallástanár részt vett. Azután hazament – igríci születésű volt, közvetlen rokonságban volt az édesanyja Tompa Mihállyal – és egy előadást tartott a falujában, ami miatt őt aztán számon kérték, illetve amiatt, hogy ő a forradalommal szellemileg egyetértett. Miskolcon volt börtönben, és amikor a bírósági tárgyalás idejére szabadlábba helyezték, a

védőügyvédje azt mondta neki: „Tanár úr, nem kell ezzel foglalkozni. Menjen át a Felvidékre, és akkor már nem itt lakik, bírósági tárgyalás sem lesz, és amikor ennek az elévülési ideje elérkezik, akkor majd visszajön”. Ő így ment a Felvidékre, ahol egy olyan könyvüzletet nyitott, amelyikben előadóterem is volt. Ide író-olvasótalálkozóra vendégeket hívott, például Móricz Zsigmond is itt vendégeskedett. Tizenegy évig élt a Felvidéken, és ifjúsági kört is vezetett, hiszen tanárember volt. Azok közül az ifjak közül, akikkel ő ott foglalkozott, többen írók lettek.

Simándy Szlovákiából 1931-ben hazajött Magyarországra, de addigra már újságíróként, íróként tevékenykedett, könyvei jelentek meg, irodalmi kört is alapított. A '30-as évek elején vagyunk, az ellenzéki Kisgazdapárt akkor alakul meg, Bajcsy-Zsilinszky tevékenysége és a népi írók mozgalma akkor bontakozik, tehát egy ilyen szellemi környezetbe jön haza. Bajcsy-Zsilinszky Endre szellemi köréhez kapcsolódott. Újságíróként vette fel a kapcsolatot Bajcsy-Zsilinszkyvel, aki őt nagyon komoly, értékes embernek tartotta, még olyan megnyilatkozása is volt Bajcsy-Zsilinszkynek róla, hogy „apostolkodott közöttünk Simándy Pál”. Tulajdonképpen ő vezette Bajcsy-Zsilinszky újságjait, és itt kapcsolódik az ő története a népi írókhoz, mert Szabó Pál akkor jelenteti meg az első könyvét, Sinka, akkor küldi a verseit Simándy Pálhoz, aki rendre közli is a Sinka-verseket, és három-négy éven belül költői estet rendeznek Sinkának azokból a verseiből, amik nem kötetben jelentek meg, hanem ebben az újságban.

Amikor én hajdúbagosi lettem, kiderült, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrének a szellemi köréhez tartozó emberek élnek Hajdúbagason is, például egy olyan személy, aki éppen annyi idős volt, mint édesapám. Ő egy parasztember volt, de Bajcsy-Zsilinszky azokat az embereket megbecsülte, akik az ő gondolatait meg a nemzet iránt elkötelezett radikalizmusát megértették, és ezeket az embereket kellő öntudattal töltötte el, hogy őket Bajcsy-Zsilinszky a barátainak, szellemi társainak tartja. Bajcsy-Zsilinszky tulajdonképpen felemelte ezeket az embereket, de támaszkodott is erre a körre. Hajdúbagason én egy kicsit szellemileg is közel éreztem magamat hozzájuk, és akkor egyikük azt mondta nekem, hogy meg kellene ismerkednem Simándy Pállal. Mondtam, hogy adják ide a címet, írok én neki.

Postafordultával jött a válasz Simándy Páltól. "Kedves Öcsém! Szívem, ajtóm nyitva van! Bármikor jössz, fogadlak!" – hát ez óriási dolog volt, hogy egy ilyen

nagytekintélyű ember, irodalmár és sajtófőnök egy vidéki lelkipásztornak ezt írja. Így kerültem kapcsolatba vele, és ebből levelezés lett, kapcsolat lett három évig, amíg azután még élt. Olyan mélységes kapcsolat alakult ki közöttünk, hogy három év alatt a teljes életművét elolvastatta velem. Nagy pedagógus volt. Szépen, lassan: „Kíváncsi vagyok a véleményedre...”, Ez a kis kötetem megjelent, mi a véleményed róla?” Tehát ez a három éves kapcsolat azt jelentette, hogy én a teljes életművét elolvastam, és a leveleimben kifejtettem, hogy mi a véleményem.

A Tiszáninneri Egyházkerület főgondnoka, Újszászy Kálmán⁷⁷ tanítványa volt Simándy Pálnak, mikor ő vallástanár volt Budapesten, és Németh László is a tanítványa volt. Amikor Simándy Pál meghalt, éppen akkor ülésezett az egyházkerületi közgyűlés, és Újszászy a főgondnoki a megnyitó beszédét arra használta fel, hogy megemlékezzen az ő kedves tanáráról. Amikor majd én később egy könyvet írok Simándy Pálról, akkor abba is beleteszem ezt a megemlékezést, mert olyan kedvesen és olyan igazán tárgyilagosan értékelte őt Újszászy Kálmán, a nagy tudású teológiai professzor, aki a Sárospataki Teológia után a falumúzeum gyűjteményének gondozójaként tevékenykedett. Azt mondta: „Ő indított engem”, és én, akit Simándy Pál barátjává fogadott fiatal korom ellenére, különös érzésekkel hallgattam, ahogy Újszászy professzor – az egykori tanár, a mostani tekintélyes egyházi személy, aki nekem itt most tulajdonképpen felettesem – az én atyai barátomról beszélt.

És a miskolci ifjúsági körben, azokkal az ifjakkal, akikkel ott foglalkoztam, ennek az élménynek a háttere is megjelent. Ha valaki a mérnöki tanulmányai mellett bizonyos érdeklődést mutatott a nép irodalom vagy egyáltalán az irodalom iránt, ez számomra nem volt idegen. Mert azok az ifjak, akik keresztyénnek vallották magukat, ez által magyarnak is tartották magukat, és az én kapcsolatomban Simándy Pállal éppen ebben mélyített el engem, hogy a kereszténységet és a magyarságot együtt kell megvallani, és hogy a pártállam idején ehhez ragaszkodni és ezt az érdeklődőkkel közölni helyes út. Aki abban az időben a kereszténységét hitvalló módon vallotta meg, annak számolni kellett azzal, hogy ennek következményei lehetnek, akár rejtetten, akár a pályafutásában is.

Teológia és irodalom

Az ember, a mindenható Istentől többféle kegyelmi ajándékot kaphat. Kaphat olyan ajándékot, hogy számára a Szentírás, annak a magyarázata az élethivatás. Igen ám, de a Szentírás irodalom, az Ószövetség egy népnek az irodalma. Ott vannak a történeti könyvek, és ott vannak a költői könyvek az Ószövetségben; ahogy nem értelmezhetem a történeti könyvet úgy, mintha költemény lenne, a költeményt sem érthetem úgy, mintha történelem lenne – azt költőileg kell érteni, különben „mellébaltáz” az ember. Ha ez adva van – és én a teológián megismertem, hogy ez így van az Ószövetségre vonatkozólag, és bizonyos értelemben hasonlóan az Újszövetségre nézve is –, akkor nem zárkozhatok el attól, hogyha helyesen akarom értelmezni az Ószövetség és az Újszövetség költői műveit, hogy ne vessem alá magam annak a rendnek, annak a gondolkozásmódnak, ami a költészetet jelenti. Hogyha költőileg fejezném ki magam, azt mondhatnám, ez arra csábított, hogy olvasva az Ószövetség költői könyveit, indíttatást érezek a kitekintésre, és azt mondjam, itt én költői eseményt ismerek fel, ami hasonló ahhoz, amit magam is érzek. Innen aztán már csak annyi a különbség, hogy ezt én lejegyzem, vagy a szószéken mondom el. E tekintetben szabad voltam, mert hosszú ideig szóba sem álltak velem, hogyha felajánlottam, hogy verset küldök, de azt nem tudták, hogy nekem van egy csodálatos helyem, a szószék, ahol hirdethetem azokat az élményeket, amit a Szentírásnak, a Biblia költői részének a megértése jelent. Amikor ezt magyaráztam, és kitekintés formájában elmondtam a költői felismerést, ami ennek az ihletésére született, ennek örültek az atyafiak, mert ebben benne volt az is, hogyan látom én az ő életüket.

Tulajdonképpen elmondhatom, hogy azon felül, hogy kaptam egy elhívást a lelkipásztori szolgálatra, kaptam egy külön ajándékot arra, hogy a Bibliát szeressem, a Biblia történetével foglalkozzak, és ne hunyjam be a szememet a Biblia irodalmi jellege előtt. Innentől kezdve a kalokagathia⁷⁸ rendje szerint én tudtam, mi a tudomány, mi a teológia, mi az irodalom – és ezek nem ütköznek, mert tudom, hogy most én egy tanulmányt írok, most egy prédikációt tervezek, vagy csak megyek, és egyszerre valami megszólal bennem, és akkor ott már a költészet mezején járunk.

Természetesen fegyelmeznem kell az embernek magát, mert egy-egy tanulmányra készülve a forrásokra kell támaszkodni, ott nem lehet költői módon fogalmazni, bár

olyan tanulmány is lehetséges, amelyik engedi, hogy olvasmányossá formálódjon. Például, amikor a doktori disszertációmát védtem, a szigorú kritikus észrevette, hogy egy-egy fejezet tanulmányszerűen állt össze, míg más fejezetek olvasmányosak voltak, és ezek között volt különbség. Azzal védekeztem, hogy a forrásanyagok különböző korban keletkeztek, és én a tudományos igényeknek is igyekeztem megfelelni, de azért egy kicsit az olvasmányosságnak is. Tulajdonképpen szépen megoldódott ez, de nem volt azért mindig kérdés nélküli ennek az egyensúlyban tartása.

Aztán voltak, akik azt mondták, hogy nem kellett volna három területet is szem előtt tartanom, elég lett volna egy, mert ha csak egyre koncentráltam volna, akkor esetleg azon a területen messzebbre vagy mélyebbre jutok. Csakhogy ez akkor az érzéseimnek meg az érdeklődésemnek a rovására történt volna. Volt, amikor kicsit lelassult a kutatás vagy csendesebben haladt, hogy megmaradjon az idő meg a lehetőség arra, hogy ne dobjam el azt az ajándékát se Istennek, amit az irodalom iránti érdeklődésben kaptam. Ez természetesen nem volt teljesen problémamentes, mert harminc év után – a teológiát leszámítva – tulajdonképpen eredményt nemigen tudtam felmutatni, illetve nem fogadták el. Most már öreg fejjel azt mondom, hogy az volt a jó, ahogy a mindenható Isten vezetett engem az Ő akarata szerint, de akkoriban bizony hátratételnek tekintettem, ha nem fogadták el, vagy egyenesen kritikával fogadták az irodalmi kitekintésemet. Kicsit fájdalommal is mondom, de nem mindig éreztem, hogy az egyházi vezetőség részéről méltányolnák azt – sőt kritikával illették –, hogy én kitekintek az irodalomra, kitekintek majd később a néprajzra, vagy kitekintek az irodalomtudományra, az irodalomtörténetre.

Ugyanakkor azt kell mondani, hogy ez a hivatásomat nem hátráltatta, és nem csökkentette ennek a hatását. Sőt inkább úgy éreztem, hogy közvetlenebbül tudok az emberekhez szólni, hogyha nyitott vagyok, és ezek a kitekintéseim megvannak. Mondjuk egy Simándy Pállal való kapcsolat révén, látva az ő küzdelmes útját, hogy lelkeszként indul és tekintélyes íróvá lesz úgy, hogy a keresztyénségét megtartja.

Kunmadaras (1981-1996)

Ha volt is Kürti püspök és énközöttem konfliktus, tulajdonképpen mi ezt egymás között mindig elintéztük. Volt azonban olyan személy a környezetében, aki a vitás kérdéseket, hogy így mondjam, elevenen tartotta, vagyis úgy keverte a dolgokat, hogy miközöttünk feszültség jöjjön létre. Egy idő után közösen úgy láttuk, jobb lesz az, ha mi eljövünk Miskolcra. Amikor odakerült a sor, hogy visszajövünk Debrecenbe, illetve a Tiszántúltra, akkor az ő tanácsácsának, irányításának megfelelően kellett ezt előterjeszteni azzal, hogy közös megegyezés alapján jövünk vissza, és ő elfogadja a mi visszajövetelünket.

Ez aztán nagyon érdekes volt, mert amikor engem a Tiszántúli Egyházkerület Püspöki Hivatalában fogadtak, és a püspök-helyettes tárgyalt velem, ő rögtön azt kérdezte: "Na, és mit szól ehhez a tiszáninneni püspök? Enged, nem enged?" – Mondtam, hogy enged. – „Hát akkor tárgyalhatunk”. Végül az derült ki, hogy ugyancsak ő megbeszélte a Zsinat elnökével, a tiszántúli püspök úrral, hogy hova kerülök, de mire tette került a sor, nem oda kerültem, hanem Kunmadarasra, és a kunmadarasi lelkipásztor – aki szintén évfolyamtársam volt – került oda, ahova előzőleg engem akartak volna irányítani. Ezt az atyafit később esperessé választották, és az egyházkerületi munkabeosztásban akkor már el volt döntve, hogy őt fogják majd javasolni az esperesi tisztségre.

1981 húsvétján mutatkoztam be Kunmadarason, és jó lélekkel meg is választottak engem oda. Nagyon világosan emlékszem az igehirdetésre: Húsvéti igehirdetés volt, és a nagy kő elhengerítéséről volt szó, a feltámadás tényéről. Ezt mondtam a kunmadarasi gyülekezetnek: "Atyámfiai, nehéz kérdés ez a feltámadás. Tulajdonképpen nem is tudjuk teljes egészében, hogy ez a csoda hogyan is zajlott le, de azt biztosra vehetjük, hogy ott angyalok jelentek meg, és az angyalok megjelenésével a mennyei erő, olvassuk, kiáradt. Innentől kezdve, hogyha az Isten ereje kiáradt, akkor a kő nem kérdés, akkor Krisztus feltámadása, az új teremtés közel jön hozzánk, mert ha a teremtéskor az Isten azt mondta, hogy legyen – és ott az erő kiáradt, és lett –, és itt ugyanez az erő megérintette azt, aki ott halva volt, ha az megtörtént, márpedig az megtörtént, akkor itt se kell kétségkednünk. Nem beszélve arról – és ezt ti átélitek –, aki tegnap még úgy gondolkozott Istenről, hogy engem nem érdekel, a másik nap ezt az erőt megtapasztalva, azt mondja, engem

mostantól kezdve érdekel. Ezt átéltük, átélitek, én is átéltem! Itt tulajdonképpen az újjászületésről van szó, de nem erőszakos módon, hanem úgy, mint ami Isten kegyelme, és mi ennek a kegyelemnek a részesei vagyunk. Ti is, akik itt felnőttek vagytok, meg a ti gyermekeitek is, meg a ti elődötök is, ennek a gyülekezetnek az elődjai is ugyanennek az erőnek a hordozása által éltek, és adták át nektek a gyülekezetet meg a templomot”.

Az anyagyülekezet és a filiák

A kunmadarasi anyagyülekezet a hat kun város közül az egyik legjelentősebb város gyülekezete volt. Hozzá tartozott anyaegyházközségként a tiszai gyülekezet és három filia – Tiszaörs, Nagyiván és Tiszaszentgyörgy –, tehát mint kunmadarasi lelkésznek öt helyre kellett mennem gyülekezeti igehirdetésre, pásztorolásra tizenhat éven keresztül. Korábban ugyanez a gyülekezet három lelkészt alkalmazott, később a lelkészi személyek csökkenésével a háromból két lelkész maradt, végül már csak egy. Minden gyülekezetben volt vasárnapi iskola, konfirmáció előkészítés, gyülekezeti alkalom. Az anyaegyházközségben rendes ifjúsági alkalmak voltak, a filiákban pedig a gyerekekkel való foglalkozás, a konfirmáció előkészítés a vasárnapi istentisztelet keretében – vagy előtte, vagy utána – történt; külön átmentem vallásórára meg gyermek-istentiszteleti alkalomra.

Az egyik filia tizenegy kilométerre volt Kunmadarastól, a másik tizennyolc kilométerre, a harmadik, Tiszaörs közelebb, Tiszai és Kunmadaras között volt. Tiszaörsön volt egy kis református gyülekezet, de Nagyivánban – ahogy ezt az anyakönyvekből kiderítettem – 1928-ban volt az utolsó református istentisztelet. Hatalmas nagy katolikus templomuk volt, de a faluban csak nyolc-tíz református élt. Miután elkezdtem ott tájékozódni, egy évbe telt, míg összeszedtem az embereket, és az istentisztelet megtartására szolgáló helyet meg tudtam szerezni. Csodával határos volt ez. Egy asszony testvérét temettem Kunmadarason, és a temetkezési bejelentkezéskor kiderült, hogy ez az asszony Nagyivánban él, oda ment férjhez. A családtagjainak mondtam, hogy majd, amikor vigasztalódás kérés végett megyek hozzájuk, akkor mutassák be nekem ezt az asszonyt. És bemutatták. Mondtam neki, hogy egy nagy kérdésem van: nem tudna-e nekünk abban segíteni, hogy egy olyan helyet, esetleg családot találjunk, ahol háznál az istentiszteletet megtarthatjuk. Azt

mondta: „Tiszteletes úr, hozzám jöhetnek”. Nagyon kedvesen fogadott, és inentől kezdve szépen megoldódott a dolog. Katolikus ember volt a férje, gyerekeik is voltak, de befogadtak minket, és inentől kezdve a gyülekezeti élet megindult a nagyiváni református gyülekezetnél is.

A későbbi tájékozódás alapján kiderült, hogy ez is református, mert a szülei azok voltak, az is református, de most már férjhez ment, és a férje katolikus, és az akkori katolikus pap elődje is elkeresztelt sokakat. Én akkor nem kényszerítettem vissza senkit, de azért tudtam, hogy miről van szó. Megjegyzem, tartozó kötelességemnek éreztem, amikor elkezdtem a szolgálatot, hogy elmenjek a katolikus plébánoshoz tisztelgő látogatásra. Nagyon úriember módjára fogadott. Egyébként nem ő keresztelte el a nagyiváni református gyerekeket, hanem valamelyik elődje, úgyhogy én aztán normális kapcsolatba kerültem ezzel a katolikus kollégával. Amikor felépítették a katolikus templom mellé az idősek otthonát, oda több református idős ember is bekerült. Én ezt tudtam, és utánuk mentem, a plébánostól pedig megkérdeztem, mit szólna ahhoz, hogy én ezekhez bejöhessek. Azt mondta: „Bármikor, amikor úgy ítéled meg. A hely szabad, tarthatod a híveidnek az istentiszteletet”. Ez egy óriási dolog volt. Persze ő is tudta, meg én is tudtam, hogy amikor ő a katolikus istentiszteletet tartja, az én híveim nyugodtan részt vesznek azon, és amikor én bemegyek az idősek otthonába, ott meg van terítve az asztal, és úrvacsorát osztok, akkor a másik szobából átjönnek a katolikus asszonyok, és részt vesznek a református istentiszteleten. De ez egy hallgatóságos megállapodás volt közöttünk, és inentől kezdve nem annál a családnál tartottuk az istentiszteletet, ahova befogadtak annak idején, hanem az idősek otthonában.

Az anyaegyházkörzetben, Igaron volt lelkész, de ő csak felügyelő lelkész volt, Kunmadarashoz viszont tartozott még egy filia, Újszentgyörgy, ami tulajdonképpen egy községnek az egyik része volt, de Kunmadarashoz osztották be, és a kunmadarasi lelkész járt oda át, s tartotta az istentiszteletet. Ez aztán szépen be volt osztva nekem, hogy a filiákba mikor, hogyan megyek. Ünnepek alkalmával sokszor mind az öt helyen meg kellett tartanom az istentiszteletet, úgyhogy elindultam reggel kocsival, s amikor este hazaérkeztem, akkor még Kunmadarason az esti istentiszteletet is megtartottam.

Kunmadarason a gyülekezeti élet ugyanúgy alakult, mint Miskolcon: volt gyermek istentisztelet, konfirmáció előkészítés és ifjúsági kör a gyülekezet területén élő ifjakkól, és külön énekkar is alakult a feleségem vezetésével. A vallásórát Kunmadarason is meg Igarban is az iskolában tartottam. Minden évben volt olyan diák, aki jött a Debreceni Református Kollégiumba, és nagyon kedves emlék számomra, hogy hat lelkész is lett ebből a körből.

Parókia, gyülekezeti terem, templom

Kunmadarason két parókia is volt, de amikor a három lelkészből kettő lett, utána a kettőből egy, akkor az egyik parókia üressé vált. Az egyházközség és Kunmadaras vezetősége akkor megállapodtak abban, hogy az üresen álló parókiát megveszi a város azzal, hogy egy új gyülekezeti termet építünk ennek az árából. A szemben lévő parókia épületének a folytatásában voltak melléképületek – kamra, nyári konyha –, ezeket lebontottuk, és a felszabadult helyre egy gyönyörű gyülekezeti termet építettünk. Ez az építkezés nem valósulhatott volna meg abból az összegből, amit a régi parókia megvétele címén kapott az egyházközség, úgyhogy még egy kicsit rá is segített a város, hogy ez megtörténhessen.

Nagyon érdekes dolog történt, ami ennek a kornak a jellegzetessége volt. Elmentem a telekkönyvi hivatalba, hogy építkezés lesz, és az építkezés engedélyezéséhez telekkönyvi szemle kell. Azt mondja a vezető, hogy ez a telek nem az egyházközségé, illetve be van rá jegyezve az elidegenítési tilalom. A bejegyzőtől kell engedélyt kérni, hogy az építési engedélyt megszerezhessük. Tehát az egyházközség megkérdezése nélkül a pártállam vezetősége, az egyházközségi tulajdonra elidegenítési tilalmat jegyeztetett be. Jöttem haza, mondtam a tanácselnöknek: „Elnök úr, probléma van, mert be van rá jegyezve az elidegenítési tilalom”. Majd ő intézkedik, mondta a tanácselnök, és valóban bejelentette, hogy a megállapodás szerint az egyházközség meg kell, hogy kapja az építési engedélyt, úgyhogy aztán jött is az engedély. Volt egy másik nehézség is: az építési hatóság azt mondta, hogy az épület bejárata az utcára nem nyílhat, hanem a parókia udvarára nyíljon az ajtó. Elmentem megint a tanácselnökhöz, mondtam neki, hogy ez lehetetlen dolog, hiszen idős személyeknek este nehéz bejönni az udvaron át, ahol fák is állnak. Erre az építési hatóságot felkereste a tanácselnök, és megmondta

nekik, hogy meg kell engedni, hogy a gyülekezeti terem ajtaja az utcára nyíljon. Ez így is lett, és felépült az épület, benne egy szép kis előszobával, lelkészi hivattal és egy százhusz személyes befogadóképességű gyülekezeti teremmel.

Amit tudtunk, azt a presbitériummal mi magunk csináltunk. Olyan fundamentumot ástunk, hogy a legmagasabb presbiternek is csak a feje látszott ki a gödörből, mert azt mondtam nekik, hogy ide olyan fundamentum kell, hogy erre emeletet építhessenek, hogy ha egyszer a régi parókia megsemmisül, és itt marad a gyülekezeti terem, az emeletre az új parókiát fel tudják építeni. Az esperes kijött, ott volt az ünnepélyes alapkövetésnél.

Mikor odakerültem, hosszú ideig nem tudtam, tulajdonképpen ki a tanácselnök, mármint a lelkiéletét tekintve. Mérnökember volt, a termelőszövetkezetben dolgozott, és mikor megüresedett a tanácselnöki szék, a párt úgy ítélte meg, hogy ez a mérnök erre alkalmas lesz, aztán meg is választották. Egyébként kortársak voltunk, de majd csak később tudtam meg, hogy ő ugyanolyan református ifjúsági körből jött, mint amiben én voltam diákkoromban. Ez az ő részéről természetesen rejtve volt, később derült ki a személyes beszélgetéseinkből.

A mi kapcsolatunk kezdettől normális, emberi, de hivatalos kapcsolat volt, a tanácselnök és a lelkipásztor jó együttműködése. Tudta, hogy én a község történetével, mikor odakerültem, rögtön elkezdtem foglalkozni, alkalmasint el is mentem hozzá, találkoztunk a hivatalában, és szó esett arról, hogy meddig jutottam már a kutatásban. Mikor a felesége meghalt, én természetesen részvételtem, és – nem tudom pontosan, milyen indíttatásra hallgatva – vittem neki egy képes Bibliát. Úgy láttam, hogy ő ezt örömmel fogadta. Nem sokkal később azzal jön hozzám a kisbíró, hogy a tanácselnök úr hívat engem. Nem tudtam, hogy mit akar. És akkor azt mondta nekem: „Itt az alkalom – akkor már, azt hiszem, tegeződünk –, hogy a kutatásodat kiadjuk, úgyhogy szeretném tudni, hogy milyen stádiumba van, ezért hívattalak”. Akkor ez el is indult. El kellett járni a kiadónál, beszélni a lektorral – tanárember volt és helytörténeti kutató, ismertük egymást –, akivel megállapodtunk abban, hogy valóságos krónikát írok a község történetéről a kunok betelepítésétől kezdve egészen napjainkig. Mikor ezt megírtam, a lektornak megmutattam – százszázalékos, mondta –, felterjesztettük, és megjött az engedély. Akkor a tanácselnökkel leültünk megbeszélni, hogy hogyan valósuljon ez meg. És itt derült ki

beszélgetés közben, hogy ő a Keresztyén Ifjúsági Egyesületnek a tagja volt diákkorában, a háború előtt. Én SDG-s⁷⁹ voltam, ő meg KIE-s,⁸⁰ ami a vidéki ifjúsági kör volt – az SDG pedig gimnazistáknak a köre –, de ugyanaz a szellemiség volt mindkettőben. És az a parasztfiú, aki az SDG-ben volt, gimnáziumba került, teológiára ment, az a parasztfiú pedig, aki KIE-s volt leérettségizett és mérnök lett. Amikor elkezdték a munkát, a mérnököknek általában felajánlották, és ők párttagok lettek, de azt már nem tudták megváltoztatni, amit belsőképpen hoztak, mert ezek a belső dolgok megmaradtak. Tudomásul kellett venni, hogy ez így van. Valaki humorosan mondta is, hogy van katolikus párttag, van református párttag, ateista nemigen.

A gyülekezeti teremmel párhuzamosan még egy óriási munkát végeztünk el, mert a templomot kívül-belül az utolsó tégláig felújítottuk. Mindjárt nekikezdünk, amikor odamentünk, de három év kellett hozzá. Ebben részt vett mindenki a községből, a teljes önkormányzat, az egyházközség. Elmentem a téceszelnökhöz, mondtam neki, hogy „Elnök úr, kérelemmel jövök. A falu szégyene, hogy itt van a templom úgy, amint van. Valamit kellene vele csinálni”. – „Hát – mondta – tessenek csinálni, mi mindent adunk, csak pénzt ne kérjen!” Mondom: „Nagyon jó ígéret, mert vízre van szükség, homokra van szükség, cementre van szükség... Úgyhogy pénzt nem kérek, csak ezeket”. – „Hát, amit csak tudunk, mindent” – azt mondta. Így is volt. A lajtot, amikor csak rendeltük, mindig tele hozták, amikor homokra volt szükség, azt mindig meghozták, ha sóderre volt szükség azt mindig... persze az anyagot ki kellett fizetnünk, de a fuvar nem, és ez nagyon nagy dolog volt.

Mondtam a presbitériumnak: „Atyámfia, ezt a munkát úgy kell elképzelni, hogy ez három évig tart – csak néztek rám. – Nekünk egy évig erre fel kell készülni, egymást fel kell készíteni, megerősíteni, a gyülekezet tagjaival megértetni, a községgel megértetni, hogy ezt a szégyent, ezt a csúnyaságot el kell tüntetni a község arculatáról. És amikor már fel van állványozva a templom, majd kapunk támogatást is”. Ez így is lett, és itt egy óriási dolog történt. Körbe kellett árkolni a templomot, mert a villámhárítót felújítottuk, és ahogy kezdtek a keleti résznél kiásni a földet, egyszer jönnek a gépkezelők, hogy „Tiszteletes úr tessék jönni! Téglákat szedünk kifelé, és nézze, hogy mi van itten!” Én akkor már tudtam, hogy az akkori templomnak az elődje 1631 körül már megvolt.⁸¹ Rögtön kapcsoltam, hogy itt annak a templomnak valamilyen részébe ütközhetek bele a gépek, és leállítottam őket. Mikor elmentek,

mondtam, menjünk oda ásóval, nézzük meg, hogy mit találtak – és gyönyörűen egy torony alapzatot bontottunk ki. Az eredeti templomtorony fundamentuma jött ki és vele a fal három oldala, a torony belső részében pedig megtaláltuk a köveket, téglákat, amivel feltöltötték a földet. Akkor szépen egyenként az ép téglákat kivettük, kitakarítottuk, és a toronynak a fundamentumát a föld felszínéig felhoztuk abból a téglából, ami oda bele volt buktatva és el volt temetve. Egy szép kis táblát tettünk rá, hogy ez az 1631-es templom fundamentuma. Amikor elkészült a templomfelújítás, nagy hálaadó ünnepély volt.

A rendszerváltozás után Kunmadarason

Az ország legnagyobb orosz katonai repülőtere Kunmadarason volt, a legnehezebb gépek szállhattak onnan fel.⁸² Ez a huszonnégy holdas terület a második világháború után orosz fennhatóság alá került, és egy orosz bázis lett. Ott egy orosz kolóniát hoztak létre: művelődési ház, bolt, kazán, iskola volt, tiszti lakosztály volt, orvos... minden volt. A kiskatonák kimenőkor bejártak a községbe. Tudták, hogy mikor van a piac, és akkor jöttek bevásárolni a tiszti asszonyok, mert a tisztek családja is ott élt.

Az is megtörtént például, hogy szilveszteri istentiszteletet tartottunk, és amikor az istentisztelet megkezdődött, látom ám, hogy három-négy orosz kiskatona bejön a templomba, keresztet vet és végighallgatja az istentiszteletet. Persze nem értette, csak tudta, hogy itt istentisztelet van, és a maga áhítatának megfelelően részt vett az istentiszteleten. Egyszer meghalt közülük valaki, itt temették el, és engem kértek, hogy végezzem el a szertartást. Persze én mondtam, hogy református szertartás szerint és magyarul fogom tartani, de mondták, hogy rendben van, lesz tolmács. Így is volt: én az igehirdetést végeztem, a tolmács szépen fordította, és lehetett látni a rezdülésekből, hogy értik.

Még baráti kapcsolat is kialakult olykor a helyiekkel. Például egy orosz tisztnek a lányát én kereszteltem, mert a keresztapa az egyik presbiterem volt. Még a keresztelő vacsorára is hivatalosak voltunk. Ez az orosz tiszt jó szándékú, nagyon szimpatikus ember volt, és ott mindenkit pajtásnak nevezett. Amikor a rendszerváltozás után megszületett a döntés, hogy az orosz katonaság kivonul, akkor ők is ott voltak készenlétben, hogy mikor kapja meg a kunmadarasi hadosztály

a parancsot, hogy kirepüljön. Előzőleg már, amit el lehetett adni, eladtak, amit nem akartak eladni, azt az ablakokon kidobálták. Végül kivonultak, ott hagyták az egész kolóniát, és természetesen ez az atyafi is elment. Egy ukrán gazdálkodó embernek a fia volt, és mikor leszerelték, elkezdett ő is gazdálkodni. Nem sok idő múlva vett egy autót, és akkor kijött a keresztkomáját meglátogatni.

A kilencvenes években megváltozott a helyzet az országban, és ennek itt is megett a következménye. Korábban csak gyermek istentiszteletet és ifjúsági kört tarthattunk, de a rendszerváltozást közvetlenül megelőzően már a gyülekezeti teremben tarthattunk vallásórát, a rendszerváltozás után pedig már bemehettünk az iskolába, és ott minden osztályban tarthattunk vallásórát. Persze ezt azért úgy kell elképzelni, hogy összevont osztályok alakultak ki, tehát a nyolc általános iskolai osztályt négy csoportra osztottuk. Emellett megvolt a gyermek-istentisztelet, külön megvolt a konfirmációi oktatás, megvolt az ifjúsági kör, úgyhogy itt már vallástanárokat is kellett segítségül hívni. Vallástanári teendőket látott el a feleségem is. Ugyanakkor az óvodában is beindultak a vallásos csoportok. A község tartotta fenn az óvodát, de a lelki munkát az egyházra bízta, és ott szabályos lelki képzés, illetve tanítás folyt az óvodások között is.

Emlékművek és konfliktusok

A pártállam idején a községi vezetőséggel nem volt semmi problémám, igen jól ment a közös munka, ellenben a rendszerváltozás után a polgármester sok mindenben, hogy így mondjam, akadékoskodott meg kritizált. A második világháború áldozatainak állítottunk emlékművet, és az a művész, akit a bizottság az én tanácsomra javasolt, már az emlékmű rajzát és a kis makettjét is elkészítette, mikor a polgármester kerülő úton eljárta a budapesti lektorátusnál, hogy ezt ne fogadják el. Én akkor már önkormányzati képviselő voltam, és ennek ellenére ő győzött, mert azt kérték fel az emlékmű elkészítésére, akit ilyen kerülő úton behozott, azt pedig, ami kedvezőbb lett volna, elutasították. Egy katonaalak lett aztán az emlékszobor.⁸³ Később aztán megláttam, hogy ezt úgy oldotta meg a művész, hogy ugyanezt a katonaalakot eladta egy másik községben is, csak a fejét cserélte ki. Tehát azt érték el, hogy előnyösebb pozíciót szerzett ez a mester azzal a szoborral szemben, amelyik pedig egy eredeti, szép emlékmű lett volna.

1946-ban történt egy eset, aminek a hatása olyan megbélyegző lett a községre nézve, hogy ennek sokáig megvolt a következménye. Én részletesen foglalkoztam az ún. kunmadarasi pogrom⁸⁴ történetével, egy nagy tanulmányt is írtam erről, 1994-ben pedig a község és a gyülekezet úgy határozott, hogy emlékművet állít az esemény emlékére a megbékélés jegyében. Ez egy nagyon érdekes és különleges alkalom volt.

A kunmadarasi tüntetéssel kapcsolatos kutatásomat összegző tanulmány végkövetkeztetése az volt, hogy tulajdonképpen egy provokáció történt a település ellen. Egy leventeoktatót vádoltak meg – mondvacsinált indokkal, aminek nem volt alapja –, mégpedig azért, hogy a községet belevonják egy országosan zajló provokációba olyan módon, hogy az ott élő zsidó atyafiak ellen provokálják a helybelieket. Egy fiatalembert, hogy így mondjam, odavezényeltek, akinek Kunmadarason valamilyen laza családi kapcsolata volt, vagy ráfogták, hogy van. Ez az ottani fiatalemberekkel beszédbe keveredett, a kocsmában is fizetett nekik, tehát fokozatosan beopta magát a bizalmukba, és a zsidó atyafiakkal szemben ellentétet szított a fiatalok lelkében. Ez egy kicsit hangulatot is teremtett az egész községre nézve.

Az esemény kirobbantása úgy történt, hogy májusban, amikor a hétközi piac volt, és jöttek a felvásárlók – zsidó kereskedők is voltak köztük természetesen –, ez a bujtogató egyszer megszólalt: „Hát csak nézzétek meg, ezeknek milyen jól megyen, nekünk meg semmink nincsen”. Ott egy kis vita keletkezett – lehet, hogy ez meg volt beszélve –, egy tojás repült az egyik zsidó kereskedő felé, és ez felbolydította az egész vásárt. Akkor ez a felbujtó azt mondta: „Hát menjünk a zsidó családokhoz!” – és tényleg el is mentek. Bementek egy idős zsidó boltoshoz, de az ószövetségi bölcsességgel, amikor a boltból kihúzták és rátámadtak, akkor elesett és úgy tett, mintha rosszul lett volna, mintha meghalt volna, mire azok belerúgtak és otthagyták. Egy másik viszont szembeszállt velük, vagyis az irányában támadó hangulatú csoportot tulajdonképpen még szította is, és ott tettlegességre került sor. Egy harmadik zsidó család, mikor meghallotta, hogy miről van szó, gyorsan az udvarra egy nagy asztalt kitett, került azonnal kolbász, ital, és amikor bement ez a tüntető csoport, azt mondta a házigazda: „Már vártalak benneteket, gyertek, itt van étel-ital...” Hát azok aztán paffá lettek, és el is fogadták, egy szó sem volt utána, vagyis ezt a bácsit nem támadták meg. Egy negyedik tulajdonképpen ugyanezzel a

csoporttal találkozott, és durván szidalmazta őket – védelem formájában, de provokatív módon –, mire a tüntető csoport rátámadt, ő meg elszaladt. A csoport nem ment utána, de mikor a faluból kiért, a vasútállomásnál rakodó munkások dolgoztak, és ez azokat is elkezdte szidni. Egy nagy golfütő volt ennél a faluból már kifele menekülő zsidó embernél, azzal hadakozott, de ezek erős munkásemberek voltak, megfogták és kicsavarták a kezéből. Ahogy kicsavarták, úgy sikeredett, hogy homlokukon találták, de nem lett semmi baja, mert nem verték tulajdonképpen, csak kivették a botot a kezéből.

Mindenesetre bizonyos idő múlva voltak, akik meghaltak a támadás következtében, úgyhogy ennek aztán egy nagy per lett a vége. Ötven embert a község lakosai közül kihallgattak, hármat halálra ítélték, a többieket pedig különböző fokon ítélték el. Igen ám, de a felbujtó atyafit is elkapták, és amikor a rendőrség kihallgatta, tulajdonképpen kiderült, hogy ő volt itt a felbujtó. Akkor újratárgyalták a bűnügyet, és a halálra ítéltet felmentették, mert ennek a felbujtónak a vallomását a népbíróság figyelembe vette. Életfogytiglanra ítélték hármat, ez az atyafi is börtönbe került, aki a felbujtó volt, de végül egy bizonyos idő után mentesítést kaptak, tehát nem kellett kitölteniük a büntetést. Én a saját kutatásom alapján derítettem ki mindezt, és szerencsém is volt, mert a népbírósági jegyzőkönyv egy példányát meg tudtam szerezni, amelyikben pontosan le volt írva, hogy ki mit csinált és hogyan vallott. Ebből tudtam megállapítani – de ez elfogadott is lett –, hogy ez egy provokáció volt a község ellen. Pogromnak nevezik, de én azt mondom, hogy tüntetés volt, és a felbujtás tényét hangsúlyozom, mert nem arról van szó, hogy a kunmadarasi lakosok zsidóellenesek voltak, hanem felbujtás következtében alakult ki az a szituáció, ami kialakult. Kunmadarason évszázadokra visszamenőleg normális körülmények között éltek a zsidók, ott zsinagóga volt, tehát nem volt probléma a magyar lakosság és a zsidó származású atyafiak között. Mikor mi odakerültünk, még három zsidó család élt Kunmadarason, és én azokkal jó kapcsolatban voltam. Ők ezután is nyugodtan ott éltek, akkor ez már nem volt téma.

1994-ben a gyülekezet és a község az 1946-os tüntetés lezárásaképpen egy emlékművet állított annak emlékére, hogy tulajdonképpen megbékéltünk egymással, és amennyiben mi elmaraszthatók vagyunk, akkor ezzel az emlékművel kifejezésre juttatjuk, hogy mi jó szándékkal vagyunk irányukban. A szobrot elkészítettük, a város vezetősége és az egyházközség pedig megbeszélte az országos zsidó vezetéssel,

hogyan az ünnepi alkalomra a zsidó atyafiak küldöttét is hívjuk, hogy ott megszólaljon. Egy főrabbi jött el Kunmadarasra. Úgy beszéltük meg, hogy a zsidó pap és mi, lelkészek a község házára megyünk, ott beöltözzünk papi öltözetbe, azután kimegyünk az emlékműhöz és megtartjuk az istentiszteletünket, ki-ki a maga liturgiája szerint. Amikor odakerült a sor, hogy felöltözzünk, a zsidó kolléga azt mondta, hogy ő nem veszi fel a papi öltözetét. Ez feltűnt nekem, de én természetesen felöltöztem palástba, hiszen igehirdetésre készültem. És az emlékműnél egy nagyon különös esemény zajlott le, mert egy olyan lázító beszédet tartott a rabbi, hogy isteni szerencse volt, hogy ott nem repült kő. Kimondott egy ilyen szót, hogy „undorodom” – attól a közösségtől, amelyik itt van. A mellett az emlékmű mellett hangzott el, hogy undorodom – nem is egyszer –, amit a mi jó szándékunk jeleként, a megengesztelődés és a szeretet lelkületével készítettünk el.⁸⁵

Rögtön őután következtem az igehirdetéssel. Elmondtam, hogy a hitvalló keresztyénség azt a feladatot kapta, hogy szolgálatot végezzen Izrael késő unokái felé, ez Istentől rendelt küldetésünk, és ezt mi igyekszünk is betölteni. Úgyhogy ez a hangvétel az egész lázítást, ami ott előzőleg történt, szépen helyre tette. Voltak ott más országos zsidó atyafiak is, például olyanok, akikkel én előzőleg jó kapcsolatban voltam. Ők akkor odajöttek hozzám, és azt mondták, nagyon köszönik, hogy ezt átvezettem, mert itt botrány is lehetett volna.

Nyugdíjas évek

1996-ban befejeződött tulajdonképpen az aktív szolgálatom. Ide költöztünk Debrecenbe, és a nagyerdei gyülekezetbe csatlakoztunk be. Ez számomra egy nagyon kedvező pillanat volt, mert nem sokkal az után, hogy beköltöztünk, az itteni lelkész azt mondta, hosszabb távon szeretné azt kérni, hogy ha szükség van rá, akkor én szolgáljak. Bármikor, mondtam, csak egy telefon, és ha előzőleg nem köteleztem el magam más szolgálatra, akkor mindig elvállalom. Ez aztán így van azóta is.

Egy idő után a Bihari Egyházmegye esperese kért helyettesítésre Nagykerekibe, mert az ottani lelkész lemondott a lelkészi állásáról, és az egész lebonyolítása közben a gyülekezetet pásztorolni kellett. Egy jó évig tartott a nagykereki szolgálat.

Ez a számomra egy egészen különös alkalom volt, mert tudtam, hogy Bocskay Istvánnak ott van a kastélya,⁸⁶ ott voltak birtokai. Mikor a nagykereki presbiterekkel megismerkedtem, beszélgetés közben megkérdeztem az atyafiaktól, tudják-e, hogy kinek a nyomdokaiban járnak. Nem tudták. Mondtam, Bocskay István fejedelem nyomdokaiban, aki ha nem lett volna, magyar államiság se volna, és magyar protestantizmus se volna. Az atyafiak csak néztek rám: micsoda dolog ez, hogy így beszél ez a lelkipásztor? Úgyhogy később, amikor látták, hogy jövök, mindig mondták, hogy „Vigyázzatok, mert jön Bocskaynak a katonája!”

Ez az egyéves szolgálat is nagyon kedves dolog volt, mert egy új parókiát vettünk meg ez alatt az idő alatt. A lelkipásztor, aki oda jövendő volt, azt az ígéretet kapta, hogy a régi parókiát gyülekezeti teremnek fogjuk átalakítani, bővíteni, és vesz a gyülekezet egy új parókiát. A kártalanítást megkapták a gyülekezetek, de itt le kellett tárgyalni a püspök úrral, hogy az új paróka megvételére a kártalanítási összeget – ami egyébként évenként lett volna folyósítva – összevontan, egyben adják oda a gyülekezetnek. Ehhez hozzájárult a püspökség, úgyhogy mire jött az új lelkész, a parókiát megvettük. Nagy reverenciával is volt aztán irántunk ez a lelkipásztor, mert egy szép kis villát vettünk a templom mellett, és ő már oda költözhetett be, a régi parókia megmaradt gyülekezeti teremnek.

Utána Kabán volt egy helyettesítés, az is egy évig tartott. Beteg lett a lelkipásztor, úgyhogy kijártam, elvégeztem a szolgálatot, és úgy jöttem haza. Ott azonban úgy alakult a dolog, hogy a lelkész felesége is elvégezte a teológiát, úgyhogy Kabán nem kellett lelkészelnöki teendőket ellátnom, csak a szolgálatokat végeztem – együtt a lelkész feleségével –, és a presbiteri gyűléseken részt vettem, de a hivatalt ő vezette meg a gondnok, meg a presbitérium. Aztán ugyanilyen helyettesítés volt a nyugdíjas időben Mikepércsen is, mert ott is egy lelkész nyugdíjba készült, utána a Mester utcában, a Homokkertben, Kerepes-telepen... Volt, ahol csak vasárnapi szolgálatok voltak, de például a kerepes-telepi teljes jogú helyettesítés volt, mert ott mindent el kellett végezni, sőt ott van egy filia, Bánk, egy kis templommal rendelkező gyülekezet, oda is kijártunk. Úgy volt, hogy csak egy hónap, de fél év lett belőle, mert amikor a lelkipásztor visszajött a betegszabadságról, mindjárt beadta a nyugdíjazás iránti kérelmét, és amíg az lebonyolódott, és az új lelkészt meg nem választottuk, addig nekem maradnom kellett.

Tudományos és költői életmű

Amikor a kápláni vizsgám megvolt 1955-ben, akkor kaptam egy levelet a dékántól, hogy a professzori kar külföldi tanulmányútra javasol, készüljek fel, és az iratokat készítsem el. Német nyelvterületre mehettem volna a dékán úr tájékoztatása szerint. Én ezt nagy örömmel vettem természetesen, és készültem is rá, de nem sok idő múlva értesített a dékán, hogy egy ösztöndíjon lévő kolléga nem jött vissza, és ennek következtében az állam leállította a külföldi ösztöndíjas utakat.

Ez csalódás volt, de a teológia végzése után engem Pákozdy professzor rögtön meghívott a magiszteri stúdióba, ami azt jelentette, hogy akárhol voltam, a professzor úr küldte a folyóiratokat, küldte a cikkeket, könyveket, és a kutatási témáról beszámolót kért tőlem. Még publikációm is született ennek révén. Közben a felettes egyházi hatóság eldöntötte, hogy a doktori fokozat és a magiszteri fokozat megszerzését összevonják, de nem vezett el, amit én ez alatt a néhány év alatt elvégeztem, mert amikor az összevonást meghirdették, a professzor úr rögtön mondta, hogy abban a pillanatban adjam be a doktori vizsga iránti kérelmemet, és abban már hivatkozhattam rá, hogy itt ezt az előtanulmányt végeztem. Nem rögtön indult a doktori iskolába való hivatalos jelentkezés – az előjelentkezés megvolt, de a tényleges indulás csak évek múlva történt meg –, én azonban addig is szerettem volna előrelépni a tudományos kutatásban. Pákozdy professzor akkoriban hivatalosan részt vett a qumráni feltárásban, és tudományos tanulmányokban beszámolt a kutatásairól.⁸⁷ Amikor ezzel megismerkedtem, nekem feltűnt az, hogy ennek a közösségnek szabályos jogi rendje volt. Azt gondoltam, jó lenne feltárni, hogy az intertestamentális korban – tehát a Jézust megelőző és Jézus utáni időben – ennek a közösségnek a jogrendje hogyan viszonyult az ószövetségi jogrendszerhez, és hogy ennek milyen hatása volt a jogtörténetre. Ezt Pákozdy professzor úrral megbeszéltem, aki azt mondta, hogy nagyon jó lenne, ha ezt megcsinálnám.

Úgy gondoltam, ehhez nekem el kell végeznem a jogot. Eredményes felvételit tettem a Szegedi Jogtudományi Egyetemre, de felvételt nem nyertem, elutasítottak. Már akkor láttam, hogy miért: az állampárt időszakában nem tekintették feltétlenül fontosnak, hogy a lelkészeknek jogi végzettségük legyen. Ezt tudomásul vettem, de nem nyugodtam bele, mert a tervemet meg akartam valósítani. A következő

esztendőben az Eötvös Loránd Tudományegyetemre adtam be a felvételimet, és letettem a felvételi vizsgát eredményesen ott is. Már nem azzal utasítottak el, hogy nincs hely meg nem szükséges, hanem azt írták, hogy a rektorhoz fellebbezhetek, de ez engem nem elégített ki, és egy kicsi keserűség is volt bennem, hogy két éven keresztül becsülettel felkészülök, és akkor engem még ideutasítanak. Akkor azt mondtam, hogy ezt a kísérletemet befejezem, és ezzel lezárult a nagy tervem, hogy a qumrániak jogrendjéről könyvet írok

De a Biblia és a bibliatörténet iránti érdeklődésem még fokozódott is ez alatt az idő alatt, és az isteni gondviselés úgy alakította a dolgot, hogy a magam útján menjek tovább. Évek múlva a teológiától megkaptam az értesítést, hogy ha komolyan gondolom a doktori iskolába való jelentkezésemet, akkor most már hivatalosan adjam be a papírt. Így indult a tudományos pályám a teológián belül. De akkorra már a lelkészi végzettség megszerzése óta tíz év telt el, és a bibliatörténet iránti érdeklődésem már nemcsak odáig terjedt, hogy a qumrániakat tanulmányozzam, hanem egy kicsit még tovább mentem.

Beadtam a papírt, elfogadták, és innentől kezdve tulajdonképpen már a doktori iskola keretében gondolkoztam. Csakhogy az akkori időben nem úgy volt, hogy engem elfogadnak a doktori iskolában, jön három év, ledoktorálok, és el van intézve, hanem eltelt több mint tíz év, amíg egyáltalán szóba kerülhetett, hogy most már én is sorra kerülök. Mindenesetre akkor szépen meglett az egyháztörténeti doktori vizsgám. Balogh Ferencről írtam a doktori disszertációt. Róla itt és most csak annyit mondanék, hogy a Brit és Külföldi Bibliatársulat⁸⁸ tiszteletbeli tagjává választotta, a Genfi Egyetem pedig díszdoktorává fogadta. Amikor *A reformáció genfi emlékművét* tervezték, véleményt kértek a Debreceni Teológiától, és Balogh Ferenc azt a véleményt adta, hogy az emlékműre csak Bocskay István fejedelem kerülhet.⁸⁹ Nem Méliuszt, nem Károli Gáspárt ajánlotta, hanem Bocskayt, és meg is magyarázta, miért: ha nincs Bocskay István, akkor nincs protestantizmus, nincs magyar államiság, ezért úgy kell, hogy a genfi emlékműre ő kerüljön oda – mint keresztyén ember és mint fejedelem –, a háta mögött pedig ott legyen a hajdúsereg, és közöttük egy református lelkész.

Ekkoriban történt, hogy az egyik lelkésztársam kandidátusi kurzusra jelentkezett, akivel én közvetlen kapcsolatba voltam, mert hasonló korú is volt, és a kutatási

érdeklődése is ugyanúgy bibliatörténeti, egyháztörténeti volt, mint nekem. Azt mondta, feltétlenül jelentkezsek én is a kandidátusi vizsgára. A kérvényt a tézissel együtt kellett beadni, és én beadtam egy olyan kutatási témát, amiben Kunmadaras iskolatörténete és a zsidókérdés helyi története egy kandidátusi értekezésben szerepelt volna. Az akadémiai bizottság úgy ítélte meg, hogy elfogadja a szándékomat, de módosítsuk a témát. Azt ajánlották, hogy írjam meg, miképpen olvasták, és miképpen forgatták a népi vallásosság területén a Bibliát. Ez néprajzi téma volt, és boldogan fogadtam el. A szolnoki múzeumigazgatót jelölték ki a szellemi vezetésemre, aki eljött hozzám és azt mondta, hogy ő a bibliatörténettel nem foglalkozott eddig, de mondjam el neki, milyen elképzeléseim vannak. Elmondtam neki a terveimet, amire ő azt mondta, hogy nagyon jó, csinálja. Ez a múzeumigazgató a debreceni néprajz tanszéken tartott előadásokat, és ott elmondta Bartha Elek tanszékvezető professzornak⁹⁰ – egyébként görög katolikus vallású ez a professzor –, hogy egy ilyen kandidatúrára jelentkezett lelkésszel került kapcsolatba, és a tanácsát kéri. Végül egymás között eldöntötték, hogy ha én is jónak látom, akkor a professzor átveszi az én vezetésemet.

Gyönyörűen elkészültünk a kandidátusi értekezéssel, megvolt a házi vita is a Debreceni Kollégiumban, amikor egy kis csúsztatás történt, mert éppen akkor volt folyamatban, hogy a kandidátusi fokozatot átminősítik PhD fokozattá, és az én addigi négyéves kurzusomat már ennek a fényében értékelték. Azt mondták, kérvényezzem, hogy – mivel a házi vita már megvolt – még levizsgálhassak, vagyis a nagyvizsgát letehessem. Ezt a kérvényt beadtam, de elutasították, tehát megvolt a négyéves kandidátúra, megvolt a házi vita, és a nagyvizsgát nem tűzték ki. Sajnos nem voltam tájékozott ebben a dologban, mert a kérvénnyel tulajdonképpen elismertem, hogy már az új rend van életben, és így kértem a már megkezdett kandidatúrára hivatkozva, hogy engedjék meg, hogy levizsgáljam. Erre azt mondták, hogy nem. 1990-ben adtam be a kandidátusi dolgozatot, és 1994-ben jött az elutasítás. Ez nagyon komoly lelki próba volt az én számomra. Ott volt elkészítve a tanulmány, kilenc példányban beadva, a százezer forint befizetve... és az elutasítással minden lezárult. Egy példányt ott tartottak, a többi visszaküldték. Ez még most is, hogyha visszagondolok rá, egy kicsit fájdalmas az én számomra.

Mindenesetre a mindenható Isten ezt szépen egyenesbe hozta, mert a *Glaube in der Zweiten Welt* könyvsorozat elfogadta, és leköszölte a kandidátusi értekezésemet.

Ráadásul menetközben hoztak egy olyan határozatot a tudományos fokozatokat illetően, hogy aki *summa cum laude* vagy *magna cum laude* szerezte meg a doktori fokozatát, annak a filozófia doktori címet a tudományos intézet megadhatja, ha igazolni tudja, hogy a kandidatúra óta eltelt időben kutatott. Én erre beadtam a papíromat a Debreceni Hittudományi Egyetemre, és a filozófia doktori címet a Hittudományi Egyetem örömmel és a rendelkezéseknek megfelelően megadta nekem.

Megvolt a doktorrá fogadás, és inentől kezdve már nemcsak a Biblia történetét és a kiadásokat kutattam, hanem kiadtam öt hasonmás régi Bibliát, két Károlit, egy Komáromi Csipkést és két Méliusz Juhász Pétert.⁹¹ Ezután egy nagy kutatási témát valósítottam meg: azt tártam fel, hogy a diakónia történetében, hogyan van jelen, hogyan hat a Biblia. Erről is kiadtam hat kis kötetet, és arról is, hogy a Biblia hogyan volt jelen a lelkipásztorok életében, ezen kívül megírtam négy egyházmegye történetét a Tiszántúli Egyházkerület kilenc egyházmegyéje közül a reformációig visszamenőleg egy nagy, átfogó tanulmányban. A lelkipásztori pályaképek feldolgozásánál külön figyeltem az irodalmi munkásságára és arra, hogy a Bibliához hogy viszonyult: kutatta-e, gyűjtötte-e, mennyit adott el...

A következő nagy témám az lett, hogy az irodalomra a Biblia milyen hatással volt. Itt aztán egy kicsit kibővült a munka, mert hat kötetet adtam ki arról, hogyan viszonyultak írók a Bibliához. Simándy Pálról, Kiss Tamásról Czine Mihályról írtam egy-egy könyvet, utána kiadtam az *Új Magvető* című kötetet, mert megtaláltam Móricz Zsigmondnak egy kötetét *Magvető* címmel, amiben ő a teljes magyar irodalmat áttanulmányozza abból a szempontból, hogy ki hogyan viszonyult a Bibliához; ez a kötet az *Irodalmi Biblia* alcímet kapta. Ehhez kapcsolódva adtam én ki az *Új Magvetőt*, amiben azt gyűjtöttem össze, hogy az előző tíz évben kiknek a munkásságát dolgoztam fel ilyen szempontból. A *Fénysugarak a magyar irodalomban* című tanulmánykötetben pedig további írókkal foglalkozó tanulmányaimat adtam közre. Előszeretettel foglalkoztam a népi írók Bibliához való viszonyával, így Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Szabó Pállal, Sinka Istvánnal vagy Czine Mihály ihletésére Váci Mihállyal, de természetesen Adyval, Móricz Zsigmonddal, Szabó Dezsővel, Kiss Tamással is. Felkértek arra, hogy a Népi Írók Baráti Társaságának a kelet-magyarországi csoportját alapítsam meg és vezessem. Én ezt természetesen szívesen elvállaltam.

Újságokban is publikálok, és huszonhét év óta folyamatosan részt veszek a berekfürdői Bibliaiskolában; minden évben egy hétig bibliaiskolai előadásokat tartok. Ugyanakkor részt veszek a Doktorok Kollégiumában⁹² is. 2000-ben megalapították a Doktori Kollégium irodalmi szekcióját, és ennek vezetésére az elnökség engem kért meg. A Doktorok Kollégiumában évenként van egy-egy tanácskozásunk, ahol a kutatásainkról számot adunk, illetve választott témákban tudományos előadásokat tartunk. Eleinte az egyháztörténet keretében működött a néprajzi szekció úgy, hogy a hét egyik napján egyháztörténeti, a másik napján néprajzi témák voltak. Én egyháztörténetből doktoráltam, és kezdettől érdeklődtem a néprajz iránt is, úgyhogy nekem jól jött, hogy az egyháztörténet és a néprajz együtt volt, de Szabó Lajos⁹³ bácsi írt egy tanulmányt a Confessióban, hogy indokolt lenne, ha a néprajzi szekció különválna, és ez így is történt. Ott voltam a megalapításnál, Újszászy Kálmán védnöksége alatt Sárospatakon alakultunk meg. De én nem szakítottam meg a kapcsolatot az egyháztörténeti szekcióval sem, szívesen dolgoztam ott. A néprajzi szekció vezetője egy olyan lelkész volt, akivel én előzőleg szellemi, baráti kapcsolatban voltam.⁹⁴ Mindig adott nekem feladatot, és azt mindig elvégeztem, de ő azt szerette volna, ha megszakítom a kapcsolatot az egyháztörténettel. Azzal tréfálkozott – de komolyan, szinte fenyegetően tréfálkozott –, hogy „Te kétlaki vagy”. Mondtam neki: „Ambrus, megcsináltam, amit rám bízál?” – „Az igaz”. Tehát meg volt elégedve

Eltelt huszonvalahány év – a fele úgy, hogy én már az egyháztörténeti és a néprajzi szekcióban is részt vettem –, és jött a honfoglalás kétezer éves évfordulója. A Doktorok Kollégiumában elhangzott Hegedűs Lóránt⁹⁵ és Nemeskürti István⁹⁶ előadása arról, hogy a Biblia milyen hatással volt a történelemtudományra, milyen hatással volt az irodalomra. Ott felszólaltam, hiszen tulajdonképpen az én témám volt ez, mert akkor már harminc éve kutattam azt, hogy a Bibliának milyen hatása van a népi vallásosságra és az irodalomra. A felszólalásomban elmondtam, hogy erre nagy szükség van, és akkor felvetődött, hogy külön szekciót kellene alapítani, ami azzal foglalkozik, hogy a Biblia milyen hatással volt az irodalomra, és milyen hatást gyakorol a tudományban, esetleg a társadalmi életben. Ezt követően alapítottuk meg az irodalmi szekciót, és ezt vezetem azóta is.

Költészet

A Szentírás egyharmada költészet, ezt az igehirdetésekből is nagyon komolyan figyelembe vettem, hiszen nem lehet úgy magyarázni egy költői művet, mintha próza volna. Engem érdekelt már teológus koromban is Mózes öt könyve, az Ószövetség prófétái értelmezése, történeti értelmezése, és hogy ott rejtezik benne egy népi szemlélet is. Mindegyik szemléletnek megvan a folytatása, mert az ún. papi vonulatot a római katolikus kegyesség folytatja, a népi kegyességet az iszlám, a prófétait pedig a keresztyénség. A prófétai vonulatban engem külön is érdekeltek az írópróféták, mert azok mind költők voltak. És ez, hogy a bibliai költészettel foglalkozok, azt az ihletet is eredményezte, hogy versben fejezzem ki magam, és ezt nem hessegettem el magamtól. Na, de a rendszerváltozás előtt a kiadók szóba se álltak velem.

1946-ban írtam az első verset. Még akkor diák voltam, de már a Biblia ihlette azt a kis versikét, és később a lelkeszi szolgálat során a szépirodalmi, illetve a poétai művek jöttek szép sorjában. Tizenegy kötetem jelent meg a rendszerváltozás után. Előzőleg nagyon ritkán történt meg, hogy egy-egy verset valahol el lehetett helyezni. Az első kötet még a rendszerváltozás előtt megjelenhetett, és utána szépen jött a többi.

A verseskötetek szerkesztési módszerét már évtizedekkel korábban kialakítottam. Bottyán János⁹⁷ a *Református Egyház* szerkesztője egy újságírói iskolát indított fiatal lelkészek számára. Ez levelező tagozat volt, tehát ő megadta a feladatot, azután számba vette az írásainkat, és amit elfogadott, azt közölte. Bottyán Jánosnak akkor elküldtem a verseim egy ciklusát, és kilenc verset első elküldésre lekötött egy szép bevezetéssel, bemutatással. Innentől kezdve ez lett az én módszerem, hogy kilenc vers egy ciklus, és amikor oda került a sor, hogy közölhetek egy kis versfüzetet, akkor ugyanezt a francia verseskötetformát választottam. Sőt egy karácsonyi üdvözlőt úgy csináltam meg, hogy kilenc kis verset kiválasztottam, és a barátaimnak egyetlen ciklusként így küldtem el.

Karcagon egy irodalmi kör jött létre, a Barbaricum,⁹⁸ aminek a vezetője Körmendi Lajos⁹⁹ volt. Ajándék volt számomra, hogy ő bennem az irodalommal foglalkozó embert is elfogadta. Mint ahogy ajándék volt Simándy Pál barátsága is, akinek annak idején a verseimet elküldtem. Elfogadta, de nagyon komoly, nagyon szigorú

bírálatban részesített és elmondta, mitől óvakodjak. De megvan a készségem arra, hogy ezt csináljam, mondta. Ezek mind hozzájárultak, hogy a versek szépen jöttek, és a rendszerváltozás után három kis verseskötet megjelent. Akkor Körmendi Lajos azt mondta, hogy kellene egy válogatást csinálni, és nagyon jó szemmel kiválogatta az általa legértékesebbnek látottakat, és azokat egy nagyobb formátumú válogatott kötetként kiadta. Ennek aztán nagyon jó visszhangja lett, már most a hivatalos írók részéről is, úgyhogy *Mester és tanítvány* címmel az addig megjelenteket és az újakat egyben adtam ki; ez egy nagy ciklus a kezdetektől, 1946-tól kezdve addig az ideig egybeszerkesztve. A *Lélek és galamb* című pedig a legutóbbi nagy kötet.

Németül is megjelentek verseim, és bevontak egy másik vállalkozásba is, amiben hatan költők beadtunk egy-egy versciklust, és ezt a kiadó közölte magyarul, azután lefordították angolra is, úgyhogy amikor megjelent, akkor Magyarországon is és Londonban is terjesztették. Korábban pedig egy eszperantistával kerültem kapcsolatba, aki egy válogatott ciklust közölt a verseimből az eszperantó újságba, aminek olyan jó visszhangja volt, hogy utána kiadott egy teljes eszperantó kötetet, ami nyolcvanöt országba jutott el.

Az istenkeresés csodálatos vonulatai

Engem a kalokagathia eszméje vezérel, tehát a szép, az igaz, a jó. A jó a teológia, a szép az irodalom, a tudomány – az egyháztörténet, illetve a néprajztudomány – pedig az igaz. Ez tulajdonképpen a háttére az egész lelkeszi szolgálatomnak, olyan háttér, ami kiegészítette vagy teljessé tette számomra a lelkeszi munkát.

És ahogy a lelkeszi szolgálatra élő elhivatást kaptam, ahogy kaptam egy elhivatást, hogy a Bibliát oda kell adni az emberek kezébe, úgy kaptam azt is, hogy kutassam, milyen csodálatos dolog, ahogy az írók, költők vívódnak a Biblia Istenével, hogy mennyi szépség van ebben – az istenkeresés csodálatos vonulatai – és abban, hogy meddig jutnak el, hogy eljutnak például odáig, hogy „hiszek hitetlenül Istenben”. [Ady Endre] Micsoda harc ez egy ember életében, s milyen sok lelki mélységet tár fel, milyen nagy dolog, amikor valaki felismeri, hogy az, akiről a Biblia beszél, élő, valóságos Úr! Milyen hatalmas utat tesz meg mondjuk egy Ady Endre, aki jön az ősmagyar hitvilágból, de azt az Istent keresi, aki már nem az ő hitvilágnak az Istene,

hanem a Biblia Istene. És a Biblia naponkénti olvasása nyomán, eljut odáig, hogy „amikor elhagytak, mikor a lelkem roskadozva vittem, csöndesen és váratlanul átölelt az Isten”. [Ady Endre: *Az Úr érkezése*] Ez már több mindennél, ami előzőleg vele történt, de azt mind átélte – és idáig eljutott.

Simándy Pál volt, aki megértette azt a mély összefüggést, hogy Ady nem keseredik meg, és nem dobja el ezt az egész istenkérdést az ősi hitvilág elutasítása után, hanem továbblép és eljut odáig, ahová eljut. Simándy Pál megértette, miképpen tükröződik ez a verseiben, és egy tanulmányában kimutatta, hogy az a fogalomvilág, amit Ady a verseiben alkalmaz, az élő Istenhez való eljutás folyamatát tükrözi. Őt az élet Ura, az élő Isten bízta meg azzal, hogy ezt az utat megjárja, és Ő tette lehetővé, hogy ezt a szolgálatot elvégezhesse. És az élete, ami ehhez kapcsolódott – mondjuk a szerelmi élete meg az egészségével való vívódása – mind benne van abban, hogy idáig eljutott.

Simándy Pál azt mondta nekem: „Lacikám itt van ez a tanulmány, már kétszer átdolgoztam, de mindenünnen visszadobták”. – „Pali bácsi – mondtam –, tessék ideadni, majd én megpróbálok valamit csinálni ezzel a tanulmánnyal”. Megígértem, hogy ezt letisztázom, és amikor utána megmutattam neki, nagyon boldog volt, mert szépen legépelve ott volt az ő kívánsága, javításai szerint az egész nagy tanulmány. Akkor hazajöttem Debrecenbe, és felkerestem Kiss Tamás költőt;¹⁰⁰ ők tudták egymásról, hogy ki kicsoda. „Lacikám – mondta Kiss Tamás –, hagyd itt, majd én intézkedek”. Két-három hét múlva telefonál Kiss Tamás: „Gyere, mondanivalóm van”. Megyek. „Semmit sem tudtam elérni” – mondta. Sajtófőnök volt Debrecenben az *Alföldnél*, és nem tudta átvinni a pártos befolyás ellenében a megjelentetést, pedig a tekintélyét is latba vetette.

Pali bácsi 1978-ban halt meg, ez valamikor '76 és '78 között történt. Beszámoltam neki, hogy nem megy a dolog, de nem adjuk fel a reményt, mert még vannak lehetőségek. Bottyán Jánosnak írtam. Ő úgy volt lelkipásztor, hogy az első Biblia-kiállítást ő tartotta meg, és ő volt az, aki engem az újságíró tanfolyamába bevont, a verseim első ciklusát közölte. És most én jelentkezek, hogy küldenék neki egy Adyról írt, új szempontok szerinti feldolgozást. Bottyán János azt mondta: „Küldd! Adyról van szó, Simándy Pálról van szó, küldjed azonnal!” Akkor elolvasta Bottyán János, és abban a pillanatban megírta nekem: „Pali bácsival azonnal közöld, hogy közöljük a

tanulmányát! Tőled azt kérem, hogy egy bevezetőt írd hozzá”. Óriási volt az öröm Pali bácsi részéről.

Ennek a koronája az, ami tavaly történt. Mi együtt voltunk diákok Hegedűs Lóránt püspökkel, Hajdúnánáson lelkészként tartottuk a kapcsolatot, és amikor az irodalmi szekciót megalapították, ő volt a Doktorok Kollégiumának elnöke. Hegedűs Lóránt a halála előtt letette az asztalra Ady teljes költői művének a feldolgozását négy nagy kötetben – az utolsó kötet kefelevonatát már a halálos ágyán nézte át –, és engem megajándékozott ezzel.

Hasonmás Bibliák

Nyugdíjas éveim alatt kiadtam öt Bibliát hasonmás kiadásban, és két nagy kötetet állítottam össze az öt Bibliával kapcsolatosan. A Hanai, az Oppenheimeri és a Komáromi Csipkés Biblia fogadtatása és történeti feldolgozása szerepel az első kötetben, a másik kötetben pedig a két Méliusz Juhász Péter-féle Biblia elterjedésének, sorsának a leírása. Méliusz három hasonmás Bibliája közül kettőt én adtam ki, egyet pedig Incze Gábor.¹⁰¹

Az első fakszimile a Vizsolyi Biblia második kiadása volt, amit Szenci Molnár Albert adott ki Hanauban 1608-ban. Ennek az eredetije megvan a gyűjteményemben. A Hanai Biblia az én lelkészi szolgálatom alatt harminc éven keresztül ott volt nálam, egy örökségből jutottam hozzá. Ahogy a Biblia-kiállításokra hívtak, még gyűjtöttem és a Biblia történetével foglalkoztam, és menetközben megszületett bennem a gondolat, hogy jó lenne kiadni hasonmásban a Bibliát. A hetvenes években elmentem az Alföldi Nyomda igazgatójához, mondtam, itt van ez a Biblia, a nyomdának dicsőségére válik, ha kiadja. Én semmit sem kérek, csak adja ki, és nekem néhány példányt adjon. Nézegeti, gondolkodik: „Nem tudom vállalni.” Eltelt húsz esztendő, nyugdíjas lettem. Akkor már több könyvem megjelent a karcagi nyomdában, a nyomdásszal meg a tipográfussal jó kapcsolatban voltam. Kimentem Karcagra, vittem a Hanai Bibliát, mondom a tipográfusnak: „Idefigyelj Géza, vigyél számítógépre egy lapot!” Öt perc alatt megcsinálta. „Mennyibe kerülne ez az 1290 oldal, szorozzuk be!” Kijött negyed millió. Ez 1998-ban volt, már akkor nyugdíjas voltam két éve.

Hazajöttem, mondtam a feleségemnek: „Figyelj ide, háromnegyed milliót kellene előteremteni, és akkor meglesz számítógépen egy példányban. Van annyi megtakarított pénzünk, hogy befektethetjük”. Azt a választ kaptam a feleségetől, hogy megcsináljuk. Azt gondoltam, jó, ezt most kifizetem, de támogatókat fogok szerezni. Már megvolt az elképzelésem: a négy teológiát, a négy püspökséget, 8-10 esperest fogok megkeresni. Mire számítógépre vitték, megvoltak a támogatók. Nyomdába tudtuk adni.

Betűről betűre el kellett olvasni, és csak utána nyomtatták ki Karcagon. Csakhogy ez fűzve van, XVI. századi a fűzés, és ilyen lehetőség Magyarországon csak itt van az Alföldi Nyomdában. Amikor kinyomtatták, Karcagról be kellett hozni az összes példányt Debrecenbe, itt a fűzést el kellett végezni, és utána visszavinni Karcagra, mert a kötés ott volt. Na most, akkor a megjelenés. Említettem, hogy Szathmáry Sándor, aki lelkeselődöm volt Újlétán a svájci *Glaube in der Zweiten Welt* könyvsorozatának volt a magyarországi szerkesztője. Mondtam neki: „Sanyikám, a sorozatodban megjelentetted? – „Feltétlenül!” Úgyhogy benne van, ez a 35. kötet.

Utána a Komáromi Csipkés-féle Biblia jött, mert Márkus püspök¹⁰² a doktori disszertációját a Komáromi Csipkésről írta, és már az előző kötetnél azt mondta: „Szívesebben támogatnám a munkádat, ha a Komáromi Csipkés Bibliát adnád ki”. Az Oppenheimeri Bibliának kellett volna következnie, mert ezt is Szenci nézte át, és ez a Vizsolyi Biblia harmadik kiadása 1612-ből, de hát a püspök kedvéért ugrottunk, és jött a Komáromi Csipkés.

Különös története van ennek. Komáromi Csipkés kiváló tudós ember volt, először a Kollégiumban tanított, és utána lett a Nagytemplom lelkipásztora. 1645-ben megjelent egy kiadás a Vizsolyi Bibliából, de nagyon sok sajtóhiba volt benne, ami ezt a tudós embert irritálta. Akkor elkezdte kottázni. Kijavította a sajtóhibákat, de utána – mivel hébertudós volt – még szavakat is bekottázott, hogy ez jobb lenne így, az úgy... és mire a végére ért, egy új bibliafordítás kerekedett ki belőle.¹⁰³ Máig vitatkoznak a bibliakutatók, hogy ez átnézés vagy fordítás volt. Én azt mondom, hogy mind a kettő igaz, mert úgy indult, hogy javítás lesz, de végül is ez egy új fordítás. Amikor Komáromi Csipkés ötvenévesen meghalt, a fia, aki debreceni főbíró volt, elment ez egyházkerület püspökéhez engedélyt kérni, hogy ezt kiadhassa. Az anyagiakról a kerületnek nem kell gondolkodnia, mondta, ezt a város vállalja – mint

főbíró ő ezt tudhatta, gondolom, előtte már le is rendezte. A püspök a Zsinat elé terjesztette, és a kerületi Zsinat megadta a választ, hogy kiadhatja.

Így is lett, 4200 példányban Leidenben kiadták. Hozták hazafelé, a Kollégium és az egyházkerület küldöttsége elment és 31 példányt átvett a lengyel határon, a többit az egri érsek átnézés végett beszállíttatta az irodájába, és megállapította, hogy ez nem terjeszthető. Még az a szerencse, hogy nem az egészet hozták, hanem csak 2800 példányt. A Kollégium és az egyházkerület beadványt nyújtott be a királynak, hogy engedélyezze, és a király leiratban fel is szólította az érseket, hogy adja ki. Csakhogy az érsek dacolt a királlyal és nem adta ki, sőt az őt követő új érsek még kegyetlenebb ember volt; megégette a Bibliákat, amik 20-25 évig bezárva az érsekség pincéjében voltak – leszakították a fedelüket, dobták a tűzbe, megsemmisítették őket.

Csakhogy egy kunsági atyafi Egerben, ahol az égetés történt, amikor elcsendesedett minden, az éj sötétsége alatt elment, és két leszakított fedőlapot kimentett a hamuból, elrejtette és hazahozta Tiszaderzsre. Elment a lelkészhez, elmondta, mi történt Egerben, és hogy ő megmentett két fedőlapot a Komáromi Csipkés Bibliából. A lelkész azt mondta: „Jó, hogy elhoztad ezt a két fedőlapot. Az egyiket a Sárospataki Nagykönyvtárnak kell ajándékozni, a másikat pedig a Debreceni Kollégium könyvtárának. Ez meg is történt.

Akkor Hatvani István professzor volt a könyvtár őre, aki szépen a fedőlapra ráírta a történetét. Amikor arra készültem, hogy kiadom a Komáromi Csipkés Bibliát, kerestem a fedőlapokat. A sárospatakit megtaláltam, de a debrecenit nem. Eljutottam Márkus Mihály püspökhöz, aki azt mondta: „Laci bátyám, megvan a fedőlapnak a másolata. A fedőlapot én sem találtam meg – mondta –, de mikor még megvolt, egy kutató a Nagykönyvtárban lemásolta a fedőlapon lévő Hatvani kéziratot, tehát ez szó szerint megvan”. Valahogyan kikerült külföldre ez a másolat, és egy könyvgyűjtő felfedezte, hogy ez a Komáromi Csipkés Biblia fedőlapja. Elvitte a Leideni Egyetemre, és azt mondta, itt van a Komáromi Csipkés Biblia fedőlapra írt szövege, ezt ő felajánlja az egyetemnek. Akkor a Leideni Egyetem egy Komáromi Csipkés eredetét szerzett, azt újrakötötték, és abba ezt a másolatot belekötötték, tehát ha valaki a Leideni Egyetemre bemegy, a Komáromi Csipkés Biblia – amelynek Magyarországra hozott példányait elégették – és Hatvani István professzor feljegyzése, hogy hogyan történt az elégetés, ott van egybekötve.

Amikor ezt hasonmás kiadásban megjelentettem, vittem egy tiszteletpéldányt a Széchenyi Könyvtár igazgatójához, Monok Istvánhoz, mert tőle kaptam meg, s a három Bibliából tudtam összeállítani a szöveget. Nagyon jó barátságban kerültünk. Azt mondta akkor: „Volna egy gondolatom. Nem kötelező, de jó lenne, ha megtennéd nekem. Ha lehet, dedikálj már egyet a hasonmásból a Leideni Egyetemnek! Nemsokára megyek oda, elvinném nekik”. Amikor hazajött, ezt mesélte nekem: „Figyelj ide, olyan örömmel fogadták a Bibliádat, és a szemem előtt tették oda a másik Biblia mellé!” Hogyha valaki bemegy a Leideni Egyetem könyvtárába, ott megtalálja Hatvani István szövegével együtt az eredetit és az én dedikációmmal a Komáromi Csipkés hasonmás kiadását is.

A Biblia éve

Számomra a Biblia-kiállítások egyszersmind bibliatörténeti kutatásokat is jelentettek, hiszen amikor én Biblia-kiállítást tartottam, ott én Bibliát olvasó, a Bibliával foglalkozó emberekkel találkoztam és beszélgettem. Sőt még bensőségebb kapcsolat is alakult ki közöttünk, mint ha a tudományos közéletben találkoztunk volna. Volt, aki elhozta a Biblia-kiállításra a Bibliáját, és amikor látta, hogy az én gyűjteményem is ott van, azt mondta, ő ezt szívesen felajánlja nekem, és kaptam egy Bibliát. Akkor azt rögtön meg kellett vizsgálnom, hogy mikori, de hát általában ezek a Bibliák olyanok voltak, hogy se az eleje nem volt már meg, se a hátulja, és sáros is volt... Megvolt a módszerem, hogy hogyan tudom én egy Biblia korát megállapítani, mert nekem a tükörleírások is megvoltak már akkorra. Ha az évszámot megtaláltam a címlapnál, akkor könnyű volt a helyzet, de hogyha nem volt meg, csak hozzá volt kötve a fedőlap évszám nélkül, akkor a tükörből tudtam megállapítani a Biblia kiadásának évét. Tehát ez egy kutatást is jelentett.

A Biblia éve számomra nagy élményt jelentett. A mindenható Isten adott egy olyan lehetőséget, hogy a magyar keresztyénség felekezetei egy akarattal döntsék el, hogy a 2008-as év legyen a Biblia éve, és a különböző felekezetek a maguk liturgiája szerint, a maguk kegyességi gyakorlatának megfelelően forduljanak oda a Bibliához. És nem volt vita a római katolikusok meg a görög katolikusok, az evangélikusok meg a reformátusok, vagy a baptisták között, hanem azt mondták, hogy igen, mindenki forduljon oda a Bibliához.

Hetven helyen voltam az országban ez alatt az egy év alatt. És amikor egy Nyíregyháza melletti kis faluban megtartottam a Biblia-kiállítást, a Biblia éve legelején februárban, az ottani gyülekezet tiszteletbeli gondnoka azt mondta: „Lacikám, nagy feladat előtt állsz. Jönni fog Tőkés László,¹⁰⁴ a királyhágómelléki püspök felkérése”. Ennek az volt az előzménye, hogy amikor Tőkés László, a váradi püspök az Európai Unióba bekerült, ott egy frakcióközi bizottságot hozott létre, aminek a tagjai szimpatizáltak azzal az elgondolással, hogy az európai tudományt, az európai irodalmat és az európai művelődést a Biblia nélkül nem lehet elképzelni. A mozgalom megalakítását az váltotta ki, hogy az Unió alapokmányából kihagyták a keresztyén kifejezést. Létrejött tehát a bizottság, és ugyanez a parlament, amelyik a keresztyén kifejezést kivette az uniós alapokmányból, megszavazta, hogy Tőkés László rendezzen egyhetes konferenciát, ahol tudósokat felkérve körbejárják a kérdést, hogy elképzelhető-e az európai tudomány és kultúra a Biblia nélkül.¹⁰⁵ Ennek a konferenciának a nyitó alkalmán egy Biblia-kiállítás lesz, mondta Tőkés, és erre az alkalomra kell megjelennie a Jób könyvének, de azt csak Ötvös László adhatja ki. Ez meg is valósult.¹⁰⁶ A kiállítás úgy állt össze, hogy a törzsanyag a magyar nyelvű Biblia története volt, természetesen kiélezve Méliusz Jób könyvére. A brüsszeli kiállításnak megvolt a visszhangja Erdélyben, Kárpátalján, Magyarországon, sőt külföldön is, mert angol és magyar nyelvű prospektus hírelte a brüsszeli kiállítást, amin a huszonhat tagállam képviselői is ott voltak, és ott volt a bibliafordításoknak egy-egy példánya.

A Biblia évében a Doktorok Kollégiuma Sárospatakon ülésezett, és amikor átmentünk Göncre, azt kérték tőlem: „Most neked arról kell beszélni a gönci meg a vizsolyi templomban, hogy veled mit csináltatott az Isten negyven éven keresztül”. Kaptam öt percet. Én akkor azt az irodalmi háttérrel, amit számomra a bibliakutatásom, meg a Biblia-kiállítások jelentettek, jegyzetben odatettem. Már nem volt idő felolvasni, viszont amikor ez a kis beszéd nyomtatásban megjelent, oda tudtam ezt tenni jegyzetben.

Tervek

Az "Újlétei bibliás krónika" azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy mi lenne, ha ugyanilyen krónikás formában megjelentetnék egy-egy kötetet mind a nyolc

gyülekezetről, ahol szolgáltam. Előtanulmányok vannak, mert Miskolcon egy antológiában már részt vettem tanulmányokkal, és ez a Miskolccal kapcsolatos írásokkal együtt kitenne egy krónikát. Az ibrányi "őskommunista" szektának a történetét is megírtam már egy nagy tanulmányban, az rögtön belekerülhetne az ott született versekkel meg az ott született élményekkel együtt. Az igari gyülekezet kis krónikáját már elkészítettem, azt is ki lehetne egészíteni, a nánási felnövekedésről és szolgálatról is sok minden van már gépiratban, és a szüleim temetésekor elhangzott igehirdetések megvannak, azt is nagyon jó lenne krónikába szerkeszteni. Verseskötetem jelent meg az ötvenéves házassági évfordulónkra *Hála illata* címen, abból a kis kötetből lehetne a poétika részbe betenni néhány verset. Most ezzel foglalkozom, és amikor legutóbb a berekfürdői Bibliaiskolában voltam, készítettem is egy kis vázlatot a nyolc gyülekezetről, hogy ebbe a krónikába ez, abba meg amaz kerülhetne bele. Mind a nyolcnál ez lenne a cím, hogy bibliás krónika, és a fejezetek is ugyanígy: história, eklézsia, poétika.

A legfrissebb tervem pedig az, hogy mi lenne, hogyha a Biblia az irodalomban eddigi tanulmányait egy nagy kötetbe összegyűjteném, és ezzel tulajdonképpen a harmincéves kutatás egésze az asztalra kerülne. Az írókról való, az irodalmi munkásságukat feldolgozó interjú belekerülhetne ebbe a tanulmánykötetbe, vagy például a *Magvető* meg a *Fénysugarak a magyar irodalomban* tanulmányai átkerülnének ide, a beszélgetések átkerülnének ide, de nem mind, mert ami fedik egymást, ott lehetne mérlegelni és a teljesebbet tenni a nagy összefoglaló kötetbe.

A szálak így állnak össze. A mindenható Isten különböző ajándékokat ad, és abban, hogy ezeket az ajándékokat hogyan használjuk fel, Ő segít. És vádolhatnak azzal, hogy mit akarok én, hogy foglalkozok a teológiával, foglalkozok a tudományos kutatással, foglalkozok a szépirodalommal, de hát mindezt így kaptam, és ajándékként fogadom el, tehát amíg adatik rá lehetőség, addig csinálom. Egyébként hadd mondjam meg, hogy ez a beszélgetés az én számomra egy nagy számadás is, amiben – sőt az egész munkámban is – Isten vezetett. Soli Deo Gloria!

Jegyzetek

Dr. Ötvös László megjegyzése a jegyzetekhez.

Az interjú szövegét a részletes jegyzetek nagyban segítik. A teljes anyag felhasználásánál ez a körülmény előnyt jelent, ezért az interjúalany köszönetet mond a szerkesztőnek. Az interjúszöveg és a jegyzetanyag viszonyáról szólva megállapítható, és a figyelmes olvasó észre is veszi, hogy néhány helyen a szöveg és a jegyzet között árnyalatnyi különbség van. Ez megengedhető, hiszen más az interjúszövegnek és más a jegyzeteknek a szerzője, tehát kérjük az olvasók és felhasználók megértését és a felhasználásnál ennek figyelembevételét. Van olyan eset is, amikor más megközelítést alkalmaz az interjúalany, és mást a jegyzetkészítő. Ilyennek minősíthető a 84. jegyzet. Itt a szövegíró tudomásul veszi, hogy a kunmadarasi antiszemita megmozdulásnak kétféle megítélése, értékelése található a Károli Gáspár Református Egyetem tudásbázisnak szánt munkájában. Természetesen az interjúalany fenntartja saját véleményét, és az olvasók, kutatók döntésére bízta a két nézet közti választást.

---

¹ **Bocskay (Bocskai) István** (1557-1606), Erdély fejedelme, a magyar reformáció jelentős alakja nevét a korabeli és a későbbi források mindkét írásmód szerint említik.

² **cséplőgépes garnitúra:** a gőzgépből, a dobból (cséplő) és a bódéból állt, amiben a szerszámok, kenőolajak, a nagyszíj, a hévér voltak, de volt benne egy heverő is, ahol a gépész vagy az éjjeliőr aludt. Volt még egy mázsa súlyokkal, fecskendő és egy vízholdó lajtoskocsi, hogy elegendő vizet biztosítson a gőzkazánhoz. (Forrás: Hagyományos paraszti gazdálkodás Sátán (Kovács József gyűjtése, Sáta, 1974); http://www.sata.hu/historia/hagyomanyos_paszti_gazdalkodas.htm)

³ Az első osztályú (nagy) vitézségi érmet II. József alapította 1789-ben arany és ezüst fokozattal, a második osztályú (kis) ezüst vitézségi érmet Ferenc József alapította 1848-ban. (Forrás: [http://rendjel.myhunet.com/hu/A-kiemezestol-az-I.-vilagaboru-vegeig-\(1867-1918\)/Vitezsegi-erem/](http://rendjel.myhunet.com/hu/A-kiemezestol-az-I.-vilagaboru-vegeig-(1867-1918)/Vitezsegi-erem/))

⁴ Annak ellenére, hogy az 1920-ban alapított Vitézi Rend szervezeti kiépítése a húszas évek végére lényegében megtörtént, az intézmény működését biztosító törvényi, rendeleti szabályozás hézagainak megszüntetése átnyúlt a harmincas évekre. A Vitézi Rendre vonatkozó rendeleti szabályozást a vitézi telekről szóló, a Vitézi Rend törvényes alapjait lerakó 6.650/1920. M.E. számú rendelet 12. §-a tette lehetővé

Horthynak a Vitézi Rend létrehozásával az volt a célja, hogy egy rendszerhű kis- és középbirtokos tulajdonosi réteg alapjait lerakva növelje saját társadalmi bázisát. A megcélzott legitimációs bázis szempontjából rendkívül árulkodó a vitézi cím elnyertek társadalmi megoszlása. 1930-ban ez így alakult: hivatásos katona: 35,96%, tisztviselő: 51,45%, iparos: 1,18%, kereskedő: 2,25%, gazda: 6, 16%. (In: *A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931.*) A Vitézi Rend azért sem tudott e célnak megfelelni, mert nem sikerült minden vitézt telekadományban részesíteni. A Vitézi Rend eredeti koncepciójától eltérően a húszas években nem sikerült megoldani a felavatott vitézek telekkel való ellátását, 1930 végére csak 31%-uk rendelkezett vitézi telekkel. A vitézi cím így nem járt automatikusan vitézi telek adományozásával, hanem csak az arra való jogosultságot jelentette. A felajánlásból származó ingyenes vitézi telkek alacsony száma miatt a rendnek be kellett kapcsolódnia a korszak földbirtokrendezésébe. Az ily módon juttatott telkek azonban nem ingyenes, hanem járadéktelek voltak, s így csak nagy erőfeszítések árán lehetett belőlük gyümölcsöző kisbirtokokat létrehozni. Ebből kifolyólag a kormányzat pozitív diszkriminációja ellenére a vitézek nem váltak a vidéki földműves társadalom meghatározó elemeivé. A vitézi telekrendszer ellentmondásossága abban állt, hogy bár az akkori magyar földbirtokrendszert meghatározó törpe- és nagybirtokokkal szemben életképes kisbirtokrendszer létrehozását kívánta megvalósítani, a vitézi telkeket meghatározó hitbizományi jelleg, a megterhelési és elidegenítési tilalom egyfajta feudális

---

eredetű földbirtoklási módot elevenített fel. (Forrás: Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 113. évf. (2000.), 1. szám)

⁵ **Szovjet-finn háború** (Téli háború): Három hónappal a II. világháború kitörését követően a Szovjetunió megtámadta Finnországot, miután Sztálin parancsára 1939. november 26-án a leningrádi katonai körzet rendezett egy átlátszó provokációt: a saját területét vette tűz alá a finn határtól 800 méterre. A Népszövetség illegálisnak minősítette a szovjet támadást, és 1939. december 14-én kizárta a Szovjetuniót soraiból. A konfliktust az 1940. március 13-án aláírt moszkvai békeszerződés zárta le, amellyel Finnország elveszítette Karéliát, a Hanko- és a Ribacsij-félszigetet. (Forrás: Ruprecht Antal: Magyar önkéntesek a Téli háborúban. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2003.)

⁶ **Független Kisgazdapárt**: előzménye a Nagyatádi Szabó István által 1909-ben alapított Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt volt, amely 1920-ban - Országos Kisgazda- és Földműves Párt (röviden Gazdapárt) néven újjáalakulva – abszolút többséget szerzett a Nemzetgyűlésben, majd 1922-ben Keresztény-Keresztény Földműves-, Kisgazda- és Polgári Párt néven egyesült Bethlen István pártjával. Ismertebb neve Egységes Párt lett, elnöke névlegesen Nagyatádi volt, de őt később lemondatták, és nemsokára a korábbi Gazdapárt tagsága elvesztette saját arculatát. A Bethlen politikáját már kevésbé illetve nem támogató kisgazdák az évtized végére új pártot kívántak létrehozni, és 1930-ban Békésen megalakult az – immár ellenzéki - Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, mely ugyanabban az évben egyesült az Agrárpárttal, és így jött létre a Független Kisgazda Földműves és Polgári Polgárpárt (ismertebb nevén Független Kisgazdapárt). A pártot a német megszállást követően feloszlatták, de a háború befejezése után újjáalakult.

Az 1945-ös választásokat a Független Kisgazdapárt elsöprő többséggel nyerte a szavazatok 57,03%-ának megszerzésével. Ennek ellenére – szovjet nyomásra – koalícióra kellett lépniük a Magyar Kommunista Párttal, valamint a Szociáldemokrata Párttal és a Nemzeti Parasztpárttal. A miniszterelnök Tildy Zoltán lett, de a stratégiai fontosságú tárcákat, így a belügyi- és a pénzügyi tárcát a kommunisták kapták meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság által támogatott MKP eredményesen alkalmazhatta az ún. „szalámitaktikát” a Független Kisgazdapárttal szemben, melyet az „oszd meg és uralkodj” elve alapján, valamint a fasiszta kollaboráció vádjával szeletelt fel. Minden igyekezet dacára azonban az 1947-es „kékcédulás választások” során még egy megcsonkított, vezéreitől megfosztott, csalással elnyomott Kisgazdapárt is helytállt az MKP által „összekovácsolt” Baloldali Blokk ellenében, és olyan eredményt ért el, melynek következtében nem lehetett kizárni a kormányzásból. Ennek azonban 1947 során már nem volt gyakorlati jelentősége. Dinnyés Lajos személyében ugyan a Kisgazdapárt újabb miniszterelnököt adott az országnak, a politikus azonban éppúgy a kommunisták bábjának bizonyult, mint az 1948 során eltüntetett Tildy, majd a Dinnyés helyére kerülő Dobi István. A Rákosi-diktatúra felé haladó országban – a többi párttal együtt – 1949-ben a kisgazdák is belekényszerültek a Nemzeti Függetlenségi Népfrontba, vagyis a politikai szervezet egyszerűen megszűnt létezni. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1930_oktober_12_megalakul_a_fuggetlen_kisgazdapart/)

⁷ A Nemzeti Parasztpártot 1939-ben alapították Péter-Pál napkor Makónál, a Maroson, egy homokszállító dereglyén, mivel a rendőrség nem engedélyezte az alakuló ülés megtartását a városban. Alapítói népi írók és paraszt-politikusok voltak, bázisa hagyományosan az ország keleti részében volt, főleg az Alföld szegényparasztjai. Alapításában fontos szerepet vittek a Márciusi Fronthoz tartozó nagybirtokellenes népi írók. Vezetői közt ott volt Illyés Gyula, de az irányítók között volt Németh László és Bibó István is. A párt balszárnya együttműködött az illegális kommunista párttal, baloldali vezetői részt vettek az antifasiszta egységfront létrehozását célzó törekvésekben. A párt alapítója és tagja lett az 1944 májusában alakult Magyar Frontnak a Független Kisgazda Párttal, a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal és a Békepárttal együtt. 1944 decemberében az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a kulcsfontosságú belügyi posztot a kommunistákhoz húzó parasztpárti politikus, Erdei Ferenc kapta. Az 1945-ös választásokon a Parasztpárt a negyedik legnagyobb párt lett (a kisgazdák, a kommunisták és a szociáldemokraták után), 23 képviselőt küldhetett a nemzetgyűlésbe, és egy miniszteri posztot kapott Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében. A párt két egymástól markánsan elkülönülő szárnya közül Erdei Ferenc és Darvas József köre – amely az agrárszocialista hagyományokat ápoló parasztkra és a népi kollégistákra támaszkodott – a kisgazdák helyett inkább a munkáspártokhoz való közeledést támogatta, a pártot támogató fővárosiak és értelmiségiek közt népszerű

Kovács Imre inkább jobbra néző, önálló politikára törekedett, Veres Péter pedig a két csoport közt egyensúlyozott. 1949-től a Nemzeti Parasztpárt több más párthoz hasonlóan beszüntette tevékenységét, bár hivatalosan nem szűnt meg. Az 1956-os forradalom idején Petőfi Párt néven alakult újjá – Bibó István és Farkas Ferenc miniszter lett Nagy Imre egyetlen napig működő kormányában –, de a Kádár-rezsim újra felszámolta a pártot. (Forrás: Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski Kiadó, Budapest, 1989.)

⁸ **Szikszai György: Keresztyéni tanítások és imádságok.** A legnépszerűbb, legrégebben használt magyar nyelvű református imakönyv. Az első kiadás Pozsonyban jelent meg 1785-ben. Azóta minden két-három évben újra kiadták. Cseh nyelven négyszer látott napvilágot. Ravasz László szerint: "a Biblia és a zsoltáros könyv után a magyar nép lelki épülésének legfőbb forrása volt, s igazán kálvinista helyeken az még ma is." Mindmáig kapható és sok református keresztyén családban megtalálható régebbi vagy újabb kiadásban. Gyakran csak az: „Az öreg Szikszai” néven emlegetik. Szikszai György szándéka szerint egyszerű embereknek írta imádságait: "eltávoztattam minden homályosító és szót szaporító ékeskedéseket", — olvashatjuk az előszóban. Elgondolkozva teszi fel a kérdést dr. Nagy Géza Kolozsvárt 1931-ben kiadott művében: "Mi van Szikszaiiban, hogy most is az eleven, üde közvetlenség erejével hat híveire, mi lehet az oka, hogy egyszerű földműves és tudós püspök, boldog és szenvedő, öreg és ifjú ember úgy olvassa őt, mintha egyedül neki írt volna. Egy könyvet ismerünk még, ami ilyen hatású, és ez a Biblia". (Forrás: Tóth Ferenc: A jó öreg Szikszai; http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/pages/015/002_toth_ferenc.htm)

⁹ **szuszék:** fejszével hasított deszkából ácsolt láda. Elsősorban Európában terjedt el, eredetileg mint ruhás láda és koporsó, majd az i.sz. 1. század tájától gabonátárolásra is használták. A magyarok valószínűleg szláv közvetítéssel ismerték meg a honfoglalás után. Eredeti magyar neve, mely népi használatban máig megmaradt, a szekrény (szókröny, szekriny stb.), a latin scrinium származéka. A rendszerint dísztelen, általában nagyméretű gabona- és lisztartó, ill. a másodlagosan erre alkalmazott ácsolt láda neve Észak- és Kelet-Magyarországon szuszék. A magyar parasztságnál az ácsolt láda a 14. századra országosan elterjedt, vásárokon is árusították s ekkorra már helyi változatok is kialakultak. A 14–16. századból eredeti példányai is maradtak fenn erdélyi falusi templomerdőkben (templomi ládák), részben vésett, geometrikus s részben hivatásos festőktől származó figurális és indás ornamentikával. A háziipari készítőfaluk fenntartották a vésett díszítést. A mértánias díszítőelemek közt növényi motívum csak későn, főként a 19. sz. második felében jelentkezik, egyes központok állandó motívumkészletében megőrződött viszont az emberábrázolás az ornamentikának megfelelő sematizálásban. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁰ **tüzesgép, magánjáró:** gőzgéppel hajtott cséplőgép. A Az első kézi cséplőgép neve a népi szóhasználatban cséphadaró volt. Felülről etették, egy ember hajtotta, speciális kétkerekű taligán húzták a cséplés helyére. Napi teljesítménye körülbelül 5 mázsa volt. Az állati erővel hajtott cséplőgép neve lovasgép volt. Ez két fő részből tevődött össze. Egyik része a hajtóerőt szolgáltató járgány volt, melyet két ló húzott körbe-körbe haladva. A járgányról a hajtóerőt egy kb. három méter hosszú kardánrúd segítségével vitték át a cséplőszerkezet hajtására. Napi teljesítménye 30-35 mázsa lehetett. Az első gőzlokomobilos cséplőgépet 1852-ben hozták Magyarországra, és az 1920-as években a cséplőgép meghajtása már országszerte gőzgéppel (lokomobil, tüzesgép) történt. A tüzesgép a vízből gőzt fejlesztett, és ezt az erőt használták fel a cséplőgép meghajtására. Szalmatüzelésre vagy szilárd tüzelőanyag-fa, szén- tüzelésére lehetett beállítva. A Hoffher-Schranz féle lokomobilok kerekre szerelt, de nem magánjáró, hanem rögzített lokomobilok voltak, mozgásukat, helyváltoztatásukat ökrökkel vagy lovakkal végezték. A Fowler-gőzgép és a Kemnáj cég által gyártott lokomobilok már magánjáró gépek voltak. A tüzesgép két fő részből állt: egyik a kazán másik a dob vagy cséplőgép. Ehhez a két fő részhez még a szalmahordó rudak tartoztak. A cséplőgépek felszereléséhez a lajt, vízfordó vedrek, pelyva és törekhúzó gereblyék, törekhordó saroglyák, mázsa, gépi szerszámok, kulcsok tartoztak hozzá. A cséplőmunkások vasvillát vagy favillát vittek magukkal. A cséplőgép elhelyezésének és a cséplés színhelyére való vitelének a neve húzás volt. Általában 6-8 ló húzta, de 4-6 ökör is elbirt vele. A traktor segítségével hajtott cséplőgépet a tulajdonos traktorral húzatta. A cséplőgép napi teljesítménye 70 mázsa körül volt, ami függött a gép nagyságától, üzemi állapotától és a búza minőségétől. (Források: <http://www.erdofule.ro/index.php/2011/04/09/cseples-erdovideken-az-1920-as-es-1930-as-evekben/>; Hagyományos paraszti gazdálkodás Sátán (Kovács József gyűjtése, Sata, 1974); http://www.sata.hu/historia/hagyomanyos_paraszti_gazdalkodas.htm)

---

¹¹ **arató társaság, aratóbanda:** aratómunkások csoportja, amely az aratógazda vezetésével közösen dolgozik és keres. A 17. sz. második felétől folyamatosan vannak adataink az aratóbandák tevékenységéről. Ezek kezdetben családi, rokoni, baráti szervezésben, később az aratógazda vezetése alatt dolgozó csoportok voltak, amelyek helyben vagy távolabbi területeken vállalták a szemes gabona levágását. Az I. világháború előtt nemcsak a helybeli szegényparasztság vállalt aratást, de a mostohább éghajlatú, szegényebb földű falvak lakosságának szinte mindegyik rétege küldött családjából legalább egy-két személyt a búzatermő területekre. Nemcsak az uradalmak és nagygazdák, de a 15–30 holdas gazdák is megegyeztek évről évre ugyanazokkal az aratóbandákkal. A régi sarlós aratóbandában 4–5, illetve 6–8 nő vágta a gabonát, és 1–2 férfi kötözte össze a kévüket; az utóbbiak kapták a teljes részt. Az új, termelékenyebb kaszás (és kévész) aratás tette általánossá a munkapárt: 1 arató (kaszás) férfira többnyire 1 marokverő (marokszedő) nő vagy serdülőkorú esett, hajszásabb munkamenetben 2 is. Az aratóbanda leggyakoribb létszáma 6 fő, de a terület nagyságától és egyéb körülményektől függően 8–10 vagy akár 16–24 fő is beállhatott egyszerre. Egy munkapárra naponként 1 kataszteri holdat számítottak, nyári időben egy-egy pár 9–14 kataszteri hold gabonát takarított be. Az aratóbandában a kaszások kor vagy munkabírás szerinti sorrendben álltak be a gabonátlába (elől az első kaszás vagy részes) s követték egymást párhuzamos rendet vágva. Munkapár esetén a kaszás férfi arat, a marokszedő nő kévébe köt és keresztbe is rak. Míg egy aratóbandán belül minden kaszás szinte másodpercre ugyanazt a munkát végzi, a marokszedők egymás között munkamegosztással is élhetnek.

Helyenként szokásos volt az aratóbandák élelmezése, másutt komenciót, vagyis élelemjárandóságot kaptak, vagy saját kosztjukon dolgoztak. Az aratóbanda általában közösen étkezett, ill. párosan vagy kisebb csoportokban főztek. Az aratók jó időben, rövid ideig tartó munkán semmiféle hajlékot nem készítettek: otthonukhoz közel esetleg hazajártak aludni, de inkább a kereszt, asztal, kazal tövében háltak szalmán a szabad ég alatt. Hűvös, szeles, esős időben húzódtak csak csűrbe, pajtába, istállóba stb. Attól függően, hogy ugyanott cséplést vállaltak-e vagy csak aratásra szegődtek, kapták meg munkájuk végeztével a terményrészt csépeletlen gabonából vagy kicsépelve. Az egész rész a századforduló átlagában az egyénekre számított betakarított mennyiség tizede, tizenketted része volt. A kereslet-kínálat alakulásának megfelelően a gazdák az aratási munka lehetőségét sokféle mellékmunkával terhelhették meg. Az esetleges mellékmunkákért (attól függően, kinek az alkalmazásában, milyen munkamegosztással és élelemmel vagy a nélkül végezték a munkát) 1/2; 2/3 vagy 3/4 rész járt. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹² **aratógazda:** az aratómunkások csoportjának állandó vezetője. Egyéb nevei: bandagazda, csapatgazda, kepésgazda, öreggazda, elsőrészes gazda. Személyét már a 17–18. századi források is megemlítik, de bővebben csak a 19. századtól tudunk róla. Önálló munka- és jogköre valószínűleg a kaszás aratással terjedt el, az első kaszás (vagy részes) személye nőtt ki aratógazdává. A jó munkás hírében álló, ismert és megbízható aratógazda szedte össze a csapatot, tárgyalta és társai nevében is szerződött a munkaadóval (gazdával). Ő vezette a munkát, felelős volt annak szerződés szerinti teljesítéséért, és vette át, mérte ki az aratórészt, napszámot stb. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹³ **rudas:** közepes méretű mezei szénaboglya vagy gabonacsomó, amelyet két személy két rúdon elvihet. A Tarna–Tisza vonaltól keletre a történeti Erdély határáig elterjedt a rudas terminus fenti jelentése. 10–12 rudas tett ki egy „kocsisboglyát”. A rudas vagy „rudas boglya” a 17. sz. elejétől adatolható. A szó maga a rudas szállításhoz használt eszköz nevének, az ismeretlen eredetű „rúd” szónak a származéka. (Forrás: Magyar Néprajzi lexikon)

¹⁴ **aratókoszorú:** rendszerint az aratás utolsó vagy utolsó előtti napján fonják az aratók búzakaralásból. Formája különböző: csigaszerű, korona vagy koszorú alakú. A nagyobb koszorút általában vesszővázra fonják. Virágokkal, különböző színű szalagokkal díszítik. Az aratókoszorú elkészítése rendszerint a marokszedő feladata, a kaszás csak a kalászkok válogatásában és a vagdálásban segít. Aratás után a kész aratókoszorúval az aratók ünnepi ruhában vonultak be a gazda portájára, az aratókoszorút kézben, rúdon vagy fejre helyezve vitték. A gazda megköszöni az aratókoszorút, és áldomást isznak, gyakran étellel is megvendégelik az aratókat. Az

---

aratókoszorút általában az első házban (a tisztaszobában) a mestergerendára akasztják, az asztal fölé. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁵ **Tedej** 1310-ben nyer először említést egy birtokosztzkodási perben, nevét Tegey-nek írva. A falu a Gutkeled család birtokába tartozott. A tatárjárás idején osztozott az elpusztult Nánás sorsában. A következőkben keveset tudunk róla. A Debreceni Református Kollégium múzeumában egy 1631-ben Debreceni Miklós ötvös által készített úrvacsora-poharat őriznek, ami a tedeji református egyház tulajdona volt. A falu ekkor még állott, pusztulása az elkövetkező esztendőkből történhetett. A néphit szerint Tedej iratait a falu harangjába tették bele és ásták el a közelben. Megtalálása sajnos még várat magára. A falu romjait a tedeji templomdomb őrzi. Tetején 1999-ben emlékkereszt került felállításra. A mai Tedej a templomdombtól észak-keletre fekszik. A néhány száz fős településnek leginkább az itt lévő Állami Gazdaság biztosít megélhetést. (Forrás: http://www.fejedelmekutja.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=43:hajdunanas-epített-es-termeszeti-oeroeksegei&catid=3:epített-es-termeszeti-oeroekseg-szekcio&Itemid=6)

¹⁶ **Világifjúsági Találkozó (VIT):** A hidegháború évei alatt a Szovjetunió köré szerveződő „demokratikus békefront-mozgalom” része volt a DIVSZ (Demokratikus Ifjúsági Világszövetség) által két évente megrendezett fesztivál, ahol a világ ifjúsága „kifejezhette békevágyát”. Az első, sportünnepélyekkel, kulturális és politikai rendezvényekkel tarkított találkozót 1947-ben tartották Prágában. 1949 nyarán Budapest lett a színhelye a második Világifjúsági Találkozónak. (Forrás: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=6369>)

¹⁷ **Lónyay utcai Református Gimnázium és Kollégium.** A gimnázium 1859-ben Török Pálnak, a pesti református egyház akkori főesperesének kezdeményezésére alakult az Egyháztanács jóváhagyásával és Gönczy Pál segítségével, aki a gimnázium megalakulása érdekében felajánlotta saját magániskoláját. A gimnáziumot 1952-ben államosították. Hosszú várákozás után az 1993/94-es tanévben indulhatott újra a Lónyay utcai Református Gimnázium. (Forrás: http://www.lonyayrefi.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=1)

¹⁸ **Varga Zsigmond József** (1918-1997): teológus, klasszika-filológus. 1953-1978 között a Debreceni Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékének professzora, 1958-tól 1962-ig és az 1973/74-es tanévben dékán, az 1974/75-ös tanévben a Teológiai Akadémia prodékánja volt. Jelentős műve az Újszövetségi görög-magyar szótár; Kálvin Kiadó, 1996. (Forrás: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=7>)

¹⁹ **Makkai Sándor** (1890-1951): református püspök, teológiai tanár, író. A kolozsvári Református Teológián és egyidejűleg a Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán folytatta felsőfokú tanulmányait. A teológián Ravasz László, az egyetemen Böhm Károly filozófus volt rá hatással. A filozófia doktora (1912). Kolozsvárt vallás tanár (1912-15), a mezősegyesi Vajdakamaráson lelkész (1915-17); előbb Sárospatakon, 1918-tól Kolozsvárt teológiai tanár. A Magyarországra távozó Ravasz László helyébe püspökhelyettes főjegyzővé (1922), majd az Erdélyi Református Egyház püspökévé (1926) választották. Az Erdélyi Helikon, Hítel munkatársa, protestáns egyházi folyóiratok (1915-től a budapesti Az Út, 1921-től 1925-ig a Református Szemle) szerkesztője. Mint bukaresti szenátor az erdélyi magyarság politikai jogainak védelmezője, de 1936-ban lemondott püspöki hivataláról, elhagyta Romániát és Debrecenben lett egyetemi tanár. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

²⁰ **Irlanda Dezső** (1928-2013): tanár. A debreceni Református Kollégiumban érettségizett, majd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett kémia-fizika szakos középiskolai tanári diplomát 1955-ben. Pályája elsősorban az egri Gárdonyi Géza Gimnáziumhoz kötődött, ahol 1962-től 1995-ig tanított. Részt vett az egri Tanárképző Főiskola Kémia Tanszékének, és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Kémia Tanszék csoportjának oktatómunkájában is. 1963-ban - az országban másodikként - aktív közreműködésével alakították ki a Gárdonyi Géza Gimnáziumban a kémia tagozatot. Az 1980-as évek közepén az ő javaslatára dolgozták ki a Hevesy György Országos Kémiaversenyt a 7. és 8. osztályos általános iskolások számára, amelyet

---

azóta is minden évben megrendeznek, és amelyre mindig szeretettel hívták, még nyugdíjas korában is. Az 1990-es évek elején szintén az ő javaslatára hozták létre a Szent-Györgyi Albert emlékérmét, amellyel minden évben a kémiai diákolimpián jól szereplő tanulókat és tanáraikat díjazták. 1991-ben volt gimnáziumi osztálytársaival létrehozta egy alapítványt a határon túl élő magyar gyerekek taníttatásának segítésére "Tanítványok a Diákokért Alapítvány" néven. 2004-ben, felesége emlékére létrehozta az "Irlanda Dezsőné Alapítványt", amely minden évben a természettudományok terén kiemelkedő eredményt elért egri diákokat jutalmazza. Tagja volt a Magyar Kémikusok Egyesületének és a TIT Kémiai Választmányának. (Forrás: <http://www.ratztanarudij.hu/dijazottak.html?detail=42>)

²¹ **Fekete Szűcs Gyula** (sz. 1931): orgonista-lelképásztor. Teológiai tanulmányait a Debreceni Teológiai Akadémián végezte. A Debrecen Mester utcai egyházközség éléről koholt vádakkal 1958-ban elűzött Berényi József melletti kiállása miatt eltávolították a lelképásztori szolgálatból. 1964-től a debreceni MÁV Filharmonikus Zenekar tagja volt. Nyugdíjba vonulása óta református lelkészként és orgonistaként működik a Debrecen Kossuth utcai Református Gyülekezetben. (Források: <http://www.srta.hu/lap/visszajaro/hir/mutat/381/>, <http://www.verestemplom.hu/magunkrol/szolgaltatevok/>)

²² **Nagy Antal Mihály** (sz. 1930.) a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Missziói és Vallástörténeti tanszékének nyugalmazott tanszékvezető professzora

²³ **Pákozdy László Márton** (1910-1993): teológiai tanár, a nyelvtudományok doktora. Teológiai tanulmányait Debrecenben, Halléban és Utrechtben végezte. Debrecenben, majd Budapesten több mint négy évtizeden át tanított bibliai teológiát és vallástörténetet. Doktori értekezését ösztövétségi vallástörténetből írta. Témaválasztása — a zsidó népnek a babiloni fogságban prófétáló Deuteroézsaías és az általa meghirdetett üdvpróféciaiák — az éledő nemzetiszocializmus korában veszélyes tanúságtételnek számított. A kor viszonyaira jellemző, hogy mire dolgozatát elkészítette, már nem kaphatott útlevelet Hollandiába. Az 1940-ben náci megszállás alá került Utrecht egyeteme helyett ezért itthon doktorált 1942-ben – értekezését a debreceni kar summa cum laude minősítéssel értékelte, és még ugyanebben az évben ki is adta. A mű rangját és európai elismertségét jelzi, hogy az egyik legnagyobb XX. századi biblikus szaktekintély, Otto Eissfeldt írt róla részletes recenziót a Zürichben kiadott Theologische Literaturzeitung hasábjain. A háború után a tanítás mellett a bibliafordításban kamatoztatta elmélyült ismereteit. 1949-től a Debreceni Református Teológiai Akadémia vallástörténet tanszékének vezetője volt. 16 év alatt készült el bibliafordítása. Létrehozta a Pesti Teológiai Akadémia Török Pál Szemináriumi Könyvtárát is. (Forrás: In memoriam Pákozdy László Márton, <http://www.hodmezovasarhely.hu/cikkek/emlekunpseg-pakozdy-laszlo-marton-szulesenek-100.-evfordulojan-5194>)

²⁴ **Erdős Károly** (1887-1971): teológiai tanár. Debrecenben tanult, 1908-ban köztanító, 1909-ben kollégiumi senior. 1911-től Berlinben, Cambridge-ben, majd Zürichben tanult két éven át. Hazatérve rövid nagybányai, majd debreceni segédlelkézi szolgálat után, 1913-ban a Kollégium docense, később az egyháztörténeti tanszék tanára lett. 1914-1918 között az akkor felállított lelkészképző intézet docense, majd 1929-ig tanára volt. 1913 elején teológia magántanári képesítést szerzett Debrecenben, 1914 tavaszán a bécsi egyetemen teológia licenciátust, majd 1919-ben doktori fokozatot szerzett. 1927-ben a debreceni tudományegyetem magántanára lett. 1950-1954 között az újonnan szervezett Református Teológiai Akadémia újszövétségi tanszékének tanára. Kiterjedt irodalmi munkásságot folytatott. Szerkesztette a debreceni hittanszaki önképző társulat Közlönyét (1909-1910), a Debreceni Protestáns Lapot (1926-1925), majd a Lelkészegyesületet (1926-1935). (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²⁵ **Tóth Endre** (1899-1970): teológiai tanár. 1918-ban érettségizett a Pápai Református Gimnáziumban, majd szintén Pápan végezte el a Teológia Akadémiát. 1920-1923 között ösztöndíjasként Utrechtben folytatott teológiai tanulmányokat. Már diákként is élénken részt vett a keresztyén diákmozgalmakban: a MEKDSZ-ben és a Soli

---

Deo Gloria (SDG) Szövetségben, valamint később a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) munkájában is. 1923-tól egy évig hitoktató volt Kaposváron, majd 1924-től előbb óraadó tanár, majd – doktori címe megszerzése után – magántanár a Pápai Teológiai Akadémia Egyháztörténet Tanszékén. Az egyháztörténet rendes tanáraként 1927-től 1947-ig működött Pápán, 1930-1935 között a Teológiai Akadémia igazgatója volt. Oktatói munkája mellett 1927-től 1945-ig levéltáros volt a pápai Püspöki Könyvtárban. 1950-től nyugdíjba vonulásáig a Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténet Tanszékén tanított, 1950-1958 között a Teológiai Akadémia dékánja volt. 1935-1942 között a Dunántúli Református Egyházkerületben a missziói ügyek előadója. 1939-ben Pápán presbiternek, a pápai egyházmegyében tanácsbírának választották, majd lelkészi aljegyző, zsinati póttag és 1943-ban egyházkerületi főjegyző lett. (Forrás: Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor*; doktori disszertáció, Vásárosnamény, 1996.)

²⁶ **Pákozdy Ferenc** (1904-1972): költő, műfordító, író. A hódmezővásárhelyi gimnázium elvégzése után orvosi egyetemre is járt, majd jog- és államtudományi doktorátust szerzett. 1928-tól a hódmezővásárhelyi lapoknál dolgozott, majd az Új Magyarország vásárhelyi munkatársa lett. Költői pályája a Nyugat nagy költőinek hatása alatt indult, amit később egyrészt a népi írók iránt érzett rokonszenve, másrészt Szabó Lőrincre tekintő lírai formálása színezt és alakított. "Mint író – mondja önéletrajzi írásában –, lélekben is, magatartásban is mindig azzal a csoporttal tartottam a rokonságot, amelynek Illyés, Szabó Pál és Veres Péter voltak a legnevesebb alakjai". A *Tisza sirálya* (1927) című kötetét követő *Förgetegben* (1943) bátor társadalombírálat és pacifizmusa a hivatalos hatalom figyelmét is felkeltette: gyűjteményét elkobozták és a szerzőt perbe fogták. Az ötvenes évek elejétől csak műfordításai jelentek meg. 1952-ben Debrecenbe költözött, az Egyetemi Könyvtár tudományos munkatársaként és könyvtárosként dolgozott nyugállományba vonulásáig. Utolsó kötetét, válogatott verseinek gyűjteményét *Esthajnal* címen adta ki 1968-ban. Jelentős volt műfordító tevékenysége. 1943-ban adta ki Shakespeare szonettjeinek fordítását, s a kritikák szinte egyhangú méltánylással fogadták teljesítményét, melyet Szabó Lőrinc is maradandónak nevezett. Lefordította *A vihar* című Shakespeare tragédiát, és az ötvenes években a többi között Heine, Puskin és Brecht alkotásait ültette át magas művészi színvonalon magyarra. (Forrás: A magyar irodalom története, Budapest, Akadémia Kiadó 1981-1990)

²⁷ **Benke György** (sz. 1931.): református lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia ny. tanszékvezető tanára, ny. teológiai dékán, püspök helyettes. A Sárospataki Református Főgimnázium elvégzése után teológiai tanulmányait az 1950/51. tanévben a Sárospataki Református Teológiai Akadémián kezdte, majd ennek bezárása után 1951-56 között a Debreceni Református Teológiai Akadémián fejezte be. 1956-57 között a Glasgow-i Egyetem Teológiai Fakultásán tanult, majd 1964-ig Sárospatakon volt püspöki titkár. 1964-74 között Sajón, majd 1983-ig Mezőkövesden volt lelképásztor. 1983-tól 1986-ig a Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtárának igazgatója, 1986-96 között a Miskolc, Tetemvári Református Egyházközség (Deszka-templom) lelképásztora, 1990-től 1996-g a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspök helyettese volt. (Forrás: Fazekas Csaba: *Nyolc évtized a miskolci református egyház történetéből (1918-1998)*, *Miskolci Kálvin Szövetség*, Miskolc, 1999.)

²⁸ **Barmeni Teológiai Nyilatkozat**: Németországban Hitler uralomra jutása után azok az evangélikus, református és uniót egyházakhoz tartozó keresztyének, akik nem akartak szabad folyást engedni a nemzetiszocialista eszmék térhódításának az egyházban szervezkedésüket Hitvalló Egyháznak ("Bekennende Kirche") nevezték. 1934. május 29-31. között Wuppertal város Barmen nevű kerületének református templomában hitvalló zsinatra gyűltek össze egész Németország 18 tartományi egyházából 138-an, akik úgy érezték, hogy az egyház egyes vezetői a hitvallásokat nem védik, hanem megszegik. Az állásából felfüggesztett evangélikus lelkész, Hans Asmussen előterjesztett egy közös nyilatkozatot, melyet a három felekezet – evangélikus, református, uniót – képviselői megtárgyaltak, és együttesen módosítottak. A Barmeni Teológiai Nyilatkozatot a küldöttek egyhangúan elfogadták. (Forrás: <http://www.evangelikus.hu/teologia>)

Részlet a Barmeni Teológiai Nyilatkozatból (Benczúr László fordításában):

„1. Jézus Krisztus a Szentírás róla szóló bizonyágtétele szerint Istennek az az egyetlen szava, akire hallgatni, akiben életünkben és halálunkban bízni kötelesek vagyunk.

---

2. Jézus Krisztusban Isten bűneink bocsánatát adja, de ugyanakkor hasonló komolysággal jelenti be általa nagy igényét egész életünkre. Általa a világ minden istentelen megkötöttségéből boldog felszabadulásra jutunk, arra, hogy szabadon és háládatosan szolgáljunk minden teremtményének.

3. A keresztyén egyház olyan testvérekből álló közösség, amelyben Jézus Krisztus az igében és a szentségekben jelenlevő Úrként cselekszik. Mint a kegyelemben részesült bűnösök egyházának az a feladata, hogy hitével is és engedelmisségével is, igehirdetésével is, de életformájával is a bűnös világban arról tegyen tanúbizonyságot, hogy egyedül Jézus Krisztus tulajdona az ő vigasztalásából és az ő irányítása szerint él, és akar is élni, várva az ő újra megjelenését. (Fekete Károly: A Barmeni Teológiai Nyilatkozat – Vezérfonal a dokumentum tanulmányozásához; cit. Dr. Reuss András, Evangélikus Naptár 2004)

²⁹ **Török István** (1904-1996): református teológus. A Pápai Református Kollégium, majd a Debreceni Tudományegyetem teológiai tanára, a Budapesti és a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás tiszteletbeli doktora, a Societas Ethika alapító tagjainak egyike, a Debrecen Árpád téri Református Egyházközség presbitere. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Teológiai Fakultásán végzett 1927-ben. 1927-1929 között a berlini, majd a münsteri és magdeburgi egyetemen mélyítette el ismereteit. Hazatérte után a pápai gimnáziumban pályázta meg és nyerte el a helyettes vallásstanári állást. Egy év múlva teológiai akadémiai óraadó, helyettes, 1932-től kezdve pedig nyilvános rendes tanár. Debrecenben benyújtott doktori értekezését – „Barth Károly teológiájának kezdetei” – 1932-ben summa cum laude fogadták el. 1941-től a Debreceni Tudományegyetem Etikai, majd a II. világháború után a Dogmatikai Tanszékét is vezette. Az 1956-os forradalom idején játszott szerepe és kritikai szelleme miatt 1957-58-ban tanulmányi szabadságot kapott, majd az etika előadásait másra bízta. Nyugdíjaztatására 1968-ban került sor. Hűséges tanítványai azonban rendszeresen látogatták, sőt a Tiszáninneni Református Egyházkerületben kialakítottak egy olyan kört, amelyik időről-időre meghívta, hogy aktuális kérdéseik megoldásában útmutatást kérjen és kapjon tőle – ezek voltak az ún. „fekete konferenciák” Két tankönyve, a *Dogmatika* és az *Etika* Amsterdamban jelent meg 1985-ben, ill. 1988-ban magyar nyelven. (Forrás: Barcza József: Dr. Török István emlékezete; *Confessio*, 1996/3.)

³⁰ **teológiai racionalizmus:** A protestáns egyházakban a felvilágosodás német–angol, vallási háttérű ágának megjelenése a teológiai racionalizmus kialakulását és elterjedését hozta magával. A 18. század második felétől lassan érvényesülő racionalista befolyást az 1840-es évektől a liberális teológia túlsúlyra jutása, rendszerszerűsége és gyakorlati megvalósításra való törekvése mélyítette el. Kritikai alapon kétségbe vonta a bibliai csodákat, vagy azokhoz természettudományos magyarázatokat fűzött. A hitvallásokat és a dogmákat, mint a fejlődés akadályozóit és a felekezeti bázisait, háttérbe szorította. Korszerűtlennek minősítette a bensőséges vallási szokásokat, érzelmesség ellenessége különösen a reformátusok körében eresztett mély gyökereket. Miközben a katolikus restauráció minden erővel és sikeresen igyekezett megszüntetni a felvilágosodás utóhatásait (jozefinizmus), a protestánsoknál éppen ellenkező előjelű folyamat bontakozott ki. A nyugat-európai egyetemek látogatásának – a hivatalos korlátozás miatt – 18. századi visszaesése után ismét nagy számmal tanultak Németországban protestáns lelkészjelöltek, és a kor szellemi érdeklődésének megfelelően ők is a filozófia felé fordultak, a század derekától elsősorban a romantikus morálteológiának hódoltak. (...)

Az egyházi élet érzelmi kiüresedését akarták megszüntetni a mindkét nagy protestáns egyházban a század utolsó negyedében angol, skót, német, svájci mintákra támaszkodó (...) megújulási mozgalmak („ébredés”, „belmisszió”). Ugyanakkor és ugyanezért a célért aktivizálódtak a hagyományos kegyesség képviselői is. A 20. század első felében a protestáns egyházak szellemi élete a korábbihoz képest még változatosabb és rétegezettebb lett. Tovább élt a hanyatló liberális irány és az erősödő, polarizálódó belmisszió, s mindkettő ellen fellépett a reformátusok körében a holland mintájú történelmi kálvinizmus, mely Kálvin eredeti teológiai nézeteihez kívánt visszatérni. (Magyar néprajz nyolc kötetben (főszerk. Paládi-Kovács Attila), VII. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1988-2002.)

³¹ Az MKP irányítása alatt 1948. május 14-én kormánybizottságot hoztak létre a református egyházzal kötendő megállapodás szövegének kidolgozására. A tervezetet, melyet az MKP Politikai Bizottsága, Rákosi Mátyás elnöke alatt május 20-án elfogadott, május 22-én a kormánybizottság és a konventi bizottság együttes ülésen vitatta meg, és néhány nem túl jelentős módosítással a június 2-án és 3-án ülésező MRE Zsinati Tanácsa,

---

valamint a Zsinat június 14-15-i ülése elé terjesztette. Ez utóbbi – heves vita után végül is – elfogadni kényszerült a megállapodás szövegét. A Magyar Köztársaság és a MRE között 1948. október 7-én megkötött Egyezmény egészen 1990 márciusában történt felbontásáig szabályozta a református egyház életét.

A Egyezmény 7. pontja (e) értelmében a kormány hozzájárul ahhoz, hogy a „legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező református kollégiumok közül az alábbiak az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is egyházi iskolák maradjanak”. Ezek voltak a Sárospataki Gimnázium, Líceum és Tanítóképző; a Debreceni Kollégium Gimnázium, Líceum, Tanítóképző és a Dóczy Leánygimnázium, Líceum és Tanítónőképző; a pápai gimnázium; a budapesti Lónyai utcai Gimnázium és a Baár-Madas Leánygimnázium. Horváth János az ÁEH elnöke 1952. február 21-én arról értesítette Rákosi Mátyást, hogy a református és az evangélikus egyház vezetőivel megegyeztek abban, hogy „az 1952/53. tanévtől csak egy egyházi fiúgimnázium fog megindulni Debrecenben. (...) Az átadásra kerülő református és evangélikus fiú- és leánygimnáziumok, valamint a református tanárképző államosítását írásban kéri az egyházak az Állami Egyházügyi Hivaltaltól. Az államosításra felajánlott egyházi iskolákat épülettel és teljes felszereléssel együtt adják át...” Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa 1952. június 19-én kelt határozata alapján a gimnáziumok igazgatótanácsai döntést hoztak arról, hogy a debreceni gimnázium kivételével a négy – az Egyezményben biztosított - gimnáziumot felajánlják az államnak. Az Egyetemes Konvent elnöksége – a februári „megegyezés” alapján - 1952. június 28-án levélben fordult Horváth Jánoshoz. A levélben közlik, hogy a kormánynak átvételre felajánlják a négy egyházi gimnáziumot. Indoklásuk a következő: „Időszerűnek látjuk ugyanis azt, hogy a felajánlott gimnáziumok a Magyar Népköztársaság egységes nevelési rendszerébe betagozódnak, mert a gimnáziumoknak az egyház keretein belül való további fenntartása az egyház egyetemes érdekeit, valamint nevelőink és gyermekeink érdekeit nem szolgálná.”

Az 1950. évi 23. számú tvr. a hittudományi karokat az 1949/50. tanév végével leválasztotta az egyetemek szervezetéről és azok az illetékes egyházak kezébe kerültek. Így Debrecenben az 1950/51. tanévtől a Debreceni Református Teológiai Akadémia kezdte meg működését. A következő évben Kossa István ÁEH elnök az egyház egyik feladatául a teológiai akadémiák összevonását szabta. Az egyház részéről tárgyaló személyek elmondták, hogy nem tartják indokoltnak a négy teológia akadémia további fenntartását. Ezért az Egyetemes Konvent elnöksége intézkedett, hogy a Tiszáninneni Egyházkerület a sárospataki, a dunántúli pedig a pápai teológiai akadémián ne nyissa meg az 1951/52. tanévet. A feladatot teljesítve, az Egyetemes Konvent elnöksége 1951. július 25-én kiadta és elküldte a Tiszáninneni és a Dunántúli Egyházkerületi elnökséghez a két teológiai akadémia bezárásáról szóló konventi elnökségi iratát. A Dunántúli Egyházkerületi Tanács tizenhat nap múlva augusztus 10-én szomorúan, de elfogadta a konventi elnökség határozatát. Az egyházkerületi közgyűlés október 11-én tudomásul vette a döntést. Ezzel szemben a Tiszáninneni Egyházkerület 1951. október 15-i rendkívüli közgyűlése egyöntetűen elutasította a konventi elnökség határozatát. A részben Budapestre, részben Debrecenbe irányított hallgatók 1951. október 20-án visszamentek Sárospatakra és Pápára, követelték az akadémiák megnyitását, de próbálkozásaik eredménytelennek bizonyultak. Az egyházvezetőség az új zsinattal 1951. november 29-én megszavaztatta az 1951: I. egyházi tc.-t és meghozták a 104/1951. számú határozatot. Ezzel megszüntették a sárospataki és a pápai teológiai akadémiákat és két országos teológiai akadémia – a budapesti és a debreceni - felállításáról rendelkeztek. (Forrás: Erdős Kristóf: A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata; *Ring Magazin*, 2007. 05. 03.)

³² Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa 1951. július 4-én tartott gyűlése után július 25-i dátummal a Tiszáninneni Egyházkerület elnöksége levelet kapott arról, hogy a megfelelő színvonalú teológiai oktatás érdekében a „személyi és anyagi erőket” össze kell vonni, ezért kéri a kerületet, hogy a hamarosan induló iskolaévet már ne hirdesse meg, a teológusokat irányítsa Debrecenbe, illetve Budapestre. A sárospataki teológusok Debrecenbe vagy Budapestre mehettek. Javarészüik (59-en) Debrecenben kezdte meg az új tanévet, ahol a fogadtatás szívélyes és meleg volt.

Az 1951. október 15-i Tiszáninneni Kerületi Közgyűlés határozata alapján Enyedy Andor püspök beadvánnyal fordult a konventi elnökséghez a Sárospataki Teológiai Akadémia ügyében. „...aggályosnak tartja egyházkerületi közgyűlésünk – fogalmaz a beadvány –, hogy az egyházunk és az állam között 1948. októberében kötött egyezményt, amely a négy teológia működését biztosította, s amelynek az állam részéről való betartására a legilletékesebb állami tényezők ismételten hivatkoztak, most egyházunk a maga részéről ilyen indokolatlan és súlyos veszteségeket jelentő intézkedéssel csonkítja meg”. A Tiszáninneni Egyházkerület akkor még nem tudhatta, hogy a konventi elnökség levele nem egyszerűen elébe ment az összehívandó zsinaton előterjesztendő törvényjavaslatnak, hanem – durván megsértve mindenfajta jogot – nemcsak felkérte a kerületeket, hanem a

---

nevükben állást is foglalt. Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa szeptember 28-án (!) tartott ülésén hozott határozat így hangzik: „Elnökségi Tanács tudomásul veszi, hogy a Dunántúli és Tiszáninneni Egyházkerületek közgyűlései teológiai akadémiajuk működésének szüneteltetése ügyében a következő egyöntetű határozatot hozták: Egyházkerületi közgyűlés az elnökségnek és az egyházkerületi tanácsnak a teológiai akadémia működésének szüneteltetésére vonatkozó intézkedéseit, illetve határozatait jóváhagyólag tudomásul veszi!”

Október közepén a volt pataki teológusok kezében volt a kerület határozata és beadványa, bennük pedig a szándék a kerület segítségére és a szeretett pataki iskola megmentésére. A szupplikáció idejének közelségében pedig alkalom is nyílt a visszamenetelre. Október 22-én délután három órakor a volt patakiak újra Sárospatakon voltak. Negyed négykor gyűlést tartottak az imateremben, ahol előterjesztették és aláírták az egyházkerületi elnökséghez intézendő kérvényt. Egy csoportjuk még aznap a délutáni vonattal Pestre ment, hogy a Konvent ülésén részt vett Enyedy püspököt a kérvénnyel fölkeresse. Enyedy fogadta a pataki küldötteket. A visszaemlékezések tanúsága szerint nagyon szomorú volt: „Elmondta, hogy ő már feltette az életét erre az ügyre, de minket akar megmenteni, ezért nem írhatja alá kérésünket. Közölte velünk az előző napi konventi elnökségi ülés nagy harcát”. A küldöttség tovább kérlelte, mire Enyedy azt mondta: „Nem tehetem, fiaim. Az állammal állunk szemben... Rátok való tekintettel nem tehetem”. Valóban, a Konventen Enyedy előadta a kerület sérelmeit, mire a válasz a már korábban is említett vád volt, mely szerint a kerület határozata „nem csak elhajlás, hanem törés”. A sárospataki teológusok ezek után – más választás nem lévén – október 24-én visszatértek Debrecenbe.

Vizsgálat következett, melynek lefolytatását követően Tóth Endre, a Debreceni Teológiai Akadémia dékánja november 10-i dékáni jelentését azzal zárta, hogy a Kar a vizsgálatról és annak eredményéről tudomást vett, azokat megismerte. A tanári kar így nyilatkozott: „...az egész ügy a mi részünkről nem minősíthető másnak, mint fegyelemsértésnek, igazolatlan eltávozásnak...” Ezért a Kar egy esetleges fegyelmi megindításának nem látta szükségességét, a dékán pedig leszögezte: „súlyosabb fegyelmi büntetés kiszabása káros következményekkel járna”. A dékáni állásfoglalás után az elégedetlen kerület, illetve Péter János lépett a további teendők ügyében. A Tanári Kar leiratot kapott a püspöktől: „A Debreceni Teológiai Akadémia növendékei egy csoportjának engedély nélküli eltávózkodása ügyében a vizsgálatot elrendelem. A vizsgálat iratait a Dékán úrtól megkaptam. Ez iratokat a Főtiszteletű Tanári Karnak megküldöm azzal, hogy az ügyre vonatkozó határozatát hozza meg”. A kerületnek büntetnie kellett, mivel a Konvent büntetni akart. A Teológia tanári kara ez ügyben december 4-én tartott rendkívüli ülést, melynek határozata megállapította, hogy „az iskolai fegyelem megsértésének olyan ténye áll előtte, mely büntetés kiszabását teszi szükségessé” – holott néhány nappal előtte még nem ez volt a véleménye. A továbbiakban egyértelműen fogalmaz a határozat: a felelősség azoké, akik először hallottak a tervről és állásfoglalásuk hatott az ifjúságra. A Debreceni Teológia tanári kara december 8-án újabb rendkívüli ülésre gyűlt össze. Kotsis Istvánt és Körössy Józsefet az akadémiairól kizárták, Janka Lajost és Kulcsár Istvánt consilium abeundival (tanácsló elutasítással) szintén elküldték. Nagy Tibort és Orosz Imrét félvvesztésre ítélték és ugyanígy járt Batka Ferenc, Barcza József, K. Kovács János, Szabó Albert és Tóth Gábor is. 1952. január 1-jére, Péter János püspök a négy eltávolított teológushallgatót beszélgetésre idézte. A teológusok védekeztek, és az Igére hivatkoztak. A püspök nem keresztyéni magatartással vádolva, újra csak azzal szembesítette őket, hogy a döntés végleges és megmáshíthatatlan. „Még harangozói állást sem vállalhattok”.

Enyedy Andort, a Tiszáninneni Egyházkerület püspökét hosszú és fáradhatatlan próbálkozások után végül 1952. januárjában az egyházi vezetésnek sikerült lemondatnia. Helyére nem került senki, hiszen készen állt a terv a kerületek egybeolvasztására. Az 1952. III. egyházi tc. felszámolta, illetve a Tiszántúli kerülettel Tiszavidéki Egyházkerület néven összevonta a Tiszáninneni Egyházkerületet. A VI. Budapesti Zsinat második debreceni ülészaka 1952. október 31-én előterjesztette és megszavazta, az ÁEH pedig november 19-én jóváhagyta a kerület beolvasztását. A Tiszáninneni Kerületnek nem kellett mást tennie, mint az 1953-as közgyűlésen ünnepélyesen kérni a befogadást. Végül 1953. április 23-án Debrecenben mondták ki az új kerületbeosztást, a püspök Péter János, a helyettes Farkas Elek lett. (Forrás: Kovács József: Exodus, 1951. okt. 22. In. *50 éves találkozó és az Exodus*, Debrecen, 2004. szerk. Várady József)

³³ **Bethánia Egyesület:** A CE Szövetséget Francis E. Clark, portlandi presbiteriánus lelkész indította el gyülekezetének 58 fiataljával, akik 1881.febr.2-án nyilatkozat aláírásával arra kötelezték el magukat, hogy Megváltójukat, Jézus Krisztust akarják életükkel szolgálni, és ebből a célból egy keresztyén közösségben, ifjúsági szövetségben együtt kívánnak munkálkodni. A mozgalom első célkitűzése az ifjúsági misszió, azon belül pedig azzal az elhatározással indul, hogy megtartsa a hitre jutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A CE Szövetség gyorsan elterjedt először Amerikában, majd az egész világon. Magyarországon 1900-ban Szabó

Aladárné először egy gyermekszövetséget alapított. Szabó Aladár, dr. Kecskeméthy István teológiai tanárok és mások 1903-ban alapították meg a Bethánia Egyletet, és kérték annak felvételét a CE Világszövetségbe. A Bethánia Egylet, bár megalakulásában az említett lelkészek döntő szerepet játszottak, alapvetően mindig laikus mozgalom volt. Igyekezett a CE mozgalomra jellemző módszereket (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák, vasárnapi iskolai munka, személyes lelkigondozás stb.) nálunk is meghonosítani. Az Egylet célja: a keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása. A Bethánia Egylet csoportjai (Szabolcs, Borsod, Dél-Magyarország, Budapest és környéke) ébredési góccokká váltak. 1950-ben politikai nyomással a Bethánia Egyletet feloszlatták. 1990. március 31-i dátummal Bethánia CE Szövetség néven – mint a Bethánia Egylet jogutódját – társadalmi szervezetként újra bejegyezték, és még abban az évben újra felvételt nyert a CE Világszövetségbe. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/bethania-ce-szovetseg/cikk/mutat/bemutatkozas/>)

³⁴ A Bethánia Egyesület alapításától a CE Világszövetség tagja. A CE eredeti jelentése Christian Endeavour, azaz Krisztusi Törekvés. A CE rövidítésnek országonként más és más a jelentése – magyar nyelvterületen a Pro Christo et Ecclesia kifejezésből kiindulva Krisztusért és Egyházáért.

³⁵ A Zsinat 1964-ben elhatározta az 1567. évi debreceni zsinatnak, mint alkotmányozó zsinatnak megünneplését 1967-ben, erre az alkalomra egyháztörténeti tudományos tanulmánykötetek megjelentetését, továbbá egy sorozat (Studia et Acta Ecclesiastica) megjelentetését. A Studia et Acta Ecclesiastica számára előtanulmányok íratása céljából pályázatokat hirdettek, amelyekre értékes művek is készültek. Az eredetileg *Studia et Acta Ecclesiastica Editio Ecclesiae Reformatae ad Anniversarium Quadragesimum Reformationis Confessionis Helveticae in Hungaria Addictae* címen indított egyháztörténeti könyvsorozat első kötete A Heidelbergi Káté története Magyarországon (Bp., 1965.) volt. A sorozat a továbbiakban: *Studia et Acta Ecclesiastica* néven jelent meg. A 2. kötet: A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Bp., 1967.; a 3. kötet: Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Bp., 1973.; a 4. kötet nem jelent meg; az 5. címe: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből, 1867-1978. Bp., 1983. (Forrás: Csohány János: Református egyháztörténeti szaktanfolyamok, 1963-1971. In.: *Egyháztörténeti Szemle*, 2002. 3. évf. 2. szám)

³⁶ **Szikszai Béni** (1909-1985): a Bethánia Egylet főtitkára. Abonyban született, szülei az értelmes fiút kereskedelmi iskolába járárták, ahol érettségizett is. Érettségi előtt tüdőbetegséget kapott; a testi-lelki válságban kapott édesanyjától 18. születésnapjára egy Bibliát, amelyet kezébe vett és nem tudta letenni: „... elolvastam, letettem a könyvet és azt mondtam, hogy ami ebben a könyvben írva van az igaz, és én erre ráteszem az életemet.” A Bethánia CE Egylet utazó titkára lett, ez a feladat a missziói munka perspektíváját nyitotta meg előtte. Későbbi apósával, Sallai Istvánnal, aki a Bethánia főtitkára volt 1940-ig, akitől ő vette át a főtitkári stafétabotot, igen szoros testvéri és baráti kapcsolatba került.

1949-ben, amikor a Bethánia Egyesületet megszüntették, Szikszai Bényt a Református Konvent megbízta az evangelizációs bizottság vezetésével. 1950-ben viszont minden ígéret ellenére társadalom és államellenesnek ítélték ezt a munkát, s megkezdődött az üldözés. Szikszai Bényt nem alkalmazták sehol. Családját aicsúti parasztnál vállalt bérmunkákból igyekezett eltartani. A kitelepítést megelőzve Sallai Eszter (a korábbi jóbarát, főtitkár leánya) tanyasi tanítónő otthonában találtak befogadó szeretetet és egyszerű életlehetőséget. Favágó lett az erdőgazdaságban s örült ennek a munkának is. Irtotta a bozótot és vágta a fát, hordta a vállára nehezedő terhet. Felesége hirtelen meghalt, ott maradtak árván. Aztán a jóval fiatalabb tanítónő elfogadva az Istentől adott helyzetet összeházasodott a megárvult főtitkárral. Amikor módjuk volt elmentek a szétdobált közösség kiscsoportos alkalmaira, s a hatvanas években újra kereste a kapcsolatot a régi testvérekkel, hirdette az ígét sokfelé az országban. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/f-e-n-y-s-u-g-a-r/ujzag/cikk/mutat/4651/?i=657>)

³⁷ **Ravasz László** (1882–1975) református püspök. A gimnázium négy felső osztályát 1900-ban Székelyudvarhelyen, a teológiát 1904-ben Kolozsvárt végezte, s már 1903-tól püspöki titkár volt. 1905-ben a berlini egyetemen töltött egy évet. 1906 őszétől káplán volt Bánffyahunyadon, s miután 1907 májusában

---

Sárospatakon teológiai magántanári, júniusban Kolozsvárt bölcsészeti doktori képesítést szerzett, ez év őszén a gyakorlati teológia tanára lett Kolozsvárt. 1917-ben zsinati póttaggá, 1918-ban főjegyzővé választotta az erdélyi egyházkerület, 1921-ben püspökké a dunamelléki, s ettől fogva Budapesten lelkészkedett. 1948-ban lemondott a püspökségről, 1951-ben a lelkészségből is nyugalomba vonult. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1915-ben választmányi tagjává, 1923-ban elnökévé választotta, az Országos Református Lelkészegyesület 1936-ban elnökévé, a Magyar Tudományos Akadémia 1925-ben tiszteletbeli tagjává, 1937-ben három évre másodelnökévé, a Kisfaludy-társaság 1923-ban tagjává választotta. A debreceni és pécs-soproni egyetem 1929-ben a teológia, a lancasteri 1929-ben a jog, a saint-andrews-i 1937-ben a bölcsészet díszdoktorává választotta. A Protestáns Szemlének 1914-től 1918-ig, Református Szemlének 1918-tól 1921-ig szerkesztője volt. (Forrás: Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Elektronikus Könyvtár; <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=2342>)

³⁸ „Így szól az Úr nékem: Csinálj magadnak köteleket, és jármot és vedd azokat a nyakadba.

És most én odaadom mind e földeket Nabukodonozornak, a babiloni királynak, az én szolgáltnak kezébe; sőt a mezei állatokat is néki adom, hogy néki szolgáljanak.

És néki és az ő fiának és unokájának szolgál minden nemzet mindaddig, míg el nem jő az ő földének is ideje, és szolgálnak néki sok nemzetek és nagy királyok.

Azt a nemzetet és azt az országot pedig, a mely nem szolgál néki, Nabukodonozornak, a babiloni királynak, és a ki nem teszi nyakát a babiloni király jármába: fegyverrel és éhséggel és döghalállal verem meg azt a nemzetet, azt mondja az Úr, míglen kiirtom őket az ő kezével.

Ti azért ne hallgassatok a ti prófétáitokra, se jóvendőmondóitokra, se álmommagyarázóitokra, se varázslóitokra, se szemfényvesztőitokra, a kik ezt mondják néktek: Ne szolgáljatok a babiloni királynak.

Mert ők hazugságot prófétálnak néktek, hogy messze vigyelek titeket a ti földetekből és kiűzzelek titeket, és elveszettek!

Azt a nemzetet pedig, a mely nyakára veszi a babiloni király jármát és szolgál néki, az ő földében hagyom, azt mondja az Úr, és míveli azt és lakozik benne.

Sőt Sedékiásnak, a Júda királyának is mind e beszédek szerint szólottam, mondván: Vegyétek nyakatokra a babiloni királynak jármát, és szolgáljatok néki és az ő népének, és éltek!

Miért halsz meg te és a te néped fegyver miatt, éhség és döghalál miatt, a mint szólott az Úr az olyan népről, a mely nem szolgál a babiloni királynak?

Ne hallgassatok hát a próféták szavaira, a kik így szólnak néktek: Ne szolgáljatok a babiloni királynak; mert ők hazugságot prófétálnak néktek”. (Jeremiás 27, 2; 27, 6-14)

³⁹ **Szabó Dániel** (sz. 1933.): Középiskolai tanulmányait Miskolcon a Református Lévey József Gimnáziumban végezte. Orvosi pályára készült, de mint „papgyereket” nem vették fel az egyetemre. Így előbb villanszerelést tanult, gépkocsivezetői jogosítványt szerzett, majd teológiára jelentkezett. Kiváló tanuló volt, ennek ellenére Walther Lüthi igehirdetéséről, valamint Arany János etikájáról írt szakdolgozata miatt megkérdőjelezték a lelkési szolgálatra való alkalmasságát. Amikor pedig az üldözött lelképásztorok mellett szólalt meg, eltávolították a lelkési szolgálatból. Rövid ideig angol és német nyelvtanítással foglalkozott, majd szállodai portásként dolgozott nyugdíjazásáig Miskolcon. Közben diplomát szerzett a Vendéglátóipari Főiskolán. Egyházi szolgálatokat végzett - palást nélkül is. Részt vett falusi templomok renoválásában, konferenciákat szervezett, missziói lelkülettel fordult a romák felé. Nyugati keresztyén kapcsolatait Magyarországon, Kárpátalján és Erdélyben is kamatoztatta.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület gyülekezetei a rendszerváltás után – előbb 1990-ben, majd 1996-ban is - főgondnoki tisztségre választották meg. E tizenkét év alatt kiemelkedő szerepet vállalt a Sárospataki Református Teológiai Akadémia, valamint a Lévey József Református Gimnázium újraindításában, a Károli

---

Gáspár Református Egyetem és a nemesbikki szeretetotthon létrehozásában, továbbá a kárpátaljai református iskolák létrejöttében és működésük folyamatos biztosításában is. Aktív szerepet vállalt abban, hogy Marosvásárhelyen árvaház és öregotthon működjön. Az 1997. február 27-én megalakult XI. Budapesti Református Zsinat világi alelnökeként munkálkodott. Missziói tevékenysége lényegesen túlnőtt a Kárpát-medencén. Oroszország, Kína, Korea, Japán keresztyén közösségeivel is eleven, gyümölcsöző kapcsolatot ápol. Az Egyesült Államok-beli Montreal College-től doktori címet kapott. Missziói elkötelezettségét és szolgálatait a kanadai Montreal Egyetem teológiai díszdoktori címmel ismerte el 1997-ben. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet szintén *doctor honoris causa* címmel tüntette ki 2003-ban. Részt vett a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata előkészítésében, melyben később világi elnöki tisztségre választották meg. A Magyar Református Világszövetség Alelnöke. A Magyar Református Presbiteri Szövetség elnöke, a Magyar Evangéliumi Szövetség (Alliansz) elnöke, a Wycliffe Bibliafordítók Egyesületének szintén elnöki teendőit látja el, valamint elnöke az Új Remény Alapítványnak. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki. Jelenleg is tart missziói szemináriumokat a Teológián. (Forrás: <http://www.srta.tirek.hu/lap/tiszteletbeli/cikk/>)

⁴⁰ **Hegyí Imre** (1918-2008): politikus, újságíró a Tokaji Íróklub egyik alapítója, országgyűlési képviselő. 1945-ben a Parasztpárt képviselője lett, 1948-tól 1952-ig, majd 1974-től 1978-ig országgyűlési képviselő, évtizedeken át pedig a Hazafias Népfront Borsod-Abaúj-Zemplén megyei titkára volt.

Életét a népi mozgalom határozta meg. Népi értelmiségiként, parasztpárti fiatalként kapcsolódott a közéletbe, mellyel a második világháborút követő években is elkötelezte magát. Az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején a népi mozgalom nagyjával való személyes kapcsolata jelentette az élményanyagot a későbbi évek számára. Az Észak-Magyarországon is újjászerveződő, megerősödő Nemzeti Parasztpárt helyi vezetőjeként ígéretes karrier előtt állt, amelyet a kommunista diktatúra kiépülése tört ketté. Nem véletlen, hogy az egykori „földosztó miniszter”, a kommunista párt egyetlen igazi agrárpolitikusa, Nagy Imre miniszterelnöki reformjai magával ragadják, politikájának, a szocialista rendszer demokratikus reformjának elkötelezett híve lesz. A pártállam által a közéletben való érvényesülésre kínált legjobb terep számára ekkor az épp Nagy Imre által „feltámasztott” Hazafias Népfront lett. 1956 tavaszától a forradalomba torkolló folyamat helyi értelmiségének egyik meghatározó alakja. A forradalmat megelőző napokban a helyi reformer pártvezetéssel együtt akarva-akaratlanul előkészítője lesz az október 23-án kirobbanó eseményeknek, melyek napjaiban első dolga a Nemzeti Parasztpárt újjászervezése, az 1949-ben kényszerűségből abbahagyott munka folytatása lett. A forradalom bukása után tagságot vállalt a Kádár-kormányt elismerő megyei Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottságban, elsősorban a vidéki tanácsok újjászervezésén munkálkodott. Jellemző azonban, hogy a konszolidálódó Kádár-rendszerben nem pártpolitikai szerepet vállalt, hanem visszatért a Hazafias Népfronthoz, illetve a tanácsai munkához. A választókerületében, illetve annak tágabb vonzáskörzetében élők ügyes-bajos dolgaival, elsősorban a mezőgazdaságból élők sorsának javításával foglalkozott. 1972-ben elérkezettnek látta az időt arra, hogy a népfront kereteinek felhasználásával életre keltse a népi írók szellemi örökségéből táplálkozó tokaji íróklubokat. Az évről évre megrendezett, tartalmas tanácskozások nemcsak „túléltek” a rendszerváltás alapvetően más közegre hozó fordulatait, de új tartalommal teltek meg, így a tokaji íróklub változatlanul az értelmiség egyik legnagyobb visszhangot kiváltó rendezvénye. (Források: <http://www.kulturpart.hu/irodalom/106>, Fazekas Csaba bevezetője Hegyí Imre: *Egy élet a népi mozgalomban* című kötetéhez. Budapest – Miskolc, Nagy Imre Alapítvány, 2004.)

⁴¹ Péter János 1949. novemberétől 1956. októberéig volt a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Első – és püspöki minőségében egyetlen – kínai látogatására 1956 márciusában került sor, fél évvel azt megelőzően, hogy 1956. október 31-én lemondott püspöki méltóságáról. „1956. március 15-23. között Péter János püspök a kínai protestáns egyházaknak az ún. „Három Önmozgalom” jegyében rendezett kongresszusán vett részt Pekingben, illetve a konferencia részvétel mellett két hetet töltött a kínai fővárosban és Nankingban. A „Három Önmozgalom” elvével (*ld. a 41. jegyzet*) a kínai protestáns egyházak elismerték a Kínai Kommunista Párt vezető szerepét, ami által elnyerték a kínai állam és párt bizalmát. A kínai egyházi vezetők Péter János látogatása során jelezték részvételi szándékukat az Egyházak Világtanácsa – melynek munkájában a kínai protestáns egyházak 1951 óta részt vettek – 1956. augusztusi galyatetői konferenciáján. Végül magán a galyatetői tanácskozáson a kínai küldöttség nem vett részt, azonban a magyar szervezők lehetővé tették számukra, hogy a konferencia ideje alatt „baráti látogatást” tegyenek Magyarországon”. (Vámos Péter: A kínai-magyar kapcsolatok és az 1956-os

---

forradalom. (Sino-Hungarian Relations and the 1956 Revolution); Woodrow Wilson International Center for Scholars; *Cold War International History Project*, 2006. [fordítás tőlem – a szerk.]

⁴² **Péter János** (1910-1999): református püspök, politikus. A budapesti Református Teológiai Akadémián, majd Párizsban és Glasgowban tanult. 1935-ben Budapesten református lelkészi oklevelet szerzett. 1936-tól 1945-ig a budapesti Bethesda kórház lelkésze. 1945-ben állami szolgálatba lépett a Külügyminisztérium béke előkészítő osztályának munkatársaként. 1945-1946-ban a párizsi békekonferencián a magyar delegáció tagja. Tildy Zoltán, majd Szakasits Árpád köztársasági elnökök titkárságának vezetője 1949-ig. 1949-1956 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1956. október 31-én lemondott püspöki méltóságáról. A külügyminiszter első helyettese 1958-1961 között, majd külügyminiszter 1961-1973 között. Az Országgyűlés alelnöke 1973-tól 1988-ig, az Elnöki Tanács tagja 1957-től 1961-ig. Az MSZMP Központi Bizottság tagja 1966-1988 között.

(Forrás: História – digitális adatbázis.

http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5521&catid=84:p&Itemid=67&lang=de

⁴³ **Kwang Haun Ting** (sz. 1915): csekiangi református püspök (Kína) Az 1940-es években Genfben a Keresztény Diák Világszövetség titkára volt. Először 1956-ban az Egyházak Világtanácsának galyatetői ülésének időpontjában, majd többször is járt Magyarországon. A Debreceni Református Teológiai Akadémia 1957-ben tiszteletbeli doktorává avatta.

A kínai keresztyénséget az 1940-es évek végétől kezdve a posztdenominacionális, azaz felekezet utáni működés jellemzi. „Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden gyülekezet azt a teológiai irányt tartja, amelyben létrejött. Nem is nagyon tehettek eddig másként, azt ugyanis a hatalom nem engedte, hogy valamely keresztyény egyház országos szinten is megszerveződjék. Ahogy azonban egyre több lett a protestáns keresztyény, a kapcsolatépítés iránt is fokozódott az igény. A megoldáshoz vezető egyik első lépést a Kínai Keresztyény Tanács (China Christian Council) létrehozása jelentette. Ma már szilárdabb szervezeti keret kiépítésén fáradoznak, napirendre került a püspökök, a püspökségek kérdése. Ami mindenképpen adva van a kínai protestánsok számára, az a közös teológiai alap: a Szentírás, a hitvallások (az apostoli és a niceai), Luther és Kálvin tanítása, valamint az úgynevezett „három önmozgalom” (Three Self Movement) elvei. Ennek lényege, hogy egy-egy gyülekezet tagjai közösségükön belül maguk végzik az igazgatással és a fenntartással kapcsolatos feladatokat, valamint az evangélizációt. Ez a kezdeményezés azzal a céllal jött létre, hogy segítse megelélni az egyház helyét a kommunista társadalomban. A marxisták és a teológusok közötti párbeszédet tekintve egyébként hazánk szolgáltatott modellt a kínaiak számára”. ((Forrás: Akik „átimádkoznak” a kínai nagy falon - beszélgetés dr. Tóth Károllyal, az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnökével; Evangélikus Élet, 2005. október 20.)

⁴⁴ Nagy Imre, akit 1953 júliusában nevezték ki miniszterelnökké, a Parlamentben elmondott és rádióban is közvetített beszédében új szakasz kezdetét hirdette meg. Szakított a korábbi, erőltetett iparfejlesztésen alapuló gazdaságpolitikával, ígéretet tett a törvényesség helyreállítására, a mezőgazdasági politika újragondolására, az előző években súlyosan visszaesett életszínvonal emelésére. Az általa bevezetett változások között szerepelt a parasztság terheinek könnyítése, a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetősége, részleges amnesztia, a kitelepítések és az internálás megszüntetése, nagyobb türelem vallási kérdésekben. Az ÁVH-t a Belügyminisztérium felügyelete alá vonta, és eltörölte a beszolgáltatási hátralékokat. 1953 júliusában korlátozott közkegyelmi rendelet lépett érvénybe, ezen kívül feloszlatta az internálótáborokat és feloldotta a kitelepítéseket. 1954 tavaszától egyre erőteljesebb támadások érték Rákosi és hívei részéről. 1955 márciusában Rákosi beszámolója nyomán az MDP KV Mihail Szuszlov (az SZKP KB titkára) jelenlétében határozatot hozott a pártot és a szocializmust fenyegető jobboldali elhajlásról, s ebben Nagy Imrét nevezték meg felelősként. Ezt követően az országgyűlés 1955. április 18-án felmentette Nagy Imrét kormányfői pozíciójából. Köteles volt lemondani mind országgyűlési képviselői mandátumáról, mind népfrent elnökségi tagságáról, megfosztották akadémiai tagságától és egyetemi katedrájától is. 1956. október 13-án visszavették a pártba, október 24-én pedig a PB tagjának és egyúttal kormányfőnek választotta az MDP jelölőbizottsága. (Forrás: Izsák Lajos: Nagy Imre kiigazítási kísérlete. In. *História*, 2004. XXV. évf. 1. szám)

---

⁴⁵ **Virágh Sándor** (1908-1964): református esperes, iratmissziói kiadó, külmisszionárius. Teológiai tanulmányait 1926-tól a budapesti Református Theológiai Akadémián és Montpellierben (Franciaország) végezte. Kunszentmiklóson segédlelkész, majd budapesti vallásoktató, 1932-től 1949-ig a Református Külmissziói Szövetség lelkésze, ugyanakkor a Református Traktátus Vállalat vezetője, könyv- és lapkiadója volt. Közben 1936-tól 1937-ig Bulgáriában végzett külmissziói munkát. 1953-tól hajdúnánási, 1956-tól diósgyőr-vasgyári lelkipásztor és a Borsodi Egyházmegye esperese volt. 1959-ben budafoki lelkipásztor lett. Szerkesztette a református külmissziót szolgáló lapokat, kiadta és Victor Jánossal közösen szerkesztette a *Szolgálatunk* című lapot. Belső munkatársa volt a *Református Egyház* című hivatalos lapnak, rovatvezetője a *Reformátusok Lapjának*. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁴⁶ **„ibrányi szekta”**: A magyarországi kisegyházak túlnyomó többsége külföldi missziók nyomán kezdte meg itteni működését, akadt azonban egy-két olyan csoport, amely helyi alapítású volt és külföldi párhuzammal nem rendelkezett. Az egyik legnagyobb visszhangot kapott ilyen kezdeményezés az 1920-as évek derekán a Szabolcs megyei Ibrány községben keletkezett, legfontosabb tanításuknak az egymás közötti bibliai vagyonszövetség megteremtését tekintették. A működésükkel kapcsolatban született tekintélyes iratcsomókból és sajtócikkekből azonban egyértelműen megállapítható, hogy bár különös életmódot folytattak (ami leginkább környezetükhöz viszonyított feltűnő erkölcsösségükben és szelíd életmódjukban fejeződött ki), közveszélyesség vagy politikai aktivitás a legkevésbé sem volt rájuk jellemző. A közös gazdálkodásra való törekvés – jóllehet ez távolról sem jelentette a kommunista mezőgazdasági modell átvételét, de talán még ismeretét sem – a bolsevizmus kézenfekvő párhuzama miatt meglehetősen irritálta a közigazgatási és rendőri apparátus irányítóit. A lassan több mint száz főre duzzadó és szomszédos községekre is áttérjedő mozgalom azonban akkor váltott ki első ízben hevesebb hatósági ellenakciót, amikor tömegesen kívántak kilépni a református egyházból és élve törvény adta jogukkal, felekezeten kívüli státusért folyamodtak. Ezt azonban, valamint szabályosan bejelentett összejöveteleik megtartását az illetékes főszolgabíró, a megyei alispán illetve a belügyminisztérium minden eszközzel (nem egyszer nyilvánvalóan alaptalan formai hiányosságokra hivatkozva) megakadályozták. Az első jelentősebb következményekkel járó feljelentést a helyi református lelkész adta be ellenük.

A hitelveiket egyáltalán nem agresszív - sőt, a rendelkezésre álló információk alapján kifejezetten törvénytisztelő – formában propagáló földművesek a törvényekre hivatkozva szabályos kérvények útján próbálták igazukat érvényesíteni, sőt a zaklatások okozta sérelmek orvoslása érdekében még Horthynak is írtak helyzetüket ismertető levelet. A hatóságok azonban 1928 tavaszán megunták az ibrányiak okozta „papírmunkát” és a közösség 12 vezetőjét egyszerűen bezáratták az ország hat különböző elmeorvosintézetébe. A legsötétebb diktatúrák eszköztárát idéző – és mivel az elhurcoltak teljesen épelméjűek voltak, így alaptalannak bizonyuló – eljárást előbb a sértettek szabadon engedése, majd újabb hivatali procedúrák követték a közösség felszámolásának vagy legalább lejárásának céljával. A vélt kommunista terjeszkedés visszaszorítása illetve a történelmi egyházak védelme érdekében azonban mind a közigazgatási apparátus, mind a rendfenntartó erők egyes képviselői a későbbiekben is az erőszak alkalmazását vélték ellenük a leghatékonyabbnak.

A Belügyminisztérium helyettes államtitkárának az ibrányi csoportról a főispánnak küldött bizalmas leiratóból kiderül: a fővárosi illetékesek komolyan úgy gondolták, hogy a szabolcsi falvak vallási mozgalmait „Amerikán keresztül a bolsevista Oroszország szítja.” A magas beosztású belügyi tisztviselő végül úgy vélte, hogy a Szovjetunió „a szektáriusokkal is a vallási, s így a nemzeti széttagoltságot, s azon keresztül a bolsevizmust” kívánja előmozdítani. A megyei alispán egy 1931-es jelentése továbbá arra világít rá, hogy az illetékesek folyamatosan keresték ugyan a lehetőséget a beavatkozásra, de a „megszokottakon” túl nem találtak arra jogalapot: „Úgy a ref., mint a r.kath. lelkész mindent elkövetnek, hogy ezeket az eltévelyedetteket az egyházba visszatérítsék, illetve hogy az egyházból való kilépést megakadályozzák. Így, bár kommunista rendszer szerint élnek, ez idő szerint nem viselkednek úgy, hogy ellenük másért, mint engedély nélküli gyűlésekért eljárást lehetne indítani”. Az ibrányiak meghurcolásának további érdekes tanulsága, hogy ellenük az ügyészségi vizsgálatot az 1921/III. tc. megsértésével (vagyis az „állami és társadalmi rend felforgatására irányuló tevékenységgel”) indokolták, ami megerősíti, hogy a korszakban a kifejezetten belpolitikai célzatú intézkedéseket a tisztán vallási csoportosulások ideológiájára is értelmezték. Az „ibrányi szekta” betiltására a 117.943/1932. BM. sz. rendelet alapján került sor, működésük felszámolására pedig a belügyminiszter 1933. január 10-i rendeletében utasította beosztottait. (Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*; (Budapest, TEDISZ - SzPA, Látószög könyvek, 1996. (rövidítve)

---

⁴⁷ **Kulcsár Dezső**, a Debreceni Egyházmegye esperese, majd a Tiszántúli Egyházkerület főjegyzője a Debrecen Kossuth utcai Református Egyházközség lelképásztora volt 1953-tól 1969-ben bekövetkezett haláláig. (Forrás: <http://www.verestemplom.hu/magunkrol/>)

⁴⁸ **Szabad Károly** 1958-ig Ibrányban, majd 1958-1978 között Derecskén szolgált. Dr. Szabad János genetikus így emlékezik édesapjára: „Ibrányból költöztünk Derecskére. Apám Szatmárnémeti mellett született egy kis faluban, egy hatgyermekes család negyedik gyermekeként. A túrterebesi református lelkész szemelte ki utódjának, mert hatévesen már tudta az egész elemi iskola anyagát. Mire végzett volna Kolozsvárott a teológián, bezárták az egyetemet. Ekkor átjött Debrecenbe, itt telepedett le. Egyszer arra jöttem haza, hogy a parókián üldögélt és pityergett. Akkor temették az édesanyját, de az akkori időkben a határ átléphetetlen volt.

Ugyanabból a kultúrkörből érkezett, ugyanazt a nyelvet beszélte, mint a derecskeiek, élményvilága, hozzáállása megegyezett az övékével. Az ő agyukkal gondolkodott, ismerte az érzelmi világukat. Soha nem fenyegetett. Arról beszélt, hogyan tudjuk egymást elfogadni, megérteni, szervezni az életünket úgy, hogy ne tiporjunk a másik lábán. Tudta, könnyebb együtt, mint külön-külön. Már gyermekkorában megtanulta, mit is jelent a közösség megtartó ereje. Svábok, római katolikusok és református magyarok, ruszinok, görögkeletiek, cigányok, zsidók, románok lakták Túrterebest teljes egyetértésben, tökéletes harmóniában. Édesapám pedig pontosan tudta, hogyan lehet a toleranciát elérni az emberek között, s ezt Derecskén is kamatoztatta. Nem boldogult túl könnyen még az egyház akkori vezetésével sem. A békepapok azon dolgoztak, hogy sorvadjon az egyház, ők pedig azon, hogy gyarapodjanak. Hívatta a püspök, az esperes, hogy mi az oka annak, hogy hitoktatás az egész Tiszántúli Egyházmegyében már csak Derecskén van, sőt, nő a konfirmandusok száma. Persze baja lett belőle. (Forrás: Benéné Kaszás Erika: A derecskeiség számomra a közösség fenntartó ereje; <http://www.derecske.hu/talalkozo/index.php?m=hirek&cikk=9>)

⁴⁹ **Debrecen, Kossuth Lajos utcai református templom:** A neogótikus templomot, melyet Petz Samu, a kor neves építész tervezett, 1888. június 10-én szentelték fel. Vöröstégla borítása miatt a debreceniek Verestemplomnak nevezték el. Belül fél évszázadon keresztül kifestetlen volt. 1936-ban vetődött fel a gondolat, hogy az építészetiileg gazdagon tagolt belsőt festéssel lássák el, amely a tagozatokat, a boltozatot, az oszlopokat stb. jobban kidomborítja, azokat hangsúlyossá teszi és emellett szimbólumok segítségével a Biblia tanításait közelebb hozza hívekhez. A kérdés az volt, hogyan lehet református liturgikus teret kifesteni, hiszen az egyház hitvallása szigorúan tiltja bármilyen földi, vagy mennybéli személy ábrázolását a templomokban, beleértve valamennyi bibliai alakot és magát Jézus Krisztust. A festés tematikájának négy alappilléret állapította meg a presbitérium: (1) bibliai szimbólumot ábrázoljon, megjelölve az igehelyet is; (2) kerülendő a figurális ábrázolás; (3) ószövetségi és újszövetségi képek egyenlő mértékben jelenjenek meg; (4) a szimbólumok mellett igék is jelenjenek meg a falon gazdagon. A munkát Harangi Jenő iparművészeti főiskolai tanárra bízta, az ő tervei nyomán készültek el a freskók az 1937-ben megrendezett, ünnepélyes jubileumra. A Verestemplom valódi "képes Biblia". A festés bibliai szimbólumokat, tájakat ábrázol, mindamelllett megjelennek igék, illetve rendkívül harmonikus a díszítőfestés. A képeknek meghatározott koncepciója, gondosan felfűzött sorrendje van. A freskók kapcsán a Verestemplom kuriózzummá vált, hiszen messze földön nem találunk olyan református templomot, amelynek belsejét - a református ikonográfiai előírásoknak megfelelő - falfestménysorozat borítja. (Forrás: Bajkó Ferenc: Debrecen, Kossuth Lajos utcai református templom;

<http://www.templom.hu/phpwcms/index.php?id=14,474,0,0,1,0>)

⁵⁰ 1956. október 23-án délelőtt a debreceni diákság tüntetést szervezett a megszálló szovjet hatalom és a sztálinista diktatúra ellen. Először az egyetem és a belvárosi pártszékház között vonultak fel a hallgatók, hogy kinyomtassák a követeléseiket, melyeket 20 pontban foglaltak össze. A város vezetése tárgyalt velük, majd Görbe János a pártszékház egyik erkélyéről elszavalta a *Még kér a nép* című Petőfi verset. A diákok az őket támogató debreceniekkel este 6 óra felé a városközpontba vonultak, ahol az ÁVH katonái mindenféle figyelmeztetés nélkül lövéseket adtak le a tömegre. A sortűzben két tüntető halt meg.

Buda Ferenc költő (1956-ban másodéves debreceni egyetemista) emlékszik a debreceni 1956. október 23-áról. „Az egyetemi ifjúság választott képviselői megszövegezték és pontokba szerkesztették követeléseinket. A hűsz

---

pontból néhány a halaszthatatlanná érlelődött egyetemi reformintézkedéseket célozta meg. Követeléseink többsége viszont régóta evesedő országos gondokat érintett, így például a magyar urán sorsát, a parasztságot nincstelenné kifosztó beszolgáltatást, a sajtó- és szólásszabadságot. (...) a szovjet csapatok magyarországi jelenléte, ill. a távozásuk iránti igény sem maradt ki a pontok sorából. (...) A fiatalok sokezes tömege nyolcas sorokba rendeződve megindult a városközpont felé. Az élen – kétfelől egy-egy lány kíséretében – egy agrárakadémista vitte a nemzeti zászlót. (...) A tüntető menet egy része a vagongyárba vonult, hogy a munkássággal azt az oly igen gyakran emlegetett kapcsolatot valóra váltsa. Nem sokáig kellett győzködni őket ügyük igaz volta felől. Én (...) a pártbizottság székháza elé kanyarodtam a többiekkel, s ott is maradtam egy ideig. A Református Kollégium, a Déry Múzeum s a Fűvészkert utcai iskola közé ékelődött emeletes épület homlokzata egy kis szűk utcára nézett, alig fértünk el benne. Az elől tolongók válla fölött átlesve, az alsó ablakokból felénk meredő szuronyos puskacsöveket pillantottunk meg. Mire készülnek ezek? A küldöttséget hamarosan beengedték mégis. Miről tárgyaltak odabent, miről nem, egyszer csak megjelent az erkélyen Görbe János, a Csokonai Színház művésze, s komor, fenyegető hangon, feketén égő tekintettel elszavalta Petőfi Sándor versét: Még kér a nép. (...)

Délután ötkor folytatódott a tanácskozás az egyetemen, majd napszállatot követően megindultunk ismét a városba. Akárcsak délelőtt: a hangulat vidám volt s bizakodó. Már a Simonyi út közepe táján járhatott a menetszlop derékhada velem együtt, amikor felfigyeltünk a város felől ropogó durranásokra. (...) A megyei rendőrkapitányság Kossuth utcai székházából kivezényelt ávósok a tüntető tömegre adtak le célzott lövéseket. Két halottja lett a sortűznek. A sebesültek száma nem ismeretes. (Forrás: Buda Ferenc: Jégzajlás, rügyfakadás, tűz; *Látó*, 2013. június)

⁵¹ „1956. november 1-jét követően Debrecen szerepe felértékelődött, mert a város határában volt az egyik legjelentősebb szovjet légi bázis, a katonai repülőtér és a város a katonai felvonulás útjába esett. Záhonyból és más szabolcsi vasútállomásokról a vasutasok szinte óránként adtak jelentést a beérkező szovjet alakulatokról, a páncélosok számáról. A szovjet katonai és politikai vezetők pedig veszélyes ellenállási gócnak tekintették Debrecent. A november 4-i invázióban a 8. gépesített hadsereg kapta feladatul Kelet-Magyarország elfoglalását. Babadszaján altábornagy hadseregarancsnok törzse a debreceni szovjet repülőtéren rendezkedett be. (...) November 4-én a szovjet alakulatok elfoglalták a várost. (...) Fegyveres ellenállásba nem ütköztek, de a szovjetek mind a Kossuth Laktanyát, mind a Főposta épületét – ellenállásra számítva – több oldalról támadták, és a hajnali szürkületben egymást lötték, így a Vörös Hadseregnek számos halálos áldozata volt”.(Filep Tibor: A debreceni forradalmi események a korabeli sajtó valamint a politikai katonai jelentések tükrében; *Debreceni Szemle*, 15. évf. 2. szám, 2007.)

⁵² **Református Megújulási Mozgalom (1955–1956):** „A Budapesti Református Teológiai Akadémián néhány lelkészjelölt, fiatal lelkész és segédlelkész egy idő óta elemezte a református egyház helyzetét és kereste a megújulás lehetőségét. 1955 tavaszán, az egyik Pest környéki parókián a II. világháború alatti Német Hitvalló Egyház Barmeni Nyilatkozatát mintául véve „Hitvalló Nyilatkozat”-ot szerkesztett, amelyben kárhoztatják az egyházi vezetés torz, hibás teológiai döntéseit, azok erőszakos elismertetését és elfogadtatását, a klikkrendszerű egyházvezetést. Ezt az iratot – német nyelvre fordítva – a Budapesti Református Teológiai Akadémia centenáriumi ünnepségére 1955 októberében érkező nyugat-európai vendégeknek néhány teológus titokban átnyújtotta, amely írás aztán bejárta az egész nyugati sajtót, s 1956 nyarára lett nyilvánvalóvá, hogy ez az elaborátum nem egy kis csoport elszigetelt magánvéleménye, hanem széles körben egyetértenek azzal. Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága 1956. július 28. és augusztus 4. között Galyatetőn tartotta évi ülését. Nyilvánvaló volt, hogy az ideérkező nyugati egyházi vezetők egyebek között Ravasz László nyugalmazott és akkora már Budapestről is lényegében száműzött püspökkel is találkozni akarnak. Így Pap Lászlónak, a Dunamelléki Református Egyházkerület lelkészi főjegyzőjének – ha nem is könnyen – sikerült kieszközölnie a hazai szervezőknél, hogy Ravasz is kapjon engedélyt az ülése(ke)n való részvételre. Ravasz László erre az alkalomra Memorandumban foglalta össze mondanivalóját: vázolta a református egyház akkori helyzetét, s rámutatott arra a szomorú tényre, hogy az államhatalom megtalálta és vezető helyre juttatta azokat az egyházi személyeket, akik az állam érdekeit képviselték az egyházon belül, az államhatalom egyházellenes céljait hűségesen kiszolgálták, s így belülről bomlasztották az egyházat. Felvázolta a kivezető út, a kibontakozás elvi és erkölcsi előfeltételeit is.

1956. október 8-án 160 lelkész és segédlelkész aláírásával beadvány érkezett az Egyetemes Konvent Elnökségéhez a missziói munka kérdésével kapcsolatosan: „Aggodalommal és féltő szeretettel figyeljük magyar református egyházunk állapotát... Hitünk és meggyőződésünk szerint adminisztratív úton ezt a válságos helyzetet megjavítani már nem lehet. Püspöki vagy esperesi értekezletek bármilyen jó szándékú határozatával ma már az egyetmondás sem biztosítható, még kevésbé az egyetértés, legkevésbé a lélek egysége. Enélkül pedig nincs igeszerű élet az egyházban. Éppen ezért parancsoló szükségét érezzük annak, hogy egyházunk legfőbb hivatalosai e beadvány aláíróival együtt két- vagy háromnapos szabad tanácskozásra gyűljenek össze minél előbb, de legkésőbb egy hónapon belül, és Budapesten...” Az elnökség október 27-ére tűzte ki e megbeszélést, de az események felgyorsult menete ezt már elsodorta. 1956. október 31-én a Református Megújulási Mozgalom nevében felkérték Ravasz Lászlót, hogy vállalja a megújulás lelki irányítását. E napon Reformáció címen új egyházi hetilap indult, amelynek azonban csupán egyetlen száma jelenhetett meg. 1956. november 1-jén Budapesten, a Teológiai Akadémia Dísztermében a református egyház lelki és szervezeti újjáépítésére Országos Intéző Bizottság alakult. A Megújulási Mozgalom egyik fő célkitűzése volt, hogy az egyház további munkája biztosítása, nyugalma érdekében azokat az egyházi vezetőket, akik az állam és az egyház kapcsolatát károsan befolyásolták, vagyis az egyházat kiszolgáltatták az államhatalomnak, az egyházat belülről bomlasztották, sürgősen le kell váltani.

1956. november 1-jén Ravasz László rádiószózatban („A magyar reformátusok szava”) fordult az ország népéhez; rendre, higgadságra, nyugalomra intette a lakosságot. November 13-án körlevelet intézett a presbitériumokhoz, amelyben kifejtette, miért volt szükség az Országos Intéző Bizottság létrehozására, mit akar a Megújulási Mozgalom, és azzal kapcsolatos állásfoglalásra kérte a presbitériumokat, valamint óva intett mindenkit: „óvakodjunk minden indulatosságtól!” A Magyarországi Református Egyház útja – a Református Megújulási Mozgalom programja című dokumentumot Ravasz László 1956 karácsonyán körlevél kíséretében tervezett szétküldeni, amire azonban már nem kerülhetett sor. A Megújulási Mozgalom egyetlen ponton sem kérdőjelezte meg az 1948. október 7-én aláírt egyezmény tételét, azokat tényként fogta fel, s azok megtartásához akart visszatérni, az attól történt eltéréseket akarta korrigálni (pl. az iskolakérdésben, a gyülekezeti misszió vonalán stb.), tehát egyáltalán nem volt lázadás, különösen nem az Ige ellen, ahogy azt 1957-től emlegették. A presbitériumok pozitív állásfoglalásai, a Megújulási Mozgalomhoz való csatlakozásuk kinyilvánításai rendre érkeztek az Intéző Bizottság címére még 1957 elején is”. (Magyarország a XX. században; főszerk. Kollega Tarsoly István, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000. *(Rövidítve)*)

⁵³ **Kiss Roland** (1888-1967): politikus. Az érettségét követően postatakarékpénztári tisztviselő, egyidejűleg két évig jogi tanulmányokat is folytatott. 1917-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. A Tanácsköztársaság alatt a direktórium elnöke és a Belügyi Népbizottság munkatársa, amiért 1919 őszén öt év fegyházra és tíz év hivatalvesztésre ítélték. Szabadulása után vállalati cégvezető Budapesten, a magánalkalmazottak szakszervezetében vezetőségi tag, tanított az MSZDP és a Szakszervezeti Tanács által fenntartott munkásfőiskolán. Különböző protestáns szervezetek vezetőségeiben is dolgozott. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd az SZDP nemzetgyűlési képviselője. A Magyar Függetlenségi Népfront országos listájáról 1949-ben került be a törvényhozásba. 1945-1948 között a Belügyminisztérium adminisztratív államtitkára, ezután 1948 decemberéig a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, majd 1949-ben a Csehszlovák–Magyar Határügyi Kormánybizottság elnöke lett. 1948-ban tagja volt az állam és az egyházak szétválasztását végző bizottságnak. 1945-től a Budapest–Fasori Egyházközség presbitere, 1949-től 1957-ig az MDP megbízásából a Duna-melléki Református Egyházkerület főgondnoka és az egyetemes konvent világi elnöke. 1956 novemberében belépett az MSZMP-be.

Kiss Roland 1956-os lemondólevelét közli Ladányi Sándor. (Ladányi Sándor (szerk) Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez – Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenységére, valamint a megtorlások történetéből. MRE Kálvin János Kiadó, Budapest, 2006.)

(Forrás: http://www.tortenelemar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4701&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu)

⁵⁴ **Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH)**: 1951 májusában (I/1951. tc.) létrehozott országos hatáskörű szerv, amelynek célja a magyarországi egyházak önállóságának minél teljesebb korlátozása, az egyház és a kommunista állam közötti megállapodás betartásának ellenőrzése volt. Hivatalosan a Minisztertanács felügyelete

---

alatt állt, de kapcsolatban volt az MDP KB agitációs-propaganda osztályával, illetve a BM Titkosszolgálatának III/III-1. sz. Vallási Osztályával. Az ÁEH az egyházi hivatalokba ún. „békepapokat” ültetett, az egyházmegyei hivatalokhoz megbízottakat, ún. bajszos püspököket küldött. Az ÁEH döntött minden az egyházakat és az államot egyaránt érintő ügyben: pénzügyi támogatásról, kinevezésekről, áthelyezésekről, előkészítette az egyházi vonatkozású jogalkotást, felügyelte az egyházi intézményeket, tárgyalt a Vatikánnal stb. 1989-ig működött, véglegesen 1990-ben szűnt meg, amikor utolsó utódszervét, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát is felszámolták. (Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>)

⁵⁵ **legáció** [lat. kiküldés, küldetés]: református teológiai főiskolai vagy kollégiumi hallgató kiküldése főbb ünnepekkor igehirdetési és adománygyűjtési céllal. „A legáció intézménye a református közéletben jól ismert, mert nagyobb ünnepeink szinte elképzelhetetlenek a legátus jelenléte nélkül. Arra már csak az idősebbek emlékeznek, hogy ez az intézmény eredetileg kétszintű volt. Létezett a nagylegáció és a kislegáció. A legátusokat azok a református kollégiumok küldték a gyülekezetekbe, amelyekben teológusokat is képeztek. A nagylegátusok – mint ma is – teológusok voltak. A nagylegátus templomi szolgálata idején a kislegátus, aki az akkori nyolcosztályos gimnázium alsó tagozatos, 10-14 év közötti kisdíákja volt, egy helyi hasonló korú fiú kíséretében minden református családhoz bekopogott és rövid verses imával köszöntötte az egybegyűlteket. A nagylegátus javadalma, a legátum, a perselypénz volt, a kislegátus legátuma pedig a versmondás után kapott jutalompénz”.

(Forrás: Dr. Szijj Ferenc: A legáció; <http://www.suavis.com/lap/hethatar/ujzag/cikk/mutat/4981/?i=852>)

⁵⁶ **1967. évi jubileumi zsinat**: 1567-től, a Méliusz Juhász Péter vezetésével ülésezett debreceni alkotmányozó zsinattól – amelyen a Tiszántúl 17 egyházmegyéje egyesült – számoljuk az egységes Magyar Református Egyház létét. Ezen a zsinaton fogadták el hivatalos hitvallásként a Heidelbergi kátét és a II. Helvét hitvallást. Bartha Tibor püspök kezdeményezésére a zsinat 1964-ben elhatározta az 1567. évi debreceni alkotmányozó zsinat megünneplését 1967-ben, erre az alkalomra egyháztörténeti tudományos tanulmánykötetek megjelentetését, továbbá egy sorozat (Studia et Acta Ecclesiastica) megjelentetését. Új egyházalkotmány, új törvénykönyv elfogadását valósították meg az 1967. évi jubileumi zsinaton. (Forrás: Csohány János: Református egyháztörténeti szaktanfolyamok, 1963-1971. In. *Egyháztörténeti Szemle*, 3. évf. 2. szám, 2002.)

⁵⁷ Az újlétai gyülekezet lelkipásztora 1949-1954 között Órsy János volt, aki bibliakörbe gyűjtötte a gyülekezet tagjait. Többen jutottak hitre ebben az időben, s lettek a gyülekezet buzgó tagjai. A gyülekezeti termet az ő idejében építették át oly módon, hogy alkalmas legyen bibliakörök és hitmélyítő alkalmak tartására. Szathmáry Sándor lelkipásztor 1954-től négy éven át szolgált a gyülekezetben. Vezetése mellett 1955-ben sor került a templom külső javítására, 1956-ban pedig a parókia egyik szobájának megbővítésére és korszerűsítésére. Hitben tovább épült a bibliakör, és az egész gyülekezet. (Forrás: <http://reformatusujleta.hu/wp-content/uploads/2011/06/%C3%A9j%C3%A9ta-%C3%A9s-a-gy%C3%BClekezet.pdf>)

⁵⁸ **Szathmáry Sándor** (sz. 1929.): tanszékvezető professzor, a teológiai tudományok doktora. 1948-ban kezdte teológiai tanulmányait a Debreceni Tudományegyetem Teológiai Karán, majd ennek megszüntetése után a Kollégium Teológiai Akadémiáján szerzett lelkészi végzettséget 1952-ben. A lelkészi szolgálat évtizedei közben (1954-ig Debrecen-Csapóker, 1954-58 Újléta, 1958-79 Debrecen-Széchenyi kert, 1979-85 Törökszentmiklós) 1974-től a debreceni Diakónusképző Iskola tanára, majd igazgatóhelyettese volt. 1989-től 1997-ig a Református Zsinat Tanulmányi Osztályának osztályvezetője, 1990-től Nagy Lajos Király Szabadegyetem (Miskolc) tanszékvezető professzora, 1999-től a Károli Gáspár Református Egyetem Újszövetségi Tanszékének vendégprofesszora, majd 2006-tól a Sola Scriptura Teológiai Főiskola Újszövetség Tanszékének tanszékvezető professzora volt. 1972-ben a nyugat-berlini Humboldt Egyetem, 1987-ben a Berni Egyetem ösztöndíjas kutatója volt, 1990-től a Nemzetközi Teológiai Könyvsorozat szerkesztője. 1997-ben a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorainak Kollégiuma főtítkárrá választotta. 33 könyvet írt, melyek közül ötöt egyetemeken, főiskolákon, gimnáziumokban ma is tanítanak, ezen kívül közel 500 tanulmányt, cikket publikált. (Forrás: <http://minap.hu/news.php?extend.67974.2>)

---

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1kwa6S7vJYwJ:www.sola.hu/download.php?f%3DSzakmai_profil_Szathmary_Sandor.pdf+&cd=13&hl=en&ct=clnk&gl=hu

⁵⁹ **Újlétei bibliás krónika : história, eklézsia, poétika** (Írta, szerk. Ötvös László. Debrecen, 2013.) A kötet a Nemzetközi Theológiai Könyvsorozat 79. köteteként jelent meg.

⁶⁰ **Kiss Ferenc** (1862-1948): lelkész, esperes, teológiai tanár, a Debreceni Egyetem első rektora, a református diakóniatörténet egyik kiemelkedő személyisége. Gyülekezeti szolgálata után esperessé választották, majd teológiai tanár lett és új alapokra helyezte a lelkészképzést. Első rektora volt a megalakuló Debreceni Egyetemnek, és útjára indította a Lelkésztovábbképző Intézetet. A lelkészárva nevelésére az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) kezdeményezésére létrehozta és működtette a két Kálvineumot, amelyben több ezer gyerek juthatott színvonalas képzéshez. Kezdeményezte az Országos Református Szeretetszövetség megalapítását, amelynek 1913-1945 között igazgatótanácsi elnöke is volt. A diakóniát elsősorban gyülekezeti feladatnak tekintette, de látta, hogy a helyi közösségek erejét meghaladó feladatokhoz nagyobb szervezetre van szükség. Az Országos Református Szeretetszövetség elsősorban árva- és időotthonokat létesített, amelyeket adományokból tartottak fenn. Újdonság volt Magyarországon a fogyatékos foglalkoztató otthonok elindítása. Az árvákról való gondoskodást a Szeretetszövetség a saját környezetükben, rokonaik körében vagy a saját falujukban fenntartott intézményben oldotta meg, hogy a megszokott környezet nagyobb biztonságérzetet nyújtson a gyerekek számára. (Forrás: Ifj. dr. Fekete Károly: Kiss Ferenc életműve gyakorlati teológiai szempontból. (a Kiss Ferenc öröksége – konferencián (Bp. Zsinati Iroda Tanácssterem 2006. október 7.) elhangzott előadás; <http://www.diakonia.reformatus.hu/kissferenc/Dr.KissF.Kon.fBeszam.Dr.FeketeK..htm>)

⁶¹ **Tóth-Máthé Miklós** (1936): író. Tiszalúcon született református lelkészi családban. 1957-ben felvételt nyert a Színház- és Filmművészeti Főiskola színész tanszakára, ahol 1961-ben diplomázott. Egy évtizedig vidéki és fővárosi színházakban játszott (Veszprém, Békéscsaba, Győr, Thália és Vígszínház), majd pályát módosítva az írásra tért át. Nívódíjak, jutalmak mellett 1996-ban megkapta Hajdú-Bihar megye Kölcsey-díját, 2004-ben Holló László, 2006-ban Károli Gáspár, 2009-ben Petőfi Sándor Sajtószabadság díjjal tüntették ki, és 1999-től szülőfaluja, Tiszalúc díszpolgára. Jelenleg Debrecenben él. Monodrámáját, az *En*, Károli Gáspárt 2008-ban mutatta be a Debreceni Csokonai Színház. (Forrás:

http://www.kalvinkiado.hu/index.php?page=shop.browse&manufacturer_id=248&option=com_virtuemart&Item_id=3&lang=hu)

⁶² **Módis László** (1903-1972): könyvtáros, teológiai tanár. Teológiai tanulmányait a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karán (1924–28) és Bécsben (1929–30) végezte, majd a bécsi és a Budapesti Tudományegyetemen hallgatott sémi filológiát (1931–32). Debrecenben ösztöndíjas szakképzésben a teológia doktorává avatták (1932). Segédlelkész Debrecenben, Vésztőn, Budapesten, Debrecenben (1927–35), közben a losonci Református Teológiai Szemináriumban ösztöndíjas tárgyakat adott elő (1929). Tanítványai számára héber nyelvtant adott ki (1933). Vallásoktató lelkész Debrecenben (1935–45), majd a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa (1945–50). 1950-től a debreceni Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatója. 1959-től a Debreceni Teológiai Akadémia Ösztöndíjas Tanszékének vezető tanára, emellett 1961-től a Nagykönyvtár és a Levéltár igazgatója, a Kollégium főigazgatója. Az Országos Református Gyűjteményi Tanács egyik vezetője volt. Jelentős munkát végzett mint bibliográfus és mint szerkesztő.: a *Theologiai Szemle* főmunkatársa és szerkesztője (1941–44), a *Lelkészegyesület* szerkesztője (1936), a *Csikesz Sándor emlékkönyvek* (I–IV., 1940-43) sajtó alá rendezője volt. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁶³ **Sinai Miklós** (1730-1808): református egyháztörténész, tanár, püspök. A Bihar megyei Hajdúbagason született, gazdagparaszti családból. Tanulmányait 1746-tól Debrecenben, Bécsben, Oxfordban, Groningenben és Franekerben végezte. 25 éves korára görögül, latinul, franciául és németül egyaránt kiválóan tudott. Hazatérve előbb 1759-ben Kunmadarason lett lelkész, majd 1760-tól 1791-ig a Debreceni Kollégiumban tanított

---

történelmet és klasszika-filológiát. Tanárságának második felében ő irányította a kollégium pénzügyeit. II. József idején nemesi címet szerzett magának és leszármazottainak, amit II. Lipót újra kiadott. Ritka tudományossággal, nagy szorgalommal működött, a Kollégium és egyházkerület érdekeit teljes buzgalommal védve és munkálva. Tudományos téren különösen a magyar protestáns egyház történetének tanulmányozására fordította figyelmét, amelyre vonatkozólag rengeteg adatot gyűjtött össze. E tanulmányai közben érlelődött meg benne az az elv, melyért később annyi üldözést és szenvedést kellett kiállnia. A kálvini egyház szellemével ellenkező, de a magyar református egyház történelmi múltjának teljesen megfelelő és a korabeli lelkészi karnak éppen a világiak részéről történt elnyomatása által is tökéletesen indokolt álláspontján ugyanis lankadatlanul küzdött a világiaknak az egyházi kormányzatban való részvétele ellen, egyedül a lelkészi kar jogának tekintvén és nyilvánítván azt. Kiváló egyéni tulajdonságain kívül ennek köszönhette, hogy az 1791-ben megüresedett püspöki állásra ez évi áprilisban őt választották meg a lelkészek. Csakhogy ebbe a világiak egyáltalában nem akartak belenyugodni és két hónappal később más püspököt választottak, Sinait nemcsak a püspökségtől, hanem tanári állásából is elmozdították. A Sinai által megfellebbezett ítéletet a püspökség dolgában a király is megerősítette, de a tanárságtól való elmozdítására nézve új vizsgálatot rendelt el. Csak 1800. augusztus 11-én lett aztán kimondva az ítélet, amely megegyezett az előbbivel, ezt azonban a helytartótanács 1803. szeptember 13-án annak az elrendelésével erősítette meg, hogy hosszas szolgálatára való tekintettel nyugdíjban is részesíttessék. Utóda tanítványa, Budai Ézsaiás lett. 1808-ban Diószegi Sámuel botanikus-lelkész búcsúztatta a debreceni Péterfia utcai temetőben. (Forrás: Révész Imre, Sinai Miklós és tételei a magyar református egyház alkotmányára vonatkozólag (*Sárospataki Füzetek*, 1868.)

⁶⁴ A tizenöt éves háború (1591-1606) időszakában jelentek meg az első hajdúk Derecske lakosságában vagy birtokosai között, a döntő változást azonban az ún. harmadik hajdúfelkelés (1630 nyara) eredményezte, amely I. Rákóczi Györgyöt juttatta Erdély fejedelmi trónjára. A fejedelem a hajdúk támogatását meghálálva, a felkelés vezetőjét, Erdélyi András böszörményi hajdúkapitányt 1000 hajdújával és családtagjaikkal együtt letelepítette és 1631. június 23-án kelt kiváltságlevelében Derecskének hajdúvárosi kiváltságot adományozott. Derecske így Nagyszalonta mellett egyik meghatározó tagja lett a kb. két tucat települést magába foglaló bihari hajdúvárosok közösségének. A bihari hajdúvárosok ugyanazokat a kiváltságokat élvezték, mint az ún. nagy hajdúvárosok (Böszörmény, Szoboszló, stb.). Lokális és kollektív nemességgel, saját önkormányzattal rendelkeztek. Katonailag a váradi főkapitány irányítása alá tartoztak, és vezetése alatt a 17. század első felében az erdélyi fejedelmek legmegbízhatóbb katonai erejének számítottak. A Rákócziak melletti hűségük, különösen II. Rákóczi György végzetes lengyelországi hadjáratát követő törökellenes harcok idején vezetett szomorú következményekhez. 1660 tavaszán Szejdi Ahmed pasa irtóhadjáratban égette fel és pusztította el a hajdúvárosokat (Szejdi-járás). Majd a térség központját jelentő Nagyvárad eleste után (1660 nyara) három évtizedre Bihar vármegye is a Hódoltság részévé vált.

Bihar felszabadulására a török uralom alól Nagyvárad 1692-es visszafoglalását követően került sor. Az elhúzódozó háború miatt Derecskét még további súlyos csapások érték, 1693. október 17-18-án a török-tatár csapatok még egyszer utoljára felégették. A török kiűzését követően az udvar nem állította helyre Derecske és a bihari kishajdúvárosok kiváltságait. Először kamarai igazgatás alá helyezték, majd 1702-ben zálogbirtokként, 1745-ben pedig örökjogon az Esterházy-család kapta meg. A város lakossága nem törődött bele könnyen a hajdú kiváltságok elvesztésébe. Tömegesen vettek részt a Rákóczi-szabadságharcban, annak bukása után pedig egészen az 1840-es évek elejéig pereskedtek a hajdú kiváltságok visszaszerzése érdekében, de eredménytelenül. Derecske lakosságának zömét jobbágyi sorba taszították, de földesurai, méltányolva egykori kiváltságos helyzetüket, nem szóltak bele érdemlegesen a mezőváros önkormányzatába, sem lakosságának vallási életébe. Az Esterházy családnak Derecske központtal kiépült, kb. két tucat települést magában foglaló, legnagyobb alföldi uradalma a 19. sz. közepéig állt fenn. (Farkasvölgyi Győző: Derecske évszázadai; <http://www.derecske.hu/talalkozo/index.php?m=hirek&cikk=6>)

⁶⁵ **Domby Márton** (1778-1864): ügyvéd. Debrecenben tanult és – mint iskolánövendék – Csokonaival három és fél évig volt baráti viszonyban. Később tabularis ügyvéd volt Pesten. 1858-ban a pesti Theológiai Intézetnek hagyta könyvtárát. Elsőként írta meg Csokonai életrajzát (Csokonay V. Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái. Pest, 1817., újabb kiadás: Domby Márton : Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól; Budapest, Magvető, 1955.), és a költő temetését is ő, az egykori eminens szenior szervezte. (Források: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái II. Budapest: Hornyánszky. 1893; <http://www.kultura.hu/index.php?lboxmutat=108814581531610V>)

---

⁶⁶ **Molnár Borbála** (Sátoraljaújhely, 1760. aug. 25. – Hajdúbagos, 1825. jan. 30.): költő. Apja nemesi származású malombérlő. 14 évig tartó boldogtalan házasság után 1791-ben özvegyen maradt. Ezután Mikes Anna grófnő társalkodónője volt Erdélyben 22 éven át. Versei sok elismerést szereztek számára; korának több ismert írójával (köztük Édes Gergellyel, Ráday Gedeonnal, Gvadányi Józseffel és Kazinczy Ferencsel) is kapcsolatban állt, kiterjedt prózai és verses levelezést folytatott. Hajdúbagosra költözve, az általa kedvelt természetes életben rendezgette írásait, harangot ajándékozott gyülekezetének, s néhányszor beszekerezett Debrecenbe, ahol árulták könyveit. 1825. január 30-án, élete 65. évében érte a halál, a hajdúbagosi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Újabb irodalomtörténetünk (Bíró Ferenc, Fábry Anna, Hász–Fehér Katalin, Kerner Anna, Nagy Zsófia, Weöres Sándor) is felfedezte ezt a korszakot és az újhelyi költőnőt, s ha a csipkelődő hangnem ma is kísért vele kapcsolatban, egy nyitottabb párbeszéd jegyében türelmesebben, értékének megfelelően kezelik. Amikor Bata Imre számba vette a XVIII. század szárnyatlan, konyhaszágu költőnőit, az ügyes és élelmes Vályi Klára és Fábrián Julianna mellett a szenvedő Molnár Borbálát emelte ki, csodatételnek tartotta műveiben a köznapi élet és jelenlét olyan intenzitását, mely férfi poétáknál sem fordult elő. Weöres Sándor *Psyché* című, egy fiktív 18. századi költőnő önéletrajzát, verseit leíró regényének, ha nem is modellje, de ihletője és nyelvi-poétikai tanítómestere (az egyik) lehetett Molnár Borbála. Maga Weöres így vall erről: „Ungvárnémeti Tóth László, Vályi Nagy Ferenc, a rímkovács Kováts József és sok más. A korszak költőnői: Dukai Takách Judit, Ujfalvi Krisztina, Molnár Borbála, s a névsort hosszan folytathatnám, a magyar múlt tele van méltatlanul elfeledt érdekes költő- és költőnő-egyénségekkel. Ezekről tanultam én nyelvet, fűszeres zamatokat, ijesztő bolondériákat, merészséget. És mikor saját költői ereim ellanyhultak, arra kényszerültem, hogy az ő hajdani nyelvükön és minden szokványra fittyet hányó bátorsággal szóljak”. (Források: Magyar Életrajzi Lexikon; <http://users.atw.hu/itarsalگو/blind/index.html>)

⁶⁷ **Hatvani István** (1718-1786): a XVIII. századi magyar művelődéstörténet nagy alakja, a Debreceni Kollégium híres polihisztor tanára. Debreceni diákéveiben (1745-ig) előbb a latin ékesszólás, majd a logika és szónoklás nyilvános tanítója. Először a görög nyelv, majd a héber nyelvet tanulmányozta, a teológia tanulását kivül Maróthi György tanítása alapján matematikát tanult, és látogatta Szilágyi Sámuel fizika előadásait. Befejezván kollégiumi tanulmányait, a bázeli egyetemen a Collegium Erasmianumba nyert felvételt. Felkészültségére jellemző, hogy 1747 elején felvették a lelkészjelöltek közé, s már az év június 1-jén kiállították lelkészi oklevelét, ugyanabban a hónapban benyújtotta teológiadoktori értekezését is. Még lelkészi vizsgája előtt beiratkozott az orvosi fakultásra is, és 1748 márciusában letette orvosi szigorlatát, április 9-én bemutatta kinyomtatott doktori értekezését, és az orvosi eskü letétele után még aznap orvosdoktorrá avatták. Ezt követően rövid utrechti tartózkodás után Leidenben három hónapig látogatta a kísérleti fizika előadásokat, továbbá matematika-, kémia- és botanika-előadásokat is. Bekapcsolódott az egyetem csillagvizsgáló intézetének munkájába is. Állást ajánlottak neki a heidelbergi vagy marburgi egyetemen, míg a leideni egyetemi könyvtár igazgatója és a város egyik szenátora arra igyekeztek rábeszélni, hogy a leideni egyetemen vállaljon tanítást. Ám ő "többre becsülte és jobban szerette gyászos helyzetben lévő egyházát és a csekély jövedelmű tanári hivatalt hazájában, mint Hollandia virágzó szabadságát és dúsgazdag tanári fizetését."

Már 1747-ben megkapta a debreceni eklézsia felkérését a Debreceni Kollégium matematika, filozófia és kísérleti fizika tanszékére tanárnak. Filozófiatörténetet, teológiát, általános és kísérleti fizikát – amely magába foglalta a kémia, botanika, orvosi fiziológia, földrajz és hidrosztatika elveit, valamint az egész mechanikát és az asztronómiát – tanított Debrecenben. Professzorságának 37 éve alatt végig kivette részét a Kollégium ügyeinek intézéséből. Hét évig a könyvtárigazgatói feladatot látja el, és amikor, 1752-ben a helytartótanács elrendeli Debrecen város és az egyház igazgatásának szétválasztását, és a Kollégium nehéz anyagi helyzetbe kerül, Hatvani fogalmazza azokat a latin nyelvű leveleket, amelyekben segítséget kérnek az európai protestáns papságtól. Mint lelkész is szolgálta egyházát. Kéziratai között a 12. pontban "teljesen kidolgozott" prédikációi szerepelnek, "melyeket a debreceni egyházban különböző alkalmakkor tartott". Igen kiterjedt orvosi gyakorlatot folytatott. Már 1752-ben megnyitotta a betegek pénztárát, kezdeményezésére létesült külön kórházi alap is, ami lehetővé tette betegszobák berendezését, ápolószemélyzet tartását. Mint nagy tudású és nagy gyakorlattal rendelkező orvost az államhatalom megbízta Debrecen és Bihar megye gyógszertárainak felügyeletével. (Forrás: Gyarmati Borbála: Hatvani István; <http://www.atomki.hu/Hatvani/>)

---

⁶⁸ **Ráski Sándor** (1920–1977): református püspök. A teológiát Sárospatakon végezte (1945), lelkészi oklevelet kapott (1949). Segédlelkész Kassán, Sárospatakon. 1948-tól a sárospataki Református Tanítóképző Intézet vallásoktatója, majd Miskolcon segédlelkész, utóbb püspöki másodlelkész. 1950-től a miskolc-belvárosi egyházközség lelkésze. 1959-től a borsodi egyházmegye esperese és a tiszáninneri egyházkerület lelkészi főjegyzője, majd az egyházkerület püspökévé választották (1964). E minőségében az Országos Református Diakóniai Tanács elnöke (1973), s a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának alelnöke volt. Részt vett a Keresztény Békekonferencia, az Európai Egyházak Konferenciája munkáiban. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁶⁹ **Kürti László** (1931-2013): református lelkész, 1972-1977 között a Debreceni Református Kollégium főigazgatója, 1977-től a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke. A Debreceni Református Kollégiumban érettségizett, felsőfokú tanulmányait a Debreceni Református Teológiai Akadémián végezte, 1956-ban itt szerzett kitűnő eredménnyel lelkészi oklevelet. Külföldi tanulmányútját követően a Zsinati Iroda Külügyi és Tanulmányi Osztályán dolgozott, majd 1970-től a DTA professzora, 1972-től a Debreceni Református Kollégium főigazgatója volt. 1977-től a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke és a Miskolc-Belvárosi Református Egyházközség lelképásztora. 1981-1988 között a Református Világszövetség Európai Területi Bizottságának alelnöke, 1985-től A Prágai Keresztény Békekonferencia Folytatólagos Bizottságának tagja, 1985-től a rendszerváltásig: Borsod-Abaúj-Zemplén országgyűlési képviselője volt. (Forrás: <http://www.tirek.hu/hir/mutat/35440/>)

⁷⁰ Ötvös László: Balogh Ferenc életműve (Teológiai doktori disszertáció). Nyomtatásban megjelent Budapest, Lux Kiadó, 1997.)

⁷¹ **Balogh Ferenc** (1836-1913): egyháztörténész, teológiai tanár. A Debreceni Református Kollégiumban folytatott teológiai tanulmányai után két éven át, 1863 és 1865 között külföldön tartózkodott, ahol egyháztörténeti és dogmatikai ismereteit bővítette. Ebben az időben hitéletét bensőségebbé tevő hatások érték Londonban valamint Edinburghban. Debrecenbe 1865-be tért vissza, ahol az egyháztörténeti tanszéknek egy évig ideiglenes, majd 1866-tól 1913-ig tanszékvezető tanára volt. A kollégium rendes tanárává történő kinevezése alkalmából 1866. november 6-án Méliusz Juhász Péterről tartott székfoglaló előadást, „Méliusz hatása” címmel. A kollégiumi hitélet erősítése érdekében 1869-ben megszervezte a Hittanszék Önképző Társulatát. Írásai számos magyar egyházi és világi hetilapban és folyóiratokban jelentek meg, de ezenkívül több francia és angol nyelvű sajtótermékben is hírt adott a magyar protestantizmus életéről. A XIX. század nagy tudományos ismeretterjesztő kiadványa a Pallas Nagylexikon számára több egyháztörténeti szócikket írt. Balogh Ferenc egy évig a Debreceni Református Kollégium dékáni tisztét töltötte be. A magyar protestantizmus számára kiemelkedő jelentőségű alkalmain ünnepi beszéd elmondását vállalta, többek között 1895-ben Debrecenben a gályarab-emlékoszlop felavatásán, valamint 1907-ben Hajdúböszörményben a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Bocskay-megemlékezésén, amelyet "Bocskay Istvánról, vallásszabadságunk hősről" címmel tartott. Kálvin János születésének 400. és a genfi egyetem alapításának 350. évfordulóján 1909-ben, az ottani egyetem díszdoktorának választotta. (Forrás: Millsits Máté 100 éve hunyt el Balogh Ferenc egyháztörténész; <http://reformatus.hu/mutat/8731/>)

⁷² **kánoni látogatás** (lat. visitatio canonica): római katolikus eredetű hagyomány a református egyházjogban. Eredetileg a katolikus megyéspüspök hivatali kötelezettsége, mely szerint egyházmegyéjét évente részben vagy egészében meg kell látogatnia, mégpedig úgy, hogy legalább ötévenként az egész egyházmegye sorra kerüljön. Már az ókeresztény kortól vannak nyomai. A 11-13. századtól a feladatot a főesperesek látták el. A református egyházi jog szerint az esperes az Egyházmegyei Vizitációs Bizottsággal legalább háromévenként minden egyházközséget meglátogat, lehetőleg úgy, hogy minden évben az egyházközségek 1/3-a sorra kerüljön. Az egyházmegyei vizitáció időpontjáról az egyházközséget 15 nappal azelőtt írásban értesíti. A lelkész jelzett időre a presbitériumot összehívja. A Vizitációs Bizottság egyszerű és tisztes ellátásáról, szállításáról minden egyházközség gondoskodik. Az esperes egyházközségét az egyházmegyei főjegyző vezetésével ugyanaz a bizottság látogatja meg. Indokolt esetben az esperes rendkívüli egyházmegyei vizitációt tarthat. A vizitációról a

---

bizottság jegyzőkönyvet készít, amelyben kitér az anya-, a leány-, a szórvány- és a missziói egyházközségek hitéletének kérdéseire, erkölcsi és anyagi helyzetére. (Források: Magyar Katolikus Lexikon; <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Z3c9hO-inVoJ:www.reformatus.ro/admin/data/file/20130620/kanon-2006-evi-1-jogszabaly-a-romaniai-reforma.doc+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=hu>)

⁷³ **Horváth Barna** (1936-2009): református lelkész, borsod–gömöri esperes, teológiai tanár. A Debreceni Teológiai Akadémián kezdte meg felsőfokú tanulmányait (1954–56), másodévből átkérte magát a budapesti teológiára. Az 1956-os forradalom bukása után, 1957-ben letartóztatták, mert egy diákcsoport tagjaként röpcédulázásban vett részt, amellyel az áldozatokra (köztük mártír teológusokra) való megemlékezésre hívtak fel a forradalom egyéves évfordulóján. Négy és fél hónapot töltött börtönben „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel” büntetése címen. Szabadulása után tanárai támogatásával folytatta tanulmányait, és évvesszélés nélkül fejezte be a teológiát. 1980–81-ben ösztöndíjat kapott: a genfi egyetem keretében működő Bossey-i ökumenikus intézetben, majd a zürichi egyetem szociáletikai intézetében tanult. Szakdolgozatát a magyar bibliáról angolul írta *The Book of the Life or the Scribes* címmel. Doktori disszertációját *Utolsó idők* címmel jelentette meg a Kálvin Kiadó (1999).

Előbb a Mádi Református Egyházközségben, majd Szerencsen volt segédlelkész (1959-1964). 1964-75 között az Igrici Református Egyházközség lelképásztora volt, s a szomszédos Gelejen is szolgált. 1975-től 2003-ig a Sajószentpéter-nagytemplomi Református Egyházközség lelképásztora volt. A hatvanas évektől a borsodi (később borsod–gömöri) egyházmegye műemlékügyi, békeügyi, ökumenikus, tanulmányi és missziói előadói posztjaira választották. Részt vett a Tiszáninneni Egyházkerület fordítói munkacsoportjának munkájában, az egyházkerületi ökumenikus szakcsoport vezetője (1981, 1983), egyházkerületi tanácsbíró (1981, 1986), egyházkerületi tanácsbíró (1988) előadó lett. 1988. december 19-én megválasztották borsodi esperesnek, a tisztséget 2002-ig töltötte be. Tagjai közé választotta a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Doktorok Kollégiuma. A Teológiai Szemle szerkesztőbizottságának tagjává választották, melynek 1993-2003 között elnöke volt. A Miskolci Bölcsész Egyesületben óraadó tanárként bibliaismeretet adott elő (1989-2003). A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiáján óraadó tanár volt az újraindulás első éveitől (1991-2002) az egyház mai élete, egyházi zene, valamint egyházismeret és egyházjog tárgykörben. 1991. július 27-én a Sárospataki Református Kollégium Igazgatótanácsának tagjává választották. (Forrás: Gazda István: Horváth Barna emlékezetére. In: Reformátusok Lapja, LIII. évf. 46. szám)

⁷⁴ **Szenci (Szenczi) Molnár Albert** (1574-1634) magyar református lelkész, zsoltárköltő, bibliafordító nevét a korabeli források Szencinek, az újabbak Szenczinek írják.

⁷⁵ **Szilágyi István** (1914- ?): református lelkész. Gimnáziumi tanulmányait a miskolci református főgimnáziumban és a Sárospataki Kollégium gimnáziumában végezte, majd a Sárospataki Kollégiumban szerzett lelkészi végzettséget. Teológuskorában stipendistaként Halléban is tanult. Miskolci segédlelkészként vallásnári vizsgát tett Kolozsváron; sok iskolában végzett hitoktatást és szervezte az Soli Deo Gloria Szövetség munkáját a diákok között. 1949-ig Darányi Lajos püspök mellett volt püspöki másodlelkész és missziói lelkész. 1949-ben hívták meg a Tetemvári Egyházközségbe, a Deszka-templomba lelképásztornak. Kezdetől komolyan vette, hogy gyülekezete ne csak egyházigazgatási egység, hanem valóban szellemileg is összetartó, családi közösség legyen. Különösen szoros kapcsolat alakult ki a Tetemvár és az Alsóváros lelképásztorai (Szilágyi **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** és Kóris Lajos **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**), valamint gyülekezetei között. Mindkét közösséget az erős pasztoráció, a családlátogatások jellemezték, és a kis gyülekezet keretei valóban alkalmasak voltak arra, hogy a lelképásztor majdnem mindenkit személyesen megismerhessen.

Az 1955-56-os református Megújulási Mozgalomban aktívan részt vett, 1956 októberében tagja volt a miskolci munkástanácsához delegált és a forradalomnak 25 ezer forintot adományozó egyházi küldöttségnek. Ennek és a Deszka-templomban folyó meghitt, eleven lelki élet állami és egyházkormányzati megítélésének következtében, 1962-ben Darányi **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** püspök kifejezte elhatározását, hogy – mint mondta, nem állami, hanem egyházi érdekből – Lácacséke községbe helyezze át. Amikor Szilágyi többszöri rábeszélésre sem volt hajlandó megválni tisztétől, koncepciók eljárást indítottak ellene elmozdításának kicsikarása érdekében,

---

amiben különösen aktív szerepet töltött be Lobkovitz László megyei egyházügyi főelőadó. A tetemvári presbitérium közös akarattal írásos nyilatkozatban tiltakozott a lelkipásztor áthelyezése ellen. Április 12-én kelt negyedévi jelentésében Lobkovitz **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** ingerülten konstatálta, hogy „már egy hónapja” nem képes áthelyeztetni a számára egyre kényelmetlenebb - a „református vonalba” sehogy sem illeszkedő - lelkészt, és kérte, hogy az ekkor már Prantner József **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** elnök vezette ÁEH központi intézkedéssel segítse lezárni a Szilágyi-ügyet. 1962. április végén hívták össze az egyházmegyei bíróságot, hogy rábizonyítsák Szilágyi Istvánra **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** vétkeességét, és alapot találjanak elmozdításához. A tetemvári ügy hullámai Budapestre is eljutottak, mivel Szilágyi **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** - mint maga mondta - a „császárra apellált”. Kállai Gyula **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**, miniszterelnök-helyettes tájékoztatására maga Prantner József **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** foglalta össze az egyre húzódozó áthelyezés ügyét. „Szilágyi István ref. lelkész reakciós beállítottságú, a református egyház »megújulásán« dolgozó Bethánia mozgalomhoz tartozik. Baráti köre is hasonló reakciós személyekből áll. Miskolcra történő elmozdítása minden szempontból indokolt és helyes. (...) Véleményünk az - folytatta Prantner **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** - hogy Szilágyi István **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** ellenállása és szembehelyezkedése a hivatalos egyházi vezetéssel: politikai jellegű.”

A Szilágyi-ügy 1964 végéig húzódozott. A lelkipásztor cáfolta az orgazdaság vádját, amit tiltott iratterjesztés (pásztorlevél-sokszorosítás) miatt akasztottak rá. Darányi püspök végül kifejtette, hogy Szilágyit már csak bírósági úton helyeztethetik át, ehhez azonban az egyháznak az ÁEH vagy a tanács írásos nyilatkozatára van szüksége, mely kinyilvánítja, hogy nem tartja szükségesnek Szilágyi miskolci tartózkodását. Az ÁEH erre végül már nem volt hajlandó, így a Szilágyi-dosszié tetejére 1965 februárjában ez került: „Az egyház - mint elévült anyagot - lezárta az ügyet. Szilágyi **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** Miskolcon marad. Ehhez az ÁEH hozzájárult.”

A több mint harminc évet lelkipásztorként szolgáló Szilágyi István **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** 1985-ben olvasta fel a presbitérium előtt az egyházkerület püspöke, Kürti László **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** levelét, melyben „egyházi közérdekből” lemondásra szólította fel a lelkészt. Szilágyi erre ezúttal sem volt hajlandó, és kérte ügyének kivizsgálását. Az egyházmegyei bíróság végül felfüggesztette Szilágyi **Hiba! A könyvjelző nem létezik.** lelkipásztori tevékenységét (nyugállományba küldte a lelkészt), utódjául Benke György **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**öt, a sárospataki Tudományos Gyűjtemény igazgatóját választották meg. (Források: Benke György: Köszöntjük a 90 éves Szilágyi István lelkipásztort. In: *Tirek.hu* (LVII. évfolyam 2. szám, 2004. június; <http://www.tirek.hu/srl/cikk/110/>; Fazekas Csaba: Nyolc évtized a miskolci református egyház történetéből (1918-1998); Miskolci Kálvin Szövetség, Miskolc, 1999.)

⁷⁶ **Simándy Pál** (sz. Gombos Ferenc, 1891-1978): író, újságíró. Szegény parasztszaládból származott. A Sárospataki Református Kollégiumban lelkészi oklevelet szerzett, majd a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség utazó titkára volt. Losoncon, majd Budapesten vallásánárként tevékenykedett, de az 1918-1919-es forradalmi események hatására lemondott egyházi állásáról. 1920-ban több hónapot börtönben töltött a Tanácsköztársaság idején végzett agitációja miatt. 1920-tól 1931-ig Losoncon élt, a város és a szlovenszko-i magyarság irodalmi-kulturális életének egyik irányítója lett. 1931-ben visszatért Magyarországra. Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjainak belső munkatársa, a népi írók jelentős orgánumának, a Tiszántúlnak szerkesztője lett. 1945-től 1949-ig, nyugdíjazásáig a Vallás és Közoktatási Minisztérium osztályvezetőjeként népművelési ügyekkel foglalkozott. Simándy Pál világnézetét a *Magyar kálvinizmus útja* című egyházpolitikai röpiratában és az *Elsikkadt hegyibeszéd* című vallásfilozófiai tanulmányában összegezte. (Forrás: <http://adatbank.sk/lexikon/simandy-pal-gombos-ferenc/>)

⁷⁷ **Újszászy Kálmán** (1902–1996): teológiai tanár, gyűjteményi felügyelő. Tanulmányait a sárospataki Református Teológiai Akadémián végezte (1927), Debrecenben doktori oklevelet (1932), Szegeden egyetemi magántanári képesítést szerzett (1939). 1929-től Tanítóképző-intézeti tanár Sárospatakon, majd teológiai akadémiai tanár. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó füzszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója, 1944-1946 között a főiskola rektora volt. A népfőiskola 1948-ban - kényszerűen - megszűnt, a református intézmények közül a tanítóképzőt 1950-ben, a gimnáziumot 1952-ben államosították. 1951-ben megszüntették a teológiát is, amely 1992-ben kezdte meg újra a működését. Újszászy professzor 1948 után a Kollégium főkönyvtárosa, 1969-től a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek felügyelője, az Országos Református Gyűjteményi Tanács ügyvezető elnöke, majd elnöke, a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka volt. Népműveléssel, művelődéstörténettel is foglalkozott. Az általa szervezett és

---

vezetett sárospataki faluszeminárium (1931–1952) a magyarországi falukutató mozgalom egyik jelentős intézménye volt. – Fő művei: A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához (Sárospatak, 1934); Kultúra, nemzet, falu (Debrecen, 1937); Népfőiskolai tapasztalatok (Bp., 1947). (forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

⁷⁸ **kalokagathia**: az erkölcsi jóság és a szépség együttese az antik görög filozófiában („kalosz”: szép; „agathosz”: jó). Arisztotelész az Eudemoszi etikában és a Nagy etikában a tökéletes erényként említi.

⁷⁹ **Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom**. A név jelentése: Egyedül Istené a dicsőség. 1921-ben fiatal teológusok alapították azzal a céllal, hogy megújítsák magyar református egyházat. Egyik jelmondatuk ez volt: „Evangéliumot Magyarországnak”. Napjainkban elsősorban a református gimnáziumainkban fejt ki tevékenységét az SDG. A Soli Deo Gloria Diákszövetség 1928-ban vásárolta meg a balatonszárszói Nefelejts-villát, majd további vásárlásokkal bővítették a területet, ahol nyaranta a konferenciákat tartották. Előadók között püspökök, egyetemi professzorok, írók, lelkészek találhatók. 1940-től, a Kabay Márton Kör megalakulásától új lendületet vettek a szárszói SDG-konferenciák, s központi kérdésükké a „Mit tehet az ember, ha magyar?” gondolata vált. Az 1942-es szárszói konferencián a parasztságot Veres Péter, a munkásságot Nagy István, az értelmiséget Darvas József képviselte, s ekkor hangzott el Németh László első szárszói beszéde is. 1943 augusztusában a Magyar Élet Könyvbarátainak társasága a Soli Deo Gloria szövetséggel közösen rendezte a szárszói Magyar Élet Tábort. A 600 fős küldöttséget az értelmiségi református ifjúság mellett a katolikus fiatalok, írók és költők valamint a parasztság és munkásság képviselői alkották. Az 1943-as szárszói konferencia egyben a népi írók mozgalmának szellemi összegzésévé is vált. A népi mozgalom – melynek csúcspontja a Márciusi Front létrehozása volt – a fasizmus és a világháború árnyékában azt a célt tűzte maga elé, hogy nagy nyilvánosság előtt tisztázza a népi mozgalom társadalmi és gazdasági alapelveit. A történelem e különösen feszült pillanatában azonban már élesen polarizálódtak a nézetek. A két pólust Erdei Ferenc és Németh László nézetei jelentették. Erdei Ferenc álláspontja szerint a magyarság számára nincs más út, mint a szocializmus választása - szemben a fasizmussal. Németh László viszont sem a fasizmust, sem a bolsevizmust nem fogadta el, hanem egy harmadik oldal, egy harmadik út koncepcióját fejtette ki. A szárszói konferencia megítélése mindmáig viták tárgya. Később Kovács Imre úgy látta, hogy a probléma kibontásában Némethnek, az akkori helyzet megítélésében Erdeinek volt igaza. Szárszó a népi mozgalom történetének olyan magaslata, amely jelképévé is vált. (Források: <http://sdg.org.hu/node/6002>), Görömbei András: A magyar népi irodalom. In. G.A.: Irodalom, nemzet, harmadik út. Esszék, tanulmányok, 2008–2012. Magyar esszék sorozat. Budapest, Nap Kiadó, 2012.)

⁸⁰ **Keresztyén Ifjúsági Egyesület** (Young Men's Christian Association – YMCA). George Williams alapította 1844-ben. Alapdokumentuma az ún. Párizsi Alap 1855-ből. A világméretű mozgalom taglétszáma mára meghaladja a 45 millió főt. Első magyarországi szervezete 1883-ban alakult meg Budapesten **KIE** (Keresztyén Ifjak Egyesülete) néven. A második világháború után feloszlott szervezetet 1990-ben alakították újra Magyarországi Keresztyén Ifjúsági Egyesület (MKIE) névvel az 1883-1948-ig működött Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) és az 1904-1948-ig működött Keresztyén Leányegyesület (KLE) jogutódjaként.

(Forrás: http://www.kie.hu/portal/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1)

⁸¹ Kunmadaras az Üllő, majd Taksony nemzetség szállásbirtoka, XIII. századtól kun település, Mátyás idejében a kun Kolbászszek része. Neve 1391-től jelenik meg az oklevelekben. A középkori Üllő, Gacsa, Gergely, Fábiansebestyén faluban említ templomot, ezt a helyet később Fábianka néven ismerik. Kunmadaras 1557 körül a református hármaskerület része volt. Az 1683. évi tatár betöréskor elpusztult, 1692 után újraneépült. Lakói az 1697.évi karcagi tatárjárásakor újra elszéledtek, 1699-ben kezdtek visszatelepedni, református lelkészt fogadtak. Az 1745. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint ekkortájt se katolikus hívő, se katolikus templom nem volt a faluban, az egykor katolikusok által épített templomot 180 év óta reformátusok használták. Az eredeti, 16. századi templomépületet nagyméretű, erődszerű református templommá a 18. században építették újjá. A hozzáépített hatalmas méretű torony visel leginkább barokk stílusjegyeket, mivel a templomot az 1860-as években átalakították. A templomhajó neoromán és klasszicista elemeket tartalmaz. Itt őrzik azt a székét,

---

melyben Kossuth Lajos foglalt helyet, amikor Kunmadarason tartózkodott. (Források: http://www.napi-hirek.hu/megyek_kepei/kep/136/kunmadaras; <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:EA0Mz-qjJ0J:karcag.plebania.hu/doc/kunmadaras.pdf+&cd=10&hl=en&ct=clnk&gl=hu>)

⁸² Kunmadarason 1943-1944 között német, 1944-1945-ben szovjet tábori reptér volt. 1950-1956 között ez volt a legnagyobb magyar katonai reptér; az új betonpálya építését. 1950-ben kezdték, és egy évvel később, 1951-ben itt kezdődött a magyar sugárhajtású repülés. 1956 novemberétől 1991-ig szovjet katonai reptérként üzemelt, bombázók, vadászbombázók és felderítők, illetve célvontatók állomásoztak itt. 1963-tól 1990-ig a repülőtér mellett lévő atomtárolóban atomfegyvereket tároltak a helyi és a debreceni ezred részére.

Fénykorát a 80-as évek közepén élte a bázis, ekkor körülbelül 16 ezer lakója volt: repülősök, légvédelmieket, besorozott katonák és az itt szolgáló tisztek családjai. A terület az egyik része a repülőtér, a másik a lakórész volt. A lakások nagy része a magyar időkből maradt, ezekben a szerelők, tiszthelyettesek kaptak helyet, a néhány úgynevezett „kijevi lakásban” pedig a pilóták laktak. Ez utóbbiak igen jó minőségűek, a 80-as években épültek fel. A centrumban volt az iskola, a közelben volt az áruház és a kávéház, a helyőrségi klub, kultúrház, mozi, színház, valamint a sportpálya és a kiskatonák lakhelye. A tiszt és legénységi lakóhelyek között éles volt a különbség: a besorozottak szűk, dohos, sötét épületekben sínylöltek. Volt két hatalmas szerelőcsarnok, és lőszerraktár is volt: a pálya északi oldalán, a rakéta-összeszerelő mellett, gondosan álcázva, körülveve sűrű bokrokkal, fákkal. A pálya keleti végén, kis dombok között a mentőállomás helyezkedett el. Az ezredparancsnoki épületek, a meteorológiai szolgálat, vendégépületek, ejtőernyősosó, a föld alatti irányító központ, a készségi épületek egy csomóban a pálya északi oldalán lévő gurulóút mentén helyezkedtek el. A 21 db hatalmas föld alatti üzemanyagraktárhoz 2,5 km hosszú ipari vágány vezet. Két gépállóhely volt, külön mindkét ezrednek, amelyben egyszerre 21 gépet tudtak kiszolgálni. A vadászbombázó- ezred repülőgépei 3 csoportban voltak elhelyezve: a bázis északkeleti, délkeleti és északnyugati sarkaiban lévő hangárcsoportokban. (Forrás: <http://www.kunmadaras.hu/magyar/repuloter.html>)

⁸³ Kunmadarason 1990-ben Emlékbizottság alakult a második világháborús emlékmű felállításának előkészítésére. Somogyi Árpád szobrászművész és Kocsis Imre kőfaragó mester alkotását 1992. szeptember 19-én leplezték le. Az elhunytak neve rákerült a mementóra. A polgári áldozatokról és az 1950-es évek elején kitelepítettekéről is külön-külön történt megemlékezés az emlékmű mellett elhelyezett két táblán. A település önkormányzata az emlékmű felavatásának napján egy kiadványt is megjelentetett Kunmadaras második világháborús áldozatainak emlékére. (Forrás: <http://archiv.vfmk.hu/1944/kunmadaras.html>)

⁸⁴ 1946. május 21-én Kunmadarason a feldühödött több száz fős tömeg megtámadta a helyi zsidókat. Három embert meggyilkoltak. A kunmadarasi pogrom közvetlen előzménye a Nagy János helyi református tanító és leventeoktató elleni népbírói eljárás volt. A szomszédos Karcagra, 1946. május 20-ára kitűzött másodfokú tárgyalásra 300-500 főnyi szimpatizáns kísérte el a vádlottat. Ott voltak a Kisgazdapárt, a Parasztpárt és a Nőszövetség vezetői és tagjai, valamint Nagy János volt leventéi is. A csoport érkezéséről egy ismeretlen telefonáló értesítette a karcagi rendőrséget, amely a város határánál feltartóztatta a tömeget. Miután a rendőrök csak ötven embert akartak továbbengedni, a tüntetők Nagy Jánossal együtt visszatértek Kunmadarasra. A feltűzött tömegben elterjedt a szóbeszéd, hogy Karcagon a zsidók gyermeket raboltak el, és kolbászt készítenek a húsból. (...) Az antiszemita hangulatot tovább fokozta az a hír, hogy a helyi zsidók tájékoztatták a rendőröket a demonstrálók érkezéséről. Másnap reggel a hetipiacon kunmadarasi paraszttasszonyok megtámadták a jórészt helyi illetőségű zsidó árusokat. Azzal vádolták őket, hogy a tojás- és baromfifelvásárlás során árdrágítást és üzérkedést követnek el. Többen felhánytorgatták, hogy a deportálásból hazatérő zsidók visszakövetelték 1944-ben elkobzott javaikat. (...) A később tovább növekvő tömeg botokkal, kövekkel és szerszámokkal felfegyverkezve megtámadta a zsidók házaikat. Korra és nemre való tekintet nélkül kíméletlenül bántalmazták az áldozatokat, közülük ketten (Kuti Ferenc, Neuländer Ferenc) később belehaltak sérüléseikbe. A harmadik halálos áldozat a Karcag irányába menekülő Rosinger József volt, akit a repülőtérnél dolgozó helyi és karcagi munkások (köztük kamasz fiúk) a helyszínen agyonverték. A sebesültek száma 14 fő volt. (...) A megtámadott házakat mindenütt kifosztották. Ekkor már megerősített (25-30 fős) rendőri egység volt a községben, de a karhatalom nem állította meg a pogromot. Néhány kivétellel senki nem emelt szót a kegyetlenkedések ellen vagy próbált segíteni az áldozatokon. Passzív maradt a helyi értelmiség is, beleértve a pártvezetőket, az egyházak lelkészeit és

---

az eljárás alatt álló tanítót. A késő délután összeült pártközi értekezlet Takács Gergely, a Kisgazdapárt helyi titkára elnökletével felszólította Takács Ferenc párttitkárt és a „község zsidó lakosságának azt a részét, amelyik nem hajlandó beilleszkedni a község demokratikus életébe, hogy saját maguk érdekében a falut hagyják el”. (...) A pogromot túlélő zsidók jó része az eset után elmenekült, részben Karcagra, részben Budapestre.

A nap délutánján megérkezett a megyei rendőri vezetőség és az illetékes szovjet parancsnok. A tömeget széteszlatták. Másnap a Belügyminisztérium politikai osztályának emberei is megjelentek Tömpe András ezredes vezetésével. Összesen 120 embert tartóztattak le. Végül 59 személyt fogtak perbe, köztük 20 nőt és öt fiatakorút. (...) Tóth Zsigmond elsőrendű vádlottat életfogytiglani fegyházra, Takács Gergelyt két év két hónap börtönre, a gyilkosságokért közvetlenül felelős személyeket két és fél évtől tizenkét évig terjedő fegyházra illetve börtönre, a többi vádlottat nyolc hónaptól három évig terjedő szabadságvesztésre ítélték.

(Forrás: Csósz László: Antiszemita zavargások, pogromok és vérvádak 1945-1948. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=148:neprtiras-utan-zsidoellenes-atrocitasok-magyarorszagon-1945-1948-&catid=15:tanulmanyok)

⁸⁵ Szelet vetett a főrabbi beszéde, de a vihar elmaradt. – Egy kunmadarasi emlékműavatás utószövege. *Új Néplap*, 1994. nov. 11.

⁸⁶ Nagykereki (eredeti nevén Kereki) várat Bocskay István felesége révén kapta. Az 1592-től váradi főkapitányi tisztet elnyert Bocskay több száz katona elhelyezésére alkalmas, korszerű, komoly erősségé tette a várat, ahol maga is hosszabb ideig lakott. A Bocskayt megtámadó császári csapatok 1604-ben megostromolták a várat, de kapitánya háromszáz segítségül hívott köleséri hajdú és a kereki lakosság segítségével megvédte. Helytállásukat Bocskay azzal jutalmazta, hogy a falut mezővárosi rangra emelte, lakóit kivette a jobbágysorból. Örökös nélküli halála után a vár végrendelete értelmében unokaöccsége, Báthory Gábor erdélyi fejedelemé, majd a Zólyomi-családé lett. Az 18. század második felében a már nagyon leromlott állapotú vár a Csanády-család birtokába került. Csanády Sámuel, hajdúkerületi főkapitány rendbe hozatta a kastélyrészt, de a várnak többé szerepe nem volt. A lepusztult lakóépület helyén 1752-84 között barokk kastély épült, amit Csanády Sándor 1848/49-es nemzetőrkapitány klasszicista kocsifeljáróval bővített és romantikus neobarokk stílusban épített át 1870-ben. A kastélyt 1927-től már nem lakták, a második világháború éveiben gazdasági célt szolgált. Az Országos Műemléki Felügyelőség helyi kezdeményezésére 1959-1962 között állította helyre. Benne könyvtár és állandó Bocskay Emlékiállítás is helyet kapott. (Forrás: http://www.varbarat.hu/varak/Bocskay_var.html)

⁸⁷ Pákozdy László Márton: Hogyan gazdálkodott Qumrán gyülekezete? (*Theologiai Szemle*, 1961.), illetve Pákozdy László Márton: Qumrán-kutatás. In. *Szövetség és hűség* (Tanulmányok) Református Kálvin Kiadó, 2010.

⁸⁸ 1804-ben a **Brit és Külföldi Bibliatársulat** megalakulásával indult útjára a bibliatársulati mozgalom, amelyet ma a 137 nemzeti bibliatársulatot összefogó Bibliatársulatok Világszövetsége. A nemzeti bibliatársulatok létrejöttét megelőzően megoldatlan volt a bibliaterjesztés kérdése, ezért 1804. március 7-én 300 protestáns lelkész és laikus Londonban megalakította a Brit és Külföldi Bibliatársulatot. Dogmatikai és egyházszerkezeti nézeteltéréseiken felülemelkedve azon munkálkodtak, hogy "jegyzet és kommentár nélkül" minél több Szentírást adjanak ki és terjesszenek szerte a világon. A BKBT mintájára sorra jöttek létre a különféle nemzeti bibliatársulatok a 19. és 20. század során. Ezek bibliatársulatok a civilizációtól még szinte érintetlen területeken is ellátták az embereket Bibliával, lehetőség szerint anyanyelvükön. Ebből fakadt, hogy a bibliatársulati munka hamarosan bibliafordítási feladattá is vált, és szorosan hozzákapcsolódott az egyházak missziói munkájához. A Biblia terjesztésében a "bibliaügynökök" (kolportőrök) játszották a főszerepet, akik hótalpakon vagy teveháton a legmegközelíthetlenebb helyekre is eljuttatták a Bibliát, "elérhető áron". Ez utóbbi kitétel fontos a bibliatársulati mozgalom történetében, hiszen meg voltak győződve arról, hogy a saját pénzből vásárolt Bibliának mindig nagyobb értéke van a hívő életében, mint egy ingyen kapottnak. (Forrás: Magyar Bibliatársulat Alapítvány, http://www.bibliatarsulat.hu/tortenet/h_tortenet_bt.html)

---

⁸⁹ A **Reformáció nemzetközi emlékművének** építését 1909-ben, Kálvin születésének 400. évfordulóján határozták el, és 1917-benben fejezték be. Az emlékmű mintegy száz méter hosszú, egyenes, tudatosan dísztelenül hagyott kőfal, amely a Genfi Egyetem főépületével szemben húzódik a Bástyák parkjában, a régi genfi városfal egy szakaszának helyén. Az emlékmű középpontjában, egy öt méter magas, négyalakos szoborcsoport áll (Béza, Kálvin, Farel, Knox), kőtalapzatára a názáreti Jézus nevének görög betűs rövidítését (ΙΗΣ) vésték. Központi szoborcsoportja és a mellékalakok a kálvinizmus legfontosabb kezdeményezőit, hittudósait, prédikátorait ábrázolják. A központi szoborcsoporttól jobbra álló szobrok, illetve a domborműveken ábrázolt események között szerepel Bocskay István abban az 1606. december 13-i pillanatban, amikor átadja a magyar országgyűlésnek a bécsi békeszerződést, amelyben II. Rudolf császár vallásszabadságot biztosít Magyarországon. (Forrás: <http://www.ville-geneve.ch/monuments-lieux-interet/patrimoine-monuments/reformateurs/>)

⁹⁰ **Bartha Elek** (sz. 1956): néprajztudós, egyetemi tanár. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Néprajzi Tanszék tanszékvezetője, a MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportjának vezetője. (http://mta.hu/koztestuleti_tagok?PersonId=9836)

⁹¹ Az első teljes, az eredeti nyelvekből való magyar bibliafordítás, a Vizsolyi Biblia Károli Gáspár, gönci lelkész munkája. Az elnevezés a kinyomtatás helyére, a Hernád menti Vizsoly községre utal. Itt működött rövid ideig Mantskovit Bálint nyomdája, mely dacolva a protestáns nyomdák elkobzására vonatkozó rendelettel, végül is alig két esztendő alatt 1590-ben kinyomtatta a Bibliát. A Vizsolyi Biblia megjelenése után nem sokkal Károli meghalt. Fordításának javítását Szenci Molnár Albert kezdte el (Hanau Biblia, 1608). A kimaradt verseket beiktatta, ezen kívül a helyesíráson és a nyelvi hibákon végzett javításokat. A kiadás az eredetinel jobban kezelhető formában jelent meg és a végéhez csatolták Szenci verses zsoltárfordításait. 1500 példányban jelent meg. Szenci Molnár Albert főként zsoltárfordításaival írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe. Munkája „Psalterium Hungaricum” címmel jelent meg Herbornban 1607-ben. A fordító liturgikus könyvnek tekintette a Zsoltárok könyvét, és mint ilyet fordította le. Zsoltárait még napjainkban is éneklük, imádkozzák.

Oppenheimben 1612-ben magyarázatok nélkül jelentette meg Szenci Molnár Albert a következő kiadást nyolcadrét alakban. 1657-től 1661-ig tartott az ún. „Várad Biblia” nyomtatási munkája, amelyet Köleséri Sámuel látott el lapszéli jegyzetekkel. A kiadás költségeit a protestáns főurak adták össze. A kiadásból hiányoznak az apokrif könyvek. Méliusz Juhász Péter 1565-ben adta ki Debrecenben Sámuel két- és a Királyok két könyvét. A fordítást összevetette a görög bibliával és a „bölcs fordításokkal”. Úgy igyekezett fordítani, hogy sem a betűt, sem az értelmet ne hagyja el. A fejezetek előtt rövid összefoglalást ad, és minden fejezet után külön magyarázatot közöl. Misztótfalusi Kis Miklós "Aranyos" Bibliája, 1685-ben, Komáromi Csipkés György által a teljes Károli-Biblia felújított változata 1690-ben jelent meg. (Források: Székely Tibor: A magyar bibliafordítások történetéből (1500–1955); Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, 2003; <http://www.biblia.hu/bevez/magyar.htm>)

⁹² A **Magyarországi Református Egyház Doktorainak Kollégiuma** 1972. augusztus 21-én alakult. A Doktorok Kollégiumának eszméje dr. Bartha Tibor püspöktől származott, aki ismertette Makkai Lászlóval a Doktorok Kollégiumára vonatkozó elképzeléseit, Makkai magáévá tett és megvalósításában, majd vezetésében fontos szerepet játszott. A testület tevékenységének jelentős részét a szaktanfolyamok, később szakkonferenciák, szakosztályi, mai nevén szekciói tudományos ülésszakok képezték és képezik. Ezeknek az 1963-tól megszervezett szaktanfolyamok voltak a közvetlen elődei. (Forrás: Csohány János: Református egyháztörténeti szaktanfolyamok, 1963-1971. In. *Egyháztörténeti Szemle*, 2002. 1. évf. 2. szám)

⁹³ **Dr. Szabó Lajos** (1908-1996) lelképásztor, egyháztörténész, néprajztudós. A teológiát Sárospatakon végezte el (1931). Putnokon volt segédlelkész, majd missziós lelkészként a Bodroghözben szolgált (1936-38). A moldvai misszió történetéből doktorált, és magántanári diplomát szerzett Sárospatakon. Ravasz László püspök ajánlásával

---

belügyminiszteri felkérésre szociális helyzetfelmérést végzett Hajdú megyében (1942-43). 1942-ben Kassára hívták lelkésznek, itt adta ki a Kassai Református Krónikát. 1945-től haláláig, fél évszázadon át Taktaszadán volt lelképásztor. Közben 1951-ig – és a Kollégium újraindulása után 1991-1995-ig – Sárospatakon az egyháztörténet professzora volt. Körülbelül 300 egyháztörténeti írást publikált. Tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak – népmese gyűjtése jelentős – és a Doktorok kollégiumának. (Forrás: Hadobán Pál: *Edelényi Füzetek*, 2003.)

⁹⁴ **Molnár Ambrus** (1922-2000): lelkész, esperes, etnográfus. Teológiai tanulmányait Debrecenben, a Tisza István Tudományegyetem Teológiai Fakultásán kezdte, majd ennek megszüntetése után a Debreceni Teológiai Akadémián fejezte be (1953). 1953-1956 között Biharkeresztes és Hajdúsámsonban volt segédlelkész. Lelkipásztori szolgálatát Sápon kezdte (1956-1967), majd 1968-tól 1984-ig Hajdúhadházán, 1984-től 1990-ig pedig Hajdúszoboszlón volt lelkész. 1975-1990 között a Hajdúvidéki Református Egyházmegye esperese volt, 1991-től haláláig a mátraházi Református Lelkészudülő igazgató lelkésze. Érdeklődése a vallásosság és a vallásos néphagyományok, népművészet iránt már teológuskorában megnyilvánult. Szisztematikus gyűjtőmunkába 1963-ban kezdett, mintegy húsz éven át végzett sikeres terepmunkákat. Több Hajdú-Bihar és Békés megyei település monográfiájának megírásában vett részt, és számos sikeres vallási néprajzi gyűjtést végzett a határokon kívül élő magyar protestáns gyülekezetekben is. Egyik alapítója, majd haláláig elnöke volt a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának (Forrás: Küllös Imola: Molnár Ambrus. In: *Néprajzi Hírek*, 29. évf. 2000. 1-2.)

⁹⁵ **Hegedűs Loránt** (1930-2013): református lelkész, püspök. 1954-ben végezte el a Budapesti Református Teológiai Akadémiát. 1954-55-ben Bicskén, majd 1956-58 között a budapesti Kálvin téri gyülekezetben volt segédlelkész Ravasz László mellett. 1955-ben részt vett a Hitvalló Nyilatkozat megszövegezésében. Az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt 1958-ban el kellett hagynia Budapestet. Nagykőrösön, Monoron, Komlón, Alsónémediben volt segédlelkész. 1963-1983 között Hidas, majd 1983-1996 között a budapesti Szabadság téri Református Egyházközség lelkésze volt. 1991-2002 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke és a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke volt. 2004-ben, nyugdíjba vonulása után a Hazatérés Temploma (Szabadság téri Református Egyházközség) örökös lelképásztorává választotta. (Forrás: <http://www.reformatus.hu/mutat/7783/>)

⁹⁶ **Nemeskürty István** (sz. 1925): Széchenyi- és Kossuth-díjas író, irodalom- és filmtörténész, egyetemi tanár. A Magyar Királyi Ludovika Akadémia növendéke volt, majd az ELTE magyar-olasz-művészettörténet szakán végzett 1950-ben. 1950-1956 között Budapesten tanárként dolgozott, 1956-1959 között a Magvető Könyvkiadó szerkesztőjeként működött. 1959-1963 között a Budapest Filmstúdiót vezette, 1959-től 1987-es nyugdíjazásáig a Mafilm vezetője volt. 1961 óta a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmtörténeti előadója. Kutatási területe a 16-17. századi magyar irodalomtörténet és a 20. század első felének magyar filmtörténete. 1957-ben az irodalomtudomány kandidátusa, 1966 óta akadémiai doktora, 1979-től egyetemi tanár. 1988-1989 között a Hazafias Népfront művelődéspolitikai bizottságának elnöke, 1989-ben az ügyvezető elnökség tagja volt. 1993-tól művelődéstörténetet tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. 1994 óta a Magyar Művészeti Akadémia tagja. 1995 óta a Jel Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke. 1996 óta a Magyar Újságírók Közösségének tiszteletbeli elnöke. 1998-tól 2000-ig kormánybiztosként a millenniumi ünnepek szervezője és irányítója volt. (Forrás: Új Magyar Irodalmi Lexikon, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994., Hermann Péter: *Ki kicsoda, Biográf Kiadó*, 2002.)

⁹⁷ **Bottyán János** (1911-1984): református lelkész, szerkesztő. Teológiát Debrecenben tanult 1931-1935 között. Ezután a Bielefeld melletti Bethlen Intézetben nyolc hónapon át diakóniai munkát végzett. Hazatérve segédlelkész Sáp, Körösnagyharsány, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Magyarhomoród, Okány és Baktalórántháza gyülekezeteiben. 1940-től a *Reformátuslövő* című lapnál missziói titkár, majd 1941-től helyettes szerkesztő. 1944-1947 között az *Új Magyar Asszony*, 1947-1948-ban az *Élet és Jövő*, 1947-ben a *Zsinati Tudósító*, 1949-től a *Református Egyház*, 1950-52-ben a *Református Híradó*, 1977-től a *Confessio* szerkesztője volt. A Budapesti

---

Teológiai Akadémia 1979-ben doktorrá avatta. *A magyar Biblia évszázadai* című könyve 1982-ben jelent meg a Református Sajtóosztály kiadásában. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁹⁸ **Barbaricum Könyvműhely:** Karcag, szellemi életében jelentős szerepe van az 1995-ben létrehozott Barbaricum Könyvműhelynek. A néhány lelkes taggal megalakult egyesület célja, hogy a kelet-magyarországi szellemi értékeket ismertté tegye, hogy a kunok és a magyarok rokon népeinek az irodalmából, kultúrájából is felmutasson valamit, ismertesse a szomszéd népek irodalmát. A több mint 100 tag legnagyobb része a Dunától keletré eső részén élő és alkotó író, költő, műfordító, festőművész, tanár, de olyan olvasók is a tagjai, akik szeretik az irodalmat, és érdeklődnek a Karcagon kiadott művek iránt is. A Könyvműhely megalakulásától kezdődően napjainkig 25 könyvet adott ki. (Forrás: Lukács László György: Karcag város irodalmi élete az ezredfordulón, az író-olvasótalálkozók, a Barbaricum kiadó kiadványai és a Karcag c. folyóirat alapján; <http://www.karcagugyved.hu/files/Karcag%20varos%20irodalmi%20elete.pdf>)

⁹⁹ **Körmenyi Lajos (1946-2005):** író, költő, műfordító, szerkesztő, a Nagykunság irodalmi életének kiváló szervezője. Írt publicisztikát, esszét, hangjátékot, kritikát, tanulmányt, készített fordításokat, vizuális költeményeket. 1964-ben szerzett mélyépítő technikai képesítést és 1966-tól a szakmájában helyezkedett el. 1976-ban újságíró iskolát végzett, majd 1985-ben elvégezte az ELTE magyar-népművelődés szakát. 1974-től 1980-ig a Szolnok Megyei Néplap munkatársaként dolgozott. Később Karcagon könyvtáros, majd 1985-től gimnáziumi tanár, 1987-ben művészeti előadó lett. 1990-től Karcag alpolgármestere volt. 1989-től főszerkesztője a Jászkunság c. lapnak, és a Szabad Föld riportereként is tevékenykedett. Alapító tagja és vezetője lett a Karcagon 1995-ben létrehozott Barbaricum Könyvműhelynek. 22 kötetet jelentetett meg. Gazdag életművének fontos részeként kazah költők avatott magyar fordítója volt. Fordított ezen kívül észt, mongol, kirgiz, baskír, orosz, kazáni tatár, miser-tatár, csuvas, cseremisiz költőktől is. (Forrás: <http://www.vfmk.hu/en/node/10522>)

¹⁰⁰ **Kiss Tamás (1912-2003):** költő, író, műfordító. Teológiai tanulmányait Debrecenben, a Tisza István Tudományegyetem Teológiai Karán végezte (1932-1938), majd ugyanitt – az akkor már Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem szakán – szerzett bölcsészdiplomát. 1942–1947 között Nagyváradon az Állami Leánylíceumban, 1947–1951 között Debrecenben a Református Tanítónőképzőben tanított. Ezt követően 1959-ig a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban, majd 1973-ig a Kossuth Lajos Tudományegyetem gyakorló-gimnáziumában tanított, s szerkesztette az *Alföld* című folyóiratot. Költői pályája 1934-ben a Nyugat-tal indult. Lírájában az alföldi nép és táj egyszerűsége jelent meg. Jellegzetes hangja a csendes bánat, a finom szatíra, vagy az áradó bensőségesség.

Születésének századik évfordulóján Pomogáts Béla így írt róla: „A költő szellemi útja egyenes vonalú volt a nagykunsági tapasztalatoktól: a népi életben megmerülő, a népi mozgalom eszméit vállaló és képviselő szemlélettől a debreceni urbanitásig; a nemzeti felelősségtudatig és feladatvállalásig, majd az egyetemes emberi gondokig, felismerésekig. (...) Kiss Tamás költészete mindig a hiteles konzervatívizmus értékei mellett érvelt, ezek az értékek hangolták érdeklődését a debreceni tradíciókra, belőlük merítette a szolgálat erkölcsi erejét is”. (Források: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_Tam%C3%A1s_\(k%C3%B6lt%C5%91\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_Tam%C3%A1s_(k%C3%B6lt%C5%91)), Pomogáts Béla: Kiss Tamás száz esztendeje. *Alföld*, 63. évf. 2012. szept.

¹⁰¹ **Incze Gábor (1898-1966):** református lelkész, író, teológiai tanár. A gimnázium hat osztályát Nagybányán, az utolsó kettőt Budapesten végezte. Teológiát Debrecenben, Budapesten, Aberdeenben (1922-23), és Strassburgban (1928) hallgatott. 1921-ben magyar-francia szakot végzett a Budapesti Tudományegyetemen, közben 1916-1918-ban katona volt az első világháborúban. 1923-tól vallásoktató lelkész Budapesten és helyettes lelkész Tahitófaluban. 1931-ben Debrecenben teológiai doktorátust szerzett. 1936-ban vallásoktatási igazgató Budapesten, 1943–1945-ös években nagyváradi, majd 1956-ig, nyugdíjba vonulásáig budapesti református lelkész. Az 1930–1931. tanévben Pápán, a Teológiai Akadémián helyettes tanárként dolgozott és később is többször szolgált itt meghívott előadónaként. A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén egyházi írói sorozat szerkesztője (1935–48), amelyben számos 16–17. századi hungaricát adott ki újra. Többek

---

között Méliusz Juhász Péter Biblia-rész fordítását – *A szent Pál apostol levelének, melyet a Kolossa-belieknek írt, prédikáció szerint való magyarázatja* (Debrecen, 1561.) – egyetlen fennmaradt példány után adta ki Incze Gábor 1937-ben. Több prédikációs kötetet is szerkesztett és adott ki. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

¹⁰² **Márkus Mihály** (sz. 1943.): református lelkipásztor, püspök, egyetemi tanár. A Budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett lelkészi oklevelet 1967-ben. Doktori fokozatot 1980-ban szerzett, disszertációjának témája Komáromi Csipkés György 17. századi teológus és bibliafordító munkássága. 1981-ban a Münsteri Egyetemen folytatott tanulmányokat Neuser és Esser professzorok útmutatásával, elsősorban a Kálvin-kutatás témakörében.

Lelkipásztor volt Körmenen, Szentgyörgyvölgyön 1970-ig, majd Pápán 1975-ig. 1975-től a tatai egyházközség pásztor. Tizenöt éven keresztül a Dunaalmási Református Egészségügyi Gyermekotthon lelkésze. Három cikluson keresztül 1990-2008 között a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. 1998-as újraindulását követően a Pápai Teológiai Akadémia tanszékvezető tanára. A Magyar Reformátusok Világszövetségének főtitkára volt öt éven át, majd pedig elnöke. Tizenkét évig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának alelnöke, majd elnöke. Jelenleg elnöke a Kálvin Emlékbizottságnak. Alapító elnöke volt a tatai Magyar Zoltán Népfőiskolai Társaságnak. 1982-től rendszeresen részt vesz a Heidelbergi Egyetem által szervezett „Délkelet-Európa szeminárium” alkalmain, valamint a Kálvin Kutatók Nemzetközi Kongresszusának ülésein. 1990-től ez utóbbi szervezet elnökségének tagja. 1997 óta tagja a svájci Zwingli Társaságnak. (Forrás: <http://srta.tirek.hu/lap/tiszteletbeli/cikk/mutat/prof-dr-markus-mihaly/>)

¹⁰³ Magyar Biblia Avagy az Ó és Uj Testamentom könyveiből álló tellyes Szent Irás a’ Magyar nyelven. Mellyet A’ Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész közönséges Summáját és részeit meg-mutatató marginalis jegyzésekkel meg-világosított: Comáromi C. György, Leiden, 1685. Esztendőben.

¹⁰⁴ **Tökés László** (sz. 1952): református lelkész, püspök, egyházi író. 1975-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkészi diplomát. 1975-től Brassóban segédlelkész, majd Zernyesten helyettes missziós lelkész. 1977–84 között dési lelkészként részt vett a város művelődési és közéletének megszervezésében, ennek során került először összeütközésbe a város fellendülő magyar szellemi életét rossz szemmel néző államhatalmi szervekkel. 1979-ben levélben tiltakozott D. Papp László nagyváradai püspök Illyés Gyulát megbélyegző megnyilatkozása ellen. Részt vett az Ellenpontok című szamizdat kiadvány munkájában: Az erdélyi református egyház helyzete című tanulmánya a 4. számban jelent meg, 1983 júniusában. 1984-ben felmérést készített a református egyházat sújtó énekeskönyv- és falinaptár-hiányról s ennek következményeiről. Az állami és egyházi hatóságokkal való szembenállása miatt, az állami hatóságok nyomására felfüggesztették lelkészi állásából, majd áthelyezték a Királyhágómelléki Református Egyházkerületbe. 1986–89-ben Temesváron segéd-, majd rendes lelkész. Itt kezdődött el zaklatása 1988–89-ben az egyházi állapotokat és a falurombolást bíráló megnyilatkozásai miatt. 1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítottak ellene, megpróbálták szószerkétől megfosztani, majd erőszakkal a szilágysági Menyő községbe száműzték. Üldöztetése ellen védelmére keltek nemcsak hívei, hanem a hozzájuk csatlakozó temesvári románok is, ezzel kirobantva a temesvári forradalmi megmozdulásokat, amelyek a Ceaușescu-diktatúra bukásához vezettek. 1990-ben az ideiglenes Nemzeti Megmentési Front tagja. 1991–2003 között az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. 1990-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke. 1991-től a Partiumi Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke, a romániai Református Egyház Zsinatának társelnöke; 1992-től az Európai Tiszteletbeli Szenátus tagja, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Reformátusok Világszövetsége elnökségi tagja, a Johannita Lovagrend tagja; 2004-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007-től az Európai Parlament képviselője. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁰⁵ 2008. december 10-én Kereszténység és Európa címmel nemzetközi konferenciát tartottak az Európai Parlament brüsszeli épületében. A konferencia jól illeszkedik a magyar keresztény egyházak által Kárpát-medence szerte megrendezett Biblia Éve (2008) keretébe. Tökés László rövid felvezető előadásában vázolta azt az eszmei-lelki erőteret, amely alapján sor került a Keresztény Európát! program meghirdetésére. „Európai parlamenti képviselőként vegyes érzésekkel kellett tapasztalnom, hogy az ideológiai alapokon álló ateista materializmus – keleti – világból a szekularizálódott, nyugat-európai fogyasztói társadalom vulgáris

---

materializmusának a világába csöppentem. 1989 után, egyházi kapcsolataink terén is ugyanennek a valóságnak a sokkoló hatásával kellett szembesülnöm. Ez azonban még nem minden. A kép teljességéhez az, a francia forradalom hagyományaira visszavezethető, liberális vétetésű keresztényellenesség is hozzá tartozik, mely intoleráns módon a politikai és a közéletből is messzire száműzné az Egyházat, és valahol a civil szféra és a társadalmi élet perifériájának a határán jelölné ki annak helyét. Ezen a ponton viszont már egymásra is talál, ami egymáshoz illik, és a keresztényellenesség nyugati hagyománya, valamint a kelet-európai diktatúrák harcos egyházellenessége anakronisztikus összhangban találkozik egymással." Ebben a sajátosan ellentmondásos helyzetben tüzte ki hivatásául – mondotta Tőkés László – „hogyan keresztény hitünk és értékeink szószólójává váljunk ebben a kétszeresen keresztényietlen európai uniós légkörben”.

A konferencia résztvevői Zárónyilatkozatban összegezték az elhangzottakat. Ebben – kapcsolódva a 2008. október 17–18-án, Nagyváradon tartott nemzetközi ökumenikus értekezlet javaslatához – a résztvevők indítványozták, hogy „a krisztusi szeretet hivatalos formában is váljon az európai oktatás részévé és egyik alapvető értékévé”. Tőkés László püspök, EP-képviselő a konferencia utáni sajtótájékoztatóján bejelentette, hogy kezdeményezi egy Keresztény Frakcióközi Munkacsoport megalakítását a „Keresztény Európát!” program szellemében. (Forrás: <http://kdn.hu/open/europat-nem-lehet-megerteni-kereszteny-gyokerei-nelkul>)

¹⁰⁶ „A Könyv” (The Book) címmel Biblia-kiállítást nyitott meg az Európai Parlament (EP) brüsszeli épületében 2008. december 9-én este Hans-Gert Pöttering, az EP elnöke. A plenáris ülések színhelyéül szolgáló terem tágas előterében bemutatott bibliákat Tőkés László, európai parlamenti képviselő szervező munkája nyomán tekinthette meg a közönség. A kiállítás fővédnökségét Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke vállalta el, I. Bartolomeiosz konstantinápolyi pátriárka pedig a lelki védnök szerepét töltötte be. Megnyitó beszédében Tőkés László EP-képviselő köszönetet mondott a védnököknek, valamint több egyházi vezetőnek és ökumenikus szervezetek képviselőinek az erkölcsi támogatásért. Az Európai Unió összes hivatalos nyelvén kiállított bibliák mellett teret kaptak az olyan „országok nélküli nemzetek” nyelvén megjelentek is, mint a baszk, a lapp vagy a cigány. Kifejezetten az európai Biblia-kiállítás alkalmából látott napvilágot, hasonló kiadás formájában Szent Jób könyve Méliusz Juhász Péter egykori debreceni református püspök magyar fordításában. Az eredetileg 1565-ben kiadott könyv Ötvös László professzor gondozásában jelent meg újra. (Forrás: *Erdélyi Napló* 2008. XVIII. évf. 51-52. szám)